

ПРОСЈЕЦТА

ISSN 1331 - 5439

154

ФЕБРУАР 2020

INTERVJU / VLADIKA JOVAN, EPISKOP PAKRAČKO-SLAVONSKI

SVETOSAVSKA AKADEMIJA U SKOPLJU

SJEĆANJE, DR MARIJA SCHLESINGER

IZLOŽBA / UDRUŽENJE UMJETNIKA ZEMLJA 1929 - 1935.

IN MEMORIAM – ĐOKA RAŠIĆ (1944 - 2020.)

ИЗДАВАЧ:

Српско културно друштво ПРОСВЈЕТА
www.skd-prosvjeta.hr, www.casopis.skd-prosvjeta.hr

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Чедомир Вишњић

ПОМОЋНИК ГЛАВНОГ УРЕДНИКА:

Горан Борковић

ГРАФИЧКА УРЕДНИЦА:

Барбара Бласин

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА:

Јово Чорак

НА НАСЛОВНОЈ СТРАНИЦИ: Маријан Летони, *Прехрана,*

1935. /изложба Умјетност и живот су једно: Удружење умјетника
Земља 1929-1935.

ШТАМПА: Tiskara Zelina d.o.o

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ: Бериславићева 10, 10 000 Загреб

ТЕЛ: +385 1 4872 480

ФАКС: +385 1 4845 364

Убиљежен у Министарству културе Републике Хрватске под бројем
644. Часопис је субфинансиран од Савјета за националне мањине

Владе Републике Хрватске, Министарства за културу Републике
Хрватске и Министарства културе и информисања Републике
Србије. Излази у тиражи од 1 000 примјерака.

Министар

Ријетка је прилика да ми, овакви какви смо се окупили око овог часописа, најђемо на текст у јавности наших матичних култура, који бисмо у данашње вријеме могли примити без резерве, као такав прештампати и атору захвалити. Можда тек нешто из савремене поезије или од атора које све лично познајемо. Некако испада да све што је нама добро и потребно, морамо сами створити. Знамо и ми да то баш не води према добру, али све нам је било задано у сплету околности. Што рече онај стари Србин и Црногорац; „да је иће брата у свијету...”, ми би га радо признали и прихватили.

При том и не мислимо више толико на Хрватску и њену политичку и културну јавност. Они се у великој већини на нас мртве поштапају и то више нема смисла коментирати, а већи дио оних који мисле другачије сад је на српским фондовима.

Нема, дакле, текстова које бисмо означили и који би нас означили у нашим хтјењима и размишљањима. Онда треба бити захвалан и на ситуацијама, кад нас снађе „срећа“ па најђемо на идеје, нама до савршенства прецизно супротстављене, нама тако туђе, да нам помажу у самодефинисању, да се претварају у неку врсту ослонца.

Проћи ће доста дана од писања ове биљешке до изласка нашег часописа, много ће још медијског муља најти и протећи, али неће нестати леден и мучан дојам изјаве министра здравља Србије, о томе како се он брине, па се и побринуо да Црногораца не буде у његовом ресору, ни до сада, а ваљда ни у будуће, и како он лично не подноси оне који говоре неким другим дијалектом српског нам језика! На страну чак, и нека овај час буде беззначајна чињеница, да Дукљанима у тешком времену по њих нико није учинио такву услугу као овај српски лијечник, на страну то, али та изјава надилази и много од онога што смо ми могли чути овде у Хрватској о себи и својима. А чули смо свашта.

Много питања би се могло поставити овим поводом министру Лончару и онима који су га изабрали:

- које још језике и нарјечја у својим ординацијама и болница ма не подноси министар Лончар? Да ли је већ ијекавица довољан проблем, да знамо?
- које „светиње“ он брани у Црној Гори ових дана и како их мисли обранити, ко су му савезници?
- како то, да се против њега није побунио нико, чак ни из „борбене групе Стево Крајачић“, односно, од потписника апела у корист Ђукановића и његове аутокефалије;

Пада нам на ум вјероватан одговор на ово врлетно питање. Биће да њима и сличнима не смета ова манифестација у Србији увијек латентно присутне недићевштине, тог чеда српских пораза у рјешавању српског националног питања. Не само да не смета, то је и пожељан мисаони ток. Србија као избеглички „мелтинг пот“ који се не мијеша у послове околним пашама и жупанима, а поготово не, гаулајтерима. О чему ми имамо своје старо, источно, мишљење.

(B)

Obnova crkve Svetе Trojice u Pakracu, foto: Jovica Drobnjak, 2020.

пРЕПЛАТА

SVA IZDANJA SKD PROSVJETA MOŽETE NARUČITI NA ADRESI

SKD Prosvjeta, Berislavićeva 10, 10 000 Zagreb

FAX: + 385 1 4845 364

TEL: + 385 1 48 72 480

skdprosvjeta@skdprosvjeta.com

Godišnja pretplata na časopis *Prosvjeta* iznosi 150 kuna, a uplaćuje se na račun
SKD Prosvjeta IBAN: HR3623600001101412121.

Kopiju uplatnice pretplatnik obavezno treba dostaviti na adresu izdavača s
naznakom "za časopis Prosvjeta" radi uvrštenja u evidenciju preplatnika.

Uplate na ime pretplate na časopis Prosvjeta iz inostranstva se vrše na
IBAN HR3623600001101412121 SWIFT ZABAHR2X s naznakom "za časopis
Prosvjeta".

Pretplata za zemlje Evropske unije za godinu dana iznosi 50 EUR, SAD 60 USD,
Kanada 60 CAD, Australija 60 AUD.

04	OD UJEDINJENJA DO SRETEÑA Nenad Jovanović HRONIKA	38	SMRT I SAHRANA INDIJE ČIĆE Čedomir Višnjić HISTORIJA, IZ PLAŠČANSKE PISMOPRANE
10	BESJEDA DOBITNIKA NAGRADE <i>SAVA MRKALJ</i> prof. Dušan Marinković HRONIKA	44	MILANOVA ANĐELIJA Čedomir Višnjić EX LIBRIS
11	BITI ČOVEK, SRBIN I STVARALAC Darko Tanasković SVETOSAVLJE	46	JE LI OVO STVARNO? Igor Ružić KAZALIŠTE, PREDSTAVA ALI: <i>STRAH TI POJÉ DUŠO</i>
14	LJUDI ŠTITE SVOJE SVETINJE Bojan Munjin INTERVJU, VLADIKA JOVAN, EPISKOP PAKRAČKO-SLAVONSKI	50	INDIVIDUALNO U KOLEKTIVU Željko Luketić IZLOŽBE, UMJETNOST I ŽIVOT SU JEDNO: UDRUŽENJE UMJETNIKA ZEMLJA 1929.-1935.
22	FENOMEN MANASTIRSKIH BIBLIOTEKA Borivoj Čalić BAŠTINA	55	POŠTEN ROMAN Boris Maksimović KNJIGE, <i>MULAT ALBINO KOMARAC</i>
25	JUNAK ZLOČINAC Goran Babić RASPRAVE O NOTORNOM (26)	57	PISAC I BIBLIOTEKA Velimir Sekulić KNJIGE, <i>SUVIŠE VREMENA ZA NEVAŽNE STVARI</i>
26	HAJKA NA KOŠARKU Goran Borković DRUŠTVO, SPORT	60	NORMALIZACIJA NENORMALNOG Goran Borković KNJIGE, <i>KAKO FUNKCIIONIŠE FAŠIZAM: POLITIKA „MI PROTIV NJIH“</i>
27	BROJKE IZA CRTICE Muharem Bazdulj ESEJ, DŽORDŽ STAJNER	62	OSUNČANI VRHUNAC Slobodan Grubač KNJIGE, <i>PTICE KOJE SE PRERANO SVUKU</i>
30	STVARNO I MOGUĆE Đorđe Matić ESEJ, UZ GODIŠNJICU 14. KONGRES SKJ	63	DRAGANINE RUŽE Milena Severović SJЕĆANJA
33	BOJKOT I GOVNARA Goran Babić POEZIJA, POSVEĆENO MILJUŠI JOVANOVIĆ	64	UNUTRAŠNJE NEVREME Katarina Pantović POEZIJA
34	DOKTORICA MARIJA Željko Kresojević SJЕĆANJA, DR MARIJA SCHLESINGER	68	IN MEMORIAM ĐOKA RAŠIĆ (1944-2020) Đorđe Nešić i Čedomir Višnjić
36	PREKOPA, 14. MAJ 1944. Igor Mrkalj HISTORIJA	70	PANOPTIKUM Goran Borković

OD UJEDINJENJA DO SRETEЊА

Nenad Jovanović

JOŠ JEDAN PODODBOR – Nakon dvije godine priprema u Grubišnom Polju osnovan je pododbor SKD-a „Prosvjeta“ koji broji oko 30 aktivnih članova. Podršku su mu dali Srpska pravoslavna crkva, VSNM Bjelovarsko-bilogorske županije, kao i lokalna češka i mađarska kulturna društva, a novoformirani pododbor je 54. po redu.

A SADA GUDOVČAN – U organizaciji udruženja antifašističkih borača i antifašista Grada Bjelovara i VSNM-a Bjelovarsko-bilogorske županije, oformljen je Inicijativni odbor za obnovu spomenika „Gudovčan“ kipara Vojina Bakića. U povratak spomenika bit će uključen i SNV, najavio je generalni sekretar SNV-a Saša Milošević. Spomenik je postavljen u spomen na žrtve prvog ustaškog masakra u NDH – 196 civila strijeljanih krajem aprila u selu Gudovac kod Bjelovara, ali je 90-ih podijelio sudbinu više od 3.000 antifašističkih obilježja u Hrvatskoj koja su minirana, devastirana ili odnesena s mjesta u kojima su se nalazila. Spomenik „Bjelovarac“, također rad Vojina Bakića koji je također uklonjen, vraćen je prije desetak godina.

SUSRETI KNJIŽEVNIKA – U okviru dugogodišnje suradnje Hrvatskog društva pisaca (HDP) iz Zagreba i Srpskog književnog društva (SKD) iz Beograda 4. decembra u zagrebačkoj Knjižnici „Bogdana Ogrizovića“ održana je književna večer na kojoj su gostovali autori Jasna Milićev Martinez Hernandez, Đorđe Kuburić i Đorđe Despić s kojima je razgovarala književna kritičarka, spisateljica i urednica Darija Žilić. „Granica možda predstavlja administrativnu barijeru, ali je priroda pesničkog posla da granice ne poznaju. Zato svugde prezentujemo svoje stvaralaštvo, naročito na prostoru gde nas ne poznaju u dovoljnoj meri“, rekla je tom prilikom Jasna Milićev.

BOLJE USPRKOS POLITIČARIMA – U prostorijama „Prosvjete“ u Zagrebu i pod pokroviteljstvom zaklade Friedrich - Ebert Stiftung 5. decembra održan je skup „Hrvatsko-srpski odnosi iz gospodarske perspektive“. Učesnici tribine, Aleksandar Radovanović, šef centra za regionalnu suradnju iz Privredne komore Srbije (PKS), Goran Masnec, viši stručni savjetnik u Hrvatskoj gospodarskoj komori (HGK), Miljenko Pivac, predsjednik uprave mesne industrije „Pivac“ i odskorašnji većinski vlasnik „Kraša“. Milan Ćulibrk, glavni urednik tjednika NIN, i Ivo Usmani, čelnici čovjek Jadran skog galenskog laboratorija, iz svojih su aspekata analizirali postojeću situaciju i zaključili da su, iako su politički odnosi Hrvatske i Srbije

loši, gospodarski odnosi sve bolji, dok se trgovinska razmjena posljednjih godina udvostručila.

RJEŠENJE, A NE PROBLEM – Nastupom zborova, solista i folklornih grupa u maloj dvorani Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog 8. decembra obilježen je Dan Koordinacije vijeća i predstavnika nacionalnih manjina Grada Zagreba. Obraćajući se publici u dupke punoj dvorani, predsjednik Koordinacije Juraj Bahnik podsjetio je da u Zagrebu žive pripadnici 20 od 22 nacionalne manjine, koliko ih ukupno živi u Hrvatskoj, kao i da je u Koordinaciju vijeća i predstavnika, koja postoji od 2003. i prvih manjinskih izbora, uključeno devet vijeća i 11 predstavnika.

Prisutnima se obratio i predsjednik Savjeta za nacionalne manjine RH Aleksandar Tolnauer koji je naglasio da kod nacionalnih manjina nije sve idealno, ali i da su prisutne u kulturnom, javnom i političkom životu, iako bi sve moglo i bolje. Istaknuo je Zagreb kao primjer u kojem uspješno djeli vijeća i predstavnici s jedne i manjinske udruge s druge strane.

DESNIČIN EPISTOLAR – Posljednje događanje u okviru Desničinih susreta 2019. godine bilo je predstavljanje knjige „Epistolar Vladana Desnice (1910.-1945.)“ s 270 pisama i 1.200 bilježaka, kao i projekta „Arhivistička obrada i digitalizacija rukopisne ostavštine Vladana Desnice“ održano 11. decembra u auli Rektorata Sveučilišta u Zagrebu. O knjizi, u kojoj je sadržana prepiska ovog najznačajnijeg srpskog književnika iz Hrvatske, uz urednika, profesora Dragu Roksandića, govorili su Boris Bui, voditelj izdavačke službe Filozofskog fakulteta u Zagrebu, profesorica Sanja Roić, Jadranka Brnčić i Uroš Desnica.

LJETOPIS "PROSVJETE" – U dvorani Središnje biblioteke „Prosvjete“ 12. decembra održana je promocija 23. sveske Ljetopisa „Prosvjete“ i zasebno štampanog separata Čedomira Višnjića „Biblioteka ili veliko ra-

sipanje“, izdanog povodom 70. godišnjice osnivanja Centralne biblioteke „Prosvjete“. O različitim vidovima „Ljetopisa“ govorili su profesor Dušan Marinković i novinarka *Novosti* Paulina Arbutina, koja se bavi pitanjima (ne)riješenih zločina nad Srbima iz ratova 90-ih. Govoreći o biblioteci „Prosvjete“ Višnjić je naglasio da je formirana 1949. iz fonda od 30 do 40.000 knjiga, mahom iz eparhijskih biblioteka u Plaškom i Pakracu, te parohijskih domova, koje su u Zagreb stigle u 40 željezničkih vagona.

DOBRI LJUDI U VREMENU ZLA – U prostorijama Saveza antifašističkih boraca i antifašista u Zagrebu 12. decembra održana je promocija knjige „Dobri ljudi u vremenu zla“ humanistkinje i aktivistkinje Svetlane Broz. Knjiga sadrži 90 svjedočanstava pripadnika zaraćenih naroda u BiH kojima je netko pomogao i spasio ih u ratu. Iako je prvi put izdana 1999. i do sada doživjela šest izdanja u Bosni i Hercegovini te jedno u Srbiji, tek ove godine počela se promovirati u Hrvatskoj. „Ovo je knjiga o humanosti, ljudskosti i hrabrosti koja daje nadu da možemo živjeti kao ljudi“, rekao je predsjednik Saveza društava „Josip Broz Tito“ Jovan Vejnović, dok je Tomislav Jakić naglasio da se o toj knjizi ili uporno šuti ili ju se napada.

OBLJETNIČARSKI U VOJNIĆU – Članovi pododbora „Prosvjete“ iz Vojnića 14. decembra upriličili su svoj tradicionalni godišnji koncert kojim su u toku tri sata trajanja sumještanima i brojnim gostujućim kulturnim društvima pokazali rezultate jednogodišnjeg rada i obilježili 16 godina od osnivanja. Pored domaćina, svoja folklorna i plesna umijeća, uz narodne običaje, prezentirao je pododbor iz Vrginmosta, dok je karlovački pododbor postavio izložbu dvadesetak slika. Nastupila su kulturno-umjetnička društva „Tono Hrovat“ iz Velike Kladuše, KUD mlađih „Bosiljak“ iz Dervente, Društvo perojskih Crnogoraca „Peroj 1657“, KUD „Vukomir Vidić Uča“ iz Bele Crkve, KUD „Siscia“ iz Siska, Pjevačka grupa „Karlovičanke“ iz Karlovca i KD „Obrež“ iz Središča na Dravi.

GODIŠNJA INVENTURA U GAREŠNICI – Pododbor „Prosvjete“ iz Garešnice održao je 15. decembra u Trnovitičkom Popovcu svoj godišnji koncert, obilježivši tako i krsnu slavu Sv. Nikolaja. Društvo je ovog sveca izabralo kao zaštitnika jer je on zaštitnik putnika, ali i zbog toga što je folklorna sekcija pod nazivom KUD „Moslavina“ svoj prvi nastup imala 2001. godine na ovu hramovnu slavu. Nakon obreda lomljenja i posvećenja slavskog kolača izведен je kulturno-umjetnički program u kojem su osim dvije folklorne sekcijske domaćina učestvovali i gosti: društvo „Češka Obec“ iz Bjelovara, pododbor „Prosvjete“ iz Virovitice, „Češka Beseda“ iz Garešnice i „Zajednica Roma Bjelovar“.

NA PRAVOJ STRANI – Knjiga „Između partizana i pristojnosti – život i doba Svetozara Rittiga (1873. – 1961.)“ Margarete Matijević predstavljena 19. decembra u knjižnici Bogdan Ogrizović u Zagrebu cijelovit je rad o najviše pozicioniranoj osobi Katoličke crkve u NOB-u koju nazivaju heretikom i kontroverznim likom. O knjizi su osim autorice govorili Ilija

Ranić, urednik i vlasnik izdavačke kuće „Plejada“, koja je izdala ovo djelo, profesor Ivo Goldstein koji je naglasio da je Rittig, kao istaknuti katolički svećenik koji se priključio narodnooslobodilačkom pokretu i politički se angažirao u obje Jugoslavije, bio na pravoj strani i Stjepan Matković, recenzent s Hrvatskog instituta za povijest (HIP).

NAŠE PERSPEKTIVE – U organizaciji „Prosvjete“ u Zagrebu je 20. decembra održan stručni skup „Položaj i perspektiva Srba u Republici Hrvatskoj“. Na skupu su govorili potpredsjednik „Prosvjete“ Siniša Tata-lović, predsjednik SNV-a i saborski zastupnik Boris Milošević, predsjednik Savjeta za nacionalne manjine RH Aleksandar Tolnauer, Antonija Petričušić s Pravnog fakulteta u Zagrebu, zamjenik Primorsko-goranskog župana Petar Mamula, kao i načelnik Krnjaka i potpredsjednik SDSS-a Dejan Mihajlović.

JUBILEJ U OSIJEKU – Osječki pododbor „Prosvjete“ likovnom izložbom 20. decembra obilježio je 23 godine rada. Obnovom 20. decembra 1996. pododbor je bio među prvima u Hrvatskoj koji su na taj način pokušali okupiti srpsku zajednicu i graditi mostove prema drugima u gradu s teškim ratnim nasljeđem. Predsjednik podoboda Zdenko Čikara istaknuo je da je izložba dvadeseti program podobora u 2019. godini i zahvalio svima koji su pridonijeli realizaciji programa.

PRKOS – U Prkosu Lasinjskom 21. decembra održana je tradicionalna komemoracija za 1.500 nevinih civilnih žrtava sjeveroistočnog dijela Korduna koje su ustaše ubili prvog dana zime 1941. godine, od čega i 278 djece mlađe od 15 godina. Komemoraciji su prisustvovali predsjednik SKD-a „Prosvjete“ Mile Radović, Aneta Vladimirov i Rade Kosanović

iz SNV-a, predstavnici SABA RH, općina Vojnić, Vrginmost i Krnjak, načelnik Lasinje Željko Prigorac, predsjednik VSNM-a Karlovačke županije Ilija Matijević i brojni potomci žrtava, a u nekadašnjoj školi postavljeni su panoi s imenima ubijenih.

FUDBAL SPAJA NARODE – U Zagrebu je 21. decembra održan drugi po redu Humanitarni malonogometni turnir Sportskog društva Srba u Hrvatskoj. Od osam ekipa najbolja je bila ona malonogometnog kluba „Zavičaj“ iz Vrginmosta, koja je u finalu pobijedila Demokratski savez Hrvata Vojvodine, dok je u utakmici za treće mjesto ekipa ZVO-a iz Vukovara nadigrala ekipu VSNM-a Pakrac. Svi učesnici naglasili su potrebu druženja unutar srpske zajednice u Hrvatskoj, ali i s njihovim kolegama Hrvatima iz Srbije.

VUKOVARSKI BOŽIĆ – Tradicionalnim Božićnim programom u Ružičkoj kući upriličenim 8. januara, drugog dana pravoslavnog Božića, vukovarski pododbor „Prosvjete“ započeo je ovogodišnju sezonu kulturnih programa. Priliku da nastupe pred vukovarskom publikom dobili su svi koji se u tom gradu bave umjetnošću i kulturom, pa je publika mogla uživati u zvucima klasične muzike na harmonici, gitari, klavijaturama i klaviru, ali i u horskom pjevanju i muzici tamburaša. Trudimo se da naša publika ovaj praznik doživi na način kako to vukovarski pododbor „Prosvjete“ radi već po tradiciji, rekao je predsjednik vukovarskog pododbora Milenko Živković.

SRPSKO VEČE – Srpsko veče postaje najznačajnijim društvenim okupljanjem srpske zajednice u Hrvatskoj. Na ovogodišnjem okupljanju 11. januara u Zagrebu nastupili su „Prosvjetin“ ansambl narodnih igara i

orkestar Andrije Jovanovića Kute, kao i mladi harmonikaš iz Krnjaka Stefan Kosanović.

BORDO, JEDNA KARIJERA – Povodom sedamdeset godina rada Borivoja Dovnikovića Borde i predstojeće izložbe povodom 60. godišnjice od osnutka Zagrebačke škole crtanog filma i rada Zagreb filma, 28. januara u prostorijama SPD-a „Privrednik“ u Zagrebu održana je tribina „Bordinih bodrih 70 godina rada“.

– Sve je proizašlo iz Drugog svjetskog rata koji je za mene počeo bježanjem pred ustašama iz Osijeka. Četiri godine djetinjstva, od jedanaeste do petnaeste proveo sam u tzv. „slobodi pod okupacijom“ Nedićeve Srbije i tada sam ponudio strip redakciji „Vremena“ gdje su mi rekli da trebam nastaviti vježbati – rekao je Bordo.

Sama 60-godišnjica Zagreb filma obilježena je 30. januara otvaranjem velike multimedijске izložbe „Od imaginacije do animacije: šest desetljeća Zagreb filma“ posvećene slavnim umjetničkim ostvarenjima nastalima u okviru ove institucije, koja je kroz 60 godina proizvela više od 2.000 animiranih, dokumentarnih, edukativnih i igralih filmova te reklamnih spotova.

Ovoj povijesti pripada globalno prepoznatljiv fenomen Zagrebačke škole crtanog filma, zatim više od 500 nagrada, među kojima posebno mjesto zauzima Oskar za najbolji animirani film dodijeljen 1962. „Surogatu“ Dušana Vukotića i tri nominacije za Oskara, među kojima i 1973. za „Tup-tup“ Nedeljka Dragića.

NAKON DUGIH 30 GODINA – Glumci Dječjeg kulturnog centra iz Beograda održali su 29. januara predstavu „Bakina škrinja“ u pakračkoj Gradskoj vijećnici. U drugom dijelu programa muzičar Miloš Nikolić, profesor kavala u Muzičkoj školi „S. S. Mokranjac“, i balerina Ivana Dubovac, članica ansambla „Pozorišta na Terazijama“, upoznali su publiku s tradicionalnim drvenim duvačkim instrumentima: kavalom, dudukom, frulom, diplama i gajdama, te ih učili da igraju narodne, starogradiske igre. Predstava je organizirana kao nastavak saradnje VSNM-a Pakrac i Požeško-slavonske županije s ambasadom Srbije u Zagrebu, pod pokroviteljstvom Uprave za saradnju sa dijasporom i Srbima u regionu Vlade Srbije. Značajno je da je ovo bilo prvo gostovanje nekog od beogradskih kazališta u Pakracu u zadnjih 30 godina.

ODREDIŠTE AUŠVIC – U Francuskom paviljonu SC-a u Zagrebu, od 6. februara do 21. aprila održava se izložba „Ako tebe zaboravim... – Holokaust u Hrvatskoj 1941. – 1945. / zadnje odredište Auschwitz“ u organizaciji Hrvatskog povijesnog muzeja. Izložba se tematski odnosi na stradanja Židova iz Hrvatske za vrijeme Drugoga svjetskog rata s posebnim naglaskom na sudbine deportiranih u Koncentracijski logor Auschwitz-Birkenau u Poljskoj. Otvorena je u Francuskom paviljonu u krugu današnjeg Studentskog centra ispred kojega su bili sabirani i upućivani željezničkim vagonima u konclogore.

Foto-materijalom i dokumentima, video-svjedočenjima i projekcijama, kao i rijetkim sačuvanim predmetima iz tvornica smrti posjetiteljima se želi dočarati sistem terora uspostavljen u NDH prema Židovima, Srbima i Romima, komunistima i antifašistima i Jasenovac kao simbol njihovog stradanja. Pored navedenih cjelina na izložbi je prikazana i metodologija izrade poimeničnog popisa žrtava logora Auschwitz-Birkenau s područja Hrvatske, a koja se od 2017. godine provodi u Hrvatskom državnom arhivu.

KNEZ PAVLE – U prostorijama osječkog Pododbora „Prosvjete“, profesor historije Zoran Jakšić 14. februara održao je predavanje o knezu Pavlu Karađorđeviću, namjesniku maloljetnog kralja Petra II nakon ubojstva njegovog oca kralja Aleksandra. Profesor Jakšić je iznio mnoge detalje vezane ne samo za život kneza Pavla, već cijelokupnih dinastija Karađorđevića i Obrenovića, od Prvog srpskog ustanka do današnjih dana.

STAZAMA SVETOSAVLJA – Za Srbe u Hrvatskoj, kao i za njihove su-narodnike u Srbiji i drugim zemljama, Sveti Sava ima veliko značenje, s obzirom da je on osnivač Srpske pravoslavne crkve, školstva i brojnih srpskih institucija. Osim što je crkveni praznik, Sveti Sava je i krsna slava SKD-a „Prosvjeta“ s njenim pododborima, Srpske pravoslavne gimnazije u Zagrebu, ali i krsna slava nekih manjinskih vijeća, zbog čega 27. januar i dani prije i poslije obiluju brojnim liturgijama, akademijama i drugim priredbama koje su u velikoj mjeri posvećene djeci.

Ovogodišnju Svetosavsku akademiju SKD-a „Prosvjeta“, održanu 27. januara u Maloj dvorani „Vatroslava Lisinskog“ osim tradicionalne dodjele godišnjih nagrada i priznanja, obilježio je i nastup beogradskog Hora Kolibri uz pratnju Big banda – Jazz orkestra RTS-a, čime je upućena poruka da je „Prosvjeta“, kao krovna kulturna institucija Srba u Hrvatskoj upućena i otvorena mladima.

Obraćajući se prisutnima, među kojima i vodećim predstavnicima Srbija u Hrvatskoj, javnim ličnostima, diplomatima Srbije i BiH, predsjednik „Prosvjete“ Mile Radović istaknuo je da je prosvjetitelj Sveti Sava uticao na identitet srpskog naroda kroz generacije.

– Ovo je prilika da se sjetimo svih koji su dali doprinos „Prosvjeti“, ali i najava da ćemo ove godine, nakon što smo lani prevladali teško naslijeđeno stanje, realizirati ili postaviti temelje za nove projekte koje će novo rukovodstvo provoditi u narednim godinama, jer nas uskoro čekaju izbori. Obnavljamo i stavljamo u korištenje zgrade u Preradovićevoj ulici u Zagrebu, jačamo kulturnu i školsku autonomiju, nastojimo da pojačamo učenje srpskog jezika i pisma, istražujemo srpsku historiju i jačamo kulturni amaterizam – rekao je Radović i izrazio zahvalnost svim pojedincima i institucijama – od državnih do općinskih i gradskih koji pomažu „Prosvjetu“ i njene podobore.

U svojoj svetosavskoj besjedi mitropolit zagrebačko-ljubljanski Porfirije naglasio je da je Sveti Sava izdještavao autokefalnost SPC-a i organizirao njen život u 11 eparhija, uticao na razvoj sakralne arhitekture i zidnog slikarstva, utemeljio srpsko crkveno pravo, obnavljao manastire, diplomatski posredovao s Ugarskom i Bugarima, održavao odnose s Rimom i uspostavio međureligijski dijalog s islamom.

– Mogli bi reći da je on bio nacionalni heroj, ali najvažnije je da je ute-meljio sebe na Hristu i Jevanđelju i postavio cilj da učini od naroda ono što

taj narod treba da bude, da bude blizak Bogu i da stupi u komunikaciju s drugima i drugačijima – rekao je mitropolit.

Godišnja nagrada „Sava Mrkalj“ za posebno vrijedan doprinos kulturi Srba u Hrvatskoj pripala je penzioniranom univerzitetskom profesoru Dušanu Marinkoviću koji je dao veliki doprinos srpskoj zajednici. Nagrada „Desanka Đorđević“ za zasluge u oblasti amaterskog stvaralaštva uručena je Tihomiru Sekerušu, koordinatoru pododbora Istočne Slavonije, Baranje i Zapadnog Srema (ISBISZ) koji od 90-ih do danas pokreće i vodi aktivnosti KUD-a „Jovan Jovanović Zmaj“ i pododbora u Bijelom Brdu. Priznanje „Zlatna značka“ za zaslужne pojedince koji su zadužili društvo dobili su Đuro Budisavljević i univerzitetski profesor u penziji Dušan Rapo. Povelju za doprinos radu i razvoju programa „Prosvjete“ dobila je Mužička produkcija Radio-televizije Srbije. U ime nagrađenih govorio je Dušan Marinković. U programu koji je vodila Aneta Vladimirov učestovale su i sopranistica Snežana Savićić-Sekulić, prvakinja Opere narodnog pozorišta u Beogradu i mezzosopranistica Ivana Srbljan, solistica HNK-a Ivana Zajca u Rijeci.

Prije akademije u prostorijama „Prosvjete“ u Zagrebu upriličen je obred osvećenja i rezanja slavskog kolača koji su obavili prototjednik-stavrofor Duško Spasojević i đakon Petar Kazakijević. U prigodnom govoru profesor Siniša Tatalović, potpredsjednik SKD-a „Prosvjeta“, naglasio je aktualno stanje Društva. – Naša slava je slava prosvjete, škole, đaka i kao što znate, mi smo u svom radu u velikoj mjeri posvećeni tome da širimo našu kulturu, da se trudimo da naša djeca nauče naš jezik, da upoznaju našu tradiciju. U tome smo nekada manje, nekada više uspješni. No, trudimo se. Prošle godine smo se suočavali sa problemima sa onim nasljedstvom kojeg smo kao rukovodstvo dobili. To su bili veliki izazovi i mi smo se kao rukovodstvo trudili da ih što bolje prevladamo i vjerujem da smo u tome uspjeli. Nadamo se da će godina pred nama biti bolja i uspješnija. Imamo novi Statut, a ove godine birat ćemo novo rukovodstvo, rekao je.

Svetog Savu je obilježila i Srpska pravoslavna opšta gimnazija „Kantakuzina Katarina Branković“ uz prisustvo velikog broja predstavnika grada, srpske zajednice, SPC-a i diplomatskog kora, kao i svih prijatelja svjesnih značenja ove obrazovne institucije Srba u Hrvatskoj. Svetosavska svečana liturgija održana je i u belomanastirskom hramu Sv. arhangela Mihaila. Svečano je uz tradicionalna osveštanja slavskog kolača i koljiva, darivanja djece, izvođenja prigodnih himni i recitacija te čitanja beseda bilo

i u Karlovcu i cijeloj Karlovačkoj županiji. Događanjima je prisustvovalo mnoštvo naroda u Vojniću, Vrginmostu i Krnjaku, a središnja svečanost održana je u karlovačkom Gradskom kazalištu Zorin dom, u organizaciji institucija i društava srpske zajednice, počev od „Prosvjetinih“ pododbora do nadležnih eparhija i parohija SPC-a. U Pakracu je svetosavska akademija održana 24. siječnja, tri dana uoči samog praznika. U prepunoj Gradskoj vijećnici otvorio ju je prototjednik-stavrofor Đorđe Teodorović, dok je besedu držao bosanskogradiški teolog Dario Drinić; istaknuo je u njoj značenje pakračke Učiteljske škole za prosvjećivanje svih slavonskih Srba. Požežani su svetosavsku akademiju i svečanu liturgiju održali već 23. januara i to u hramu Sv. Georgija. Besedu tamošnjem pravoslavnom narodu držao je vladika pakračko-slavonski Jovan, a potom je kod crkve za brojne okupljene izveden kvalitetan i bogat kulturno-umjetnički program.

Zajedničko veće opština podijelilo je svim učenicima od prvog do četvrtog razreda osnovnih škola Vukovarsko-srijemske i Osječko-baranjske županije u kojima se održava nastava na srpskom jeziku, prigodne poklon-paketiće. Pored 325 paketića koje je donirao srpski Mačvanski upravni okrug, Veće je osiguralo novac da darove za Svetog Sava dobije svaki od 911 đaka srpske nacionalnosti. U Daruvaru je središnja svetosavska akademija započela bogosluženjem i osveštanjem slavskog kolača i koljiva u hramu Svetih otaca Prvog vaseljenskog sabora. Prateći program osmisili su i izveli učenici pravoslavnog vjeroučitelja i pjevačka grupa daruvarskog pododbora „Prosvjete“, Hor Orlići i orkestar Jelene Pavlović iz Batajnice te pjevačka družina svjetski poznate Svetlane Spajić.

U ponedjeljak 27. januara na sam Savindan, obilježena je krsna slava Društva Sv. Sava, u prostorijama pododbora u Osijeku. Na samom početku programa otpjevana je himna Sv. Savi nakon čega je osječki paroh, prototjednik-stavrofor Aleksandar Đuranović obavio obred osvećenja slavskog kolača. Uz recitacije učenica Hristine i Aleksandre Đuranović iz Osijeka, predsjednik pododbora Zdenko Čikara držao je predavanje „Sveti Sava život i delo“ te istaknuo njegov značaj kao jedne od najznačajnijih ličnosti srpske duhovnosti, kulture i književnosti te osnivača samostalne Srpske crkve. Sveti Sava obilježen je i u Splitu, nakon molitve i besede o Svetom Savi, ženski pjevački zbor pododbora Split je otpjevao himnu Svetom Savi, te još nekoliko prigodnih pjesama. Istaknimo da je Sveti Sava u organizaciji pododbora ili manjinskim vijećima obilježen i u Bolmanu, Dicmu, Sokolovcu i brojnim drugim sredinama.

BESJEDA

DOBITNIKA NAGRADE „SAVA MRKALJ“, PROF. DUŠANA MARINKOVIĆA

Ponajprije bih se u ime svih nagrađenih zahvalio Upravnom odboru Srpskog kulturnog društva „Prosvjeta“ na dodijeljenim nagradama za, kao što stoji u obrazloženju, sveukupni doprinos proučavanju i razvijanju kulture Srba u Hrvatskoj. Zato bi možda bilo najprimjerije ovom prilikom podsjetiti se upravo na oblikovanje te kulturne građe, te fantomske kulture, jer je ona u dugom vremenskom/historijskom trajanju od pola milenija bila podvrgavana brojnim oblicima prezentacije i realizirala se u nekoliko modela svoga formiranja, od prvih realizacija na prostorima današnje Hrvatske bez ikakvog recepcijskog dosega do u kontekstu svog narodnosnog okruženja, preko procesa interkulturne medijacije kojom se sve snažnije ugrađivala u opći kulturni život zajednice u kojoj se realizira, do usvajanja divergentnih zahvata u vlastito kulturno pamćenje što će u najproduktivnijem periodu vlastite potvrde voditi i dovesti zajednicu u teško razumljivo iskustvo zaborava o sebi. I sada se ostvaruje jedan od modela čije plodove ćemo, možda ne mi, ali neki mlađi, tek jasnije procjenjivati. Za sada možemo konstatirati da je napravljeno veoma mnogo s obzirom na zbiljske okolnosti. Ili da podsjetim na onu lijepu misao koja još uvijek nije izgubila na svojoj reskoj jasnoći i preciznosti: nećeš nikad zagaziti ponovo u istu rijeku. I u tim brojnim rijekama u koje se zagazilo, a one nezaustavljivo teku svom uvиру, ostvarivalo se i pojedinačno i kolektivno postojanje i iskustva njegovih potraga za sobom. Kako neznan da se ne pogubiš, ne budeš otplavljen bez traga sa nekom moćnjom bujicom? A ona je tu, nepredvidljiva a nekontrolirana, naoko neobuzdana, objesna u prvidnoj slobodi, jer sve pojedinačne pritoke nastoji pripitomiti za svoje potrebe moći.

Jer: budući da se uvijek govori iz nekog vremena, valja nadodati, uvijek tjesnog vremena, bez odlaganja treba prihvatići, iskoristiti onu pukotinu kroz koju se iako sve stješnjeno i umnogom deformirano nekako provuče, neovisno koliko bilo zdrobljeno i izvijeno, prelamanu. Vjerujemo da naši dosadašnji skromni doprinosi jesu prilozi tom naporu – otkrivanju i sagledavanju mjesta s kojeg se proizvodi neka budućnost.

A to je odmah govor o stvarnosti.

Svi manje-više znamo da je pokušaj artikuliranja sadašnjosti, ono što, najčešće provizorno, brzopleti i neprecizno nazivamo sadašnjošću/realnošću, onim stvarnim, nije do intuitivnog napor za dosezanje neke budućnosti, ukazivanje na neku budućnost. Odnosno, neka nam budućnost, nekakva vizija budućnosti određuje put nas samih prema sebi i prema drugima. Kako tu neraskidivu uzajamnost, tu međusobnu razmjenu moći registrirati? Ukoliko smo toga uopće svjesni. Prvo na onom primarnom planu, intimno ličnom, a potom na svim onim tobože širim, kolektivnim oblicima postojanja.

A svetosavska je akademija. Simbolička upotreba jednog stvarnog, historijskog, a simboličkog iskustva. Prihvaćam ga kao obilježavanje jednog neponovljivog iskona u onom pozitivnom, oslobađajućem potencijalu. Kako doseći do sebe, a nikad ne možeš reći da si se dosegao?! Jer nalazeći sebe neizostavno preuređuješ dosad ostvareno/življeno.

A mi bismo da mislimo to ogromno, umnogom zaboravljeni, nerijetko nasilno zatamnjeno pa time nepozirno iskustvo vremena. Naravno, radi se o iskustvu kulture Srba u Hrvatskoj. Kako doći do njega kad se tome opire ili to zamjenjuje dosadašnja prezentiranja sa jedne i realna, još uvijek teško saglediva praksa interkulturnih interpretacija? Kako moći opisati svoj život dat u kolektivno iskustvo gdje se ugrađuješ amalgamirajući se sa drugim?

ЗАВЕТ, ПРИМЕР И ПУТОКАЗ СВЕТОГ САВЕ

БИТИ ЧОВЕК, СРБИН И СТВАРАЛАЦ

пише: **Дарко Танасковић**

Ове је године уредник овог часописа добио позив да присуствује Светосавској академији у Скопљу. Свети Сава је национални празник Срба у Македонији и свечано се обиљежава сваке године у Македонском народном позоришту. Уредник, на своју жалост није успио стићи до Скопља, али смо са те свечаности добили упечатљиву беседу нашег истакнутог научног радника, књижевника и дипломате Дарка Танасковића која изражава заједничке вриједности нашег расутог народа

Чак и најтврђа уверења и најукрењеније навике ваља покаткад преиспитати. Док обележавамо Савиндан, на начин свечан и достојанствен, како су то Срби вазда чинили и са љубављу чине, ево и овде данас у Скопљу, груди су нам преплављене миљем, док очи сузе, а глас неосетно јача у скупном појању светосавске химне. Лепо нам је и топло око срца, за тренутак смо далеко од свакодневних брига и сумњи које нам се увлаче у мисли и освајају душу. Свети Сава је био тако изузетна и велика историјска појава у повести српског народа, а његово огромно духовно и световно дело вишеструко значајно за нашу цркву и државу, тако да се о овом великому светитељу може похвално говорити сатима. Томови су о њему написани. Не би ли, међутим, управо у духу светосавске поуке и Савиног метода (а реч методос на грчком значи "пут") препоручљиво било упитати се, баш о

Савиндану, какав је смисао светосавља данас, у контексту савременог света и у равни објективног сагледавања положаја српског народа данас. Како разумети, следити и применити светосавски образац у савременим приликама ненаклоњеним духовности и традиционалним вредностима?

Премда ми је далека помисао да знам одговоре на све аспекте овог сложеног питања, слободан сам рећи одмах на почетку и да је Савина поука истовремено ванвременски духовна и свевременски овосветска. Самим тим, светосавље није, како се првића онима који не могу или не желе да разумеју, некакво национално, па и националистички сужено српско православље, већ складан и делотворан спој универзалног, српског и стваралачког, што су кроз историју схватали и Светом Сави се поклонички утицали многи несрби, па и нехришћани отвореног ума и срца. Уздижење и слављење примера Светог Саве није и не би смело бити некакво заслепљено идолопоклонство или пак самозадовољно подилажење сопственој испразности и јаловој таштини, ритуалистичка рутина у стварности која нам измиче. Појање светосавске химне није и не би смело бити само периодично предавање познатој, драгој и милозвучној лаичкој псалмодији, већ би морало бити уверено обновљање завета аманету који нам је као непролазно стремљење савршенијем и бољем оставио утемељитељ српске цркве, закона, образовања и културе, монах краљевског рода, неумрли Свети Сава.

Премда је Свети Сава узорao многу плодну бразду у Господњем и у овоземаљском винограду, чини се да би се у наше време и за наше време, овде и сада, а зарад будућности, његов аманет понајбоље могао сажети у моралном и практичном налогу да вазда будемо људи, Срби и ствараоци. Једино следећи Савин путоказ и ходећи његовим захтевним путем могуће је бити и издржати уједно као светски човек, православни Србин и стваралачка личност, делатно отворена за дух и потребе нових времена и светских прилика, које су често, не само за Србе, претеће, злослутне неприлике. Јер, баш такав је био, у своје време, мудри учитељ, самозатајни помиритељ, умешни дипломата и вишеструки неимар Свети Сава. Предани слуга Господњи, он је, попут Исуса Христа, служио људима, вазда спреман да, као и Богочовек, "опере ноге" ближњима, дајући им пример највишег служења у најдубљој понизности, без презира према грешној људској природи и несавршености света. А тај несавршени свет је разумевао као мало ко, и умео да се кроз њега у својој мисији сигурно и суверено креће, надахнут љубављу према Богу и бригом за свој род и завичај. Читамо ли пажљиво Житије Светога Саве из пера његовог последњег учитеља Доментијана, запазићемо да се на страницама књиге веома често помињу речи васељена и отачество. То свакако није плод случајности, већ одраз Савине васељенске духовности и отачествене одговорности. Љубав према Богу није му сметала да воли своју отаџбину ("од Бога одређени му удео") и стара се о њеном стању и напретку. Био је, дакле, на најпунији, универзални хришћански начин светски човек, али и самосвесни Србин који је промишљено и упорно, стваралачки ревновао на ползу свога отаџства. О томе најуверљивије сведочи његова успешна борба у тешким временима и против многих препрека за аутокефалност Српске Православне Цркве, чију смо 800. годишњицу обележили прошле године. Ево како нас Теодосије Хиландарац у свом житију Светог Саве уводи у поглавље посвећено Савином одласку у Никеју ради добијања од византијског цара Теодора I Ласкариса и патријарха Манојла Сарантена аутокефалије (аутокефалности) за Српску Православну Цркву: "Када је свети хтео поћи у од Бога одређени му удео, у земљу отаџства својега, Божји савет и разум у срце своје примивши, и расудивши трудна хоћења дугога пута и даровне издатке многога злата када се долази у царски Константинов град да се тамо посвећује архиепископ, а уз то и размирице источних самодржаца са западним, и будуће беде поспред њихове неслоге, и удовиштво цркве када није могуће долазити у царствујући град на освећење, или опет због неке мржње да цар и патријарх држе цркву; расудивши о свима овим невољама и хотећи устројити нашу западну цркву слободном од свега овога и у Богу самовласном и ничим неподложном источној цркви, призвавши у овоме молитвама преподобнога свога оца Симеона у помоћ и Бога, приступи к цару". Какво разложно, рационално сагледавање незавидног положаја Српске цркве у јуридицијској потчињености Константинопољу и, на темељу те прецизне политичке дијагнозе, смела одлука да се затражи пуна самосталност за своју архиепископију! Да ли је ова мисија у служби отаџства удаљила хиландарског монаха од васељенске универзалности православне хришћанске вере? Нимало! Напротив, Савино велико постигнуће учинило је да се у

савршенијо мери него пре тога у његовој архиепископији несметано, у складу са логиком православне еклезиологије, у свакој литургији обнавља завет са Исусом Христом, односно пројављује саборна црквеност верних, а истовремено ваљао обављају државни и ини послови овога света. Као светски човек, Србин и стваралац у своме времену и свету, Свети Сава блиставо је доказао како је могуће бити искрени хришћанин, припадник свога народа и делатник у задатом, несавршеном, али једином могућем и реалном свету. Делујући за, а не против... Разрешио је тешко разрешиву усудну разапетост Цркве која, по Христовим речима о његовом царству, "није од овога света", а мора живети у овоме свету. Следити тај високи идеал пуноће Логоса у наше време никако није лако (а када је било?), али му треба истрајно тежити, јер представља једини изгледан пут ка мети за српски, али у бити и сваки други православни народ који, истовремено остајући привржен универзалном систему вредности и јединствен у свом идентитету, жели да буде добар и поуздан, уважен сусед у свом окружењу и да се активно и равноправно укључи у бурна и изазовна збијања на планети. Сарађујући са свима, а остајући свој. Може ли се у томе успети? Многи нас уверавају да не може, да се свет из основа променио, да је боље да заборавимо на Светог Саву и не оптерећујемо се, како воле да кажу, назадним верским и националним митовима.

**Једино следећи Савин
путоказ и ходећи његовим
захтевним путем могуће
је бити и издржати
уједно као светски човек,
православни Србин и
стваралачка личност,
делатно отворена за дух
и потребе нових времена
и светских прилика,
које су често, не само за
Србе, претеће, злослутне
неприлике**

Слободан сам да у овој свечаној прилици укажем на само три примера који, сваки на свој, начин, потврђују докле се може стићи стазом Светог Саве. Недавно сам, у Јерусалиму, ишао трагом Светог Саве и изнова спознао колики је био његов углед и какве је неизбрисиве белеге оставио у Светој земљи, он – српски ходочасник са Балкана, све једнако радећи и за добробит своје матичне цркве и народа. У негостољубивом, кршевитом пределу Кедронске долине налази се

један од најстаријих и најпоштованијих православних манастира, Лавра Светог Саве Освећеног, чија је историја дуга хиљаду и по година. У неприступачним стенама близу манастира налази се и испосничка пећина нашег Светог Саве који је овде боравио 1229. године. Сам поглед на ову пећину довољан је да се схвати из којих духовних, светоотачких дубина креће Савина стаза, па није ни чудно докле може стићи. Према предању, Свети Сава Освећени оставио је завештање да

**Самим тим, светосавље
није, како се првића
онима који не могу или
не желе да разумеју,
некакво национално, па и
националистички сужено
српско православље, већ
складан и делотворан спој
универзалног, српског и
стваралачког**

се после његове смрти његов жезал преда архијереју царског рода и истог монашког имена кад буде дошао у посету манастиру. Приликом долaska Светог Саве српског у Лавру, ово завештање је, наводно, испуњено. Жезал се и данас чува у Савиној светогорској ћелији. Није ли Света Гора наш Јерусалим?

А сад о још једном Сави који је, остајући и Сава и Србин, као светски човек свога времена, довео Светог Саву до границе између царске Русије и Кинеског царства. Гроф Сава Владиславић Рагузински (1669-1738), Херцеговац из околине Гацког, дубровачки госпар и трговац, венецијански угледник и дипломата, поверили османског Дивана и саветник руског цара Петра Великог, био је ван сваке сумње светски човек, али је од детињства у недрима носио неугасли огањ српства и оданости светосављу. Кад је 1727. године постигао свој највећи, невероватан дипломатски успех и са изaslаницима кинеског цара утврдио границу између Русије и Кине, овај изузетни човек је на међи између двају царства основао град Троицкосавск, данас Кяхту у Бурјатији, и подигао цркву посвећену Светом Сави. Она је сада обновљена и ужива поштовање локалног живља. Ето докле је Савином стазом стигао један светски човек, православни Србин и стваралац! Могао је, а није постао ни дубровачки католик, ни Млечанин, ни Турчин, ни Рус...

Да пођемо сада до Црног мора, до Одесе. 1918. је година. Империја је на издисају, борјевици налију и преузимају власт. Последњи дипломата Краљевине Србије у царској Русији, конзул Јован

Миланковић, у друштву неколицине српских и руских пријатеља, слави Светог Саву у Гарнизону собрању, где се организује добротворни концерт са лутријом, у корист наших избеглица. Ево како конзул Миланковић у својим Успоменама из Сибира (1926) извештава о једној несвакидашњој појединости која је обележила ту светосавску прославу: "За време концерта долазили су неки људи у Гарнизону собрање и питали шта је то? Рекоше им људи да је то прослава Св.Саве. 'Срби?' упиташе; 'Да', одговор. 'Онда ћемо причекати, док завршите концерт. Немојте се узнемиравати'. После концерта одосмо нас неколико с породицама код једног професора руског Универзитета на чај. Тако смо дознали, да су ово били Борјевици, који су питали. Чим се сала испразнила и ми отишли, они су ушли у Гарнизону собрање и узели власт у своје руке. Одеса је постала борјевичка". Борјевици, којима ништа сем револуције и класне борбе није било свето и који у преузимању власти нису били нимало нежни и увиђавни, сачекали су да се заврши српска прослава Светог Саве и тек после тога преузели власт у Одеси! Постоји ли још неки такав пример? Не верујем. И то је део непролазног подвига Светог Саве и потврда духовне превасходности оних Срба који су му у свим приликама остали верни и следили његов пут.

**Читамо ли пажљиво
Житије Светога Саве из
пера његовог последњег
учитеља Доментијана,
запазићемо да се на
страницама књиге веома
често помињу речи
васељена и отачество**

Има ли разлога да се тако, у светосавском заједништву духа и културе, које је изнад догађајне историје и њених повремених и привремених заокрета, самосвесно, саборно, достојанствено и реалистично не настави кретање данашњим и сутрашњим светом и временом, ван којих и без којих ниједно у себе затворено и фрагментарно национално прогнуће нема изгледа на успех?

Једино као светски људи, Срби и ствараоци своје судbine, уз Божју помоћ и сарадњу са људима и народима добре воље, изгледа можемо имати. Свети Сава нас својим аманетом на такво понашање обавезује, даје нам пример и указује на прави пут. Многи би били срећни да имају таквог путокасца. Следимо га!

Бићемо, тако, увек јачи од свих садашњих и будућих "борјевика", ма како се звали и за шта се притворно издавали...

ЉУДИ ШТИТЕ СВОЈЕ СВЕТИЊЕ

ВЛАДИКА ЈОВАН, ЕПИСКОП ПАКРАЧКО-СЛАВОНСКИ

Ситуација у Пакрацу није ми непозната из два разлога: у Црној Гори такође сам дошао у неку врсту пустоти, са том разликом што је тамо обитавало шесто хиљада, у духовном смислу можда запуштених и подивљалих људи, а у Пакрацу долазим на подручје где је живјело изворно православно становништво од којег је сада остао мали дио. Међутим, увјeren сам да је и тај мали дио довољан за исти такав препород који смо доживјели у Црној Гори

РАЗГОВАРАО: Ђојан Муњин

ФОТО: Јовица Дробњак

Епископ пакрачко-славонски, владика Јован Ђулибрк, без сумње је занимљив и необичан православни свештеник. Након мање-више редовног дјетињства у социјалистичкој Југославији, Ђулибрк, родом из Босанске Градишке, отишао је на студију јужнословенских језика и књижевности на Филозофски факултет у Загреб. Он је тада млади рок критичар, припада новој генерацији „буке и бијеса“, али оном њеном дијелу који испод турбулентне површине рокенрола тражи духовно смирење и дубљи смисао. Двије велике промјене догађају се у туробни сумрак Југославије: Ђулибрк одлази на студију теологије у Београд и уместо у рат одлази у манастир. Служба у Српској православној цркви кроз бурне деведесете, водит ће га у манастире у опасним зонама Црне Горе и Косова и Метохије, али и на истраживачки рад о холокаусту у Израел. Године 2014. постаје поглавар епископије славонско-пакрачке и сав се предаје раду на њеној обнови. С овим вриједним и честитим епископом на многим дужностима разговарамо о актуелним догађајима у Црној Гори, његовој служби у Пакрацу, о Јасеновцу, о билијским мотивима у рокенролу, о кризи сувремене цивилизације и о кршћанској нади...

Оно што се тренутно збива пред нашим очима јест нека врста молитвене револуције у Црној Гори. Како то објашњавате?

Владика Јован: Мислим да смо свједоци једног збивања које ће се сутра без сумње сматрати веома значајним догађајем у историјским

оквирима. Сама чињеница да неколико стотина хиљада људи већ скоро два мјесеца иде улицама Црне Горе без икаквог инцидента и без набоја, то је нешто што можемо назвати јединственим феноменом. И при том је прилично јасно шта ти људи бране и против чега јесу: иду заједно они који себе сматрају Србима, они који себе сматрају Црногорцима, људи различитих идеолошких и политичких погледа и ставова и молитвом бране своје светиње, односно бране право Цркве – којом они очигледно сматрају и себе – да литургијски и на сваки други начин руководи својим светињама. Заиста, то јесте револуција, и то ненасилна, што је нарочито важно на овим нашим балканским просторима. А знамо да су Црногорци од свих нас на Балкану повијесно можда најмање склони да животна питања рјешавају без ћерања, мирним путем.

Како објашњавате ту социјалну експозију у којој је духовност у првом плану, а не политика?

Владика Јован: Чудом, ваљда: овде нико нема никакав политички захтјев – успркос томе што се многи труде да молитвене скупове загаде политиком – управо због тога што закон против кога се ти људи буне не уређује никакве политичке ствари већ се ради о новототалитарном закону који даје право држави да одлучује да ли ће својина једне цркве или вјерске заједнице припадати држави или не. Тај закон се не односи само на православну цркву, која је њиме највише погођена због очито злих намјера законодавца или боље речено закононаметатеља, него

је њима у суштини угрожена свака вјерска заједница и црква у Црној Гори. Но, ако би један такав закон прошао он би значио једну потпуно нову праксу и у Европи јер је он неспорив нити с једним правним стандардом Европске уније. Тај би закон, укратко, значио озакоњени тоталитаризам.

Како доживљавате чињеницу да у једном прилично атеизираном простору какав је била Црна Гора, где су након Другог светског рата убијани свештеници и где је био вршен прилично оштар политички притисак на цркву и где је дugo година владала нека врста духовне пустиње, сада је букнуо један такав у бити духовни револт?

Владика Јован: Рећи ћу вам нешто из властитог искуства: ја сам у Црну Гору дошао у августу 1991. године. Било нас је четворица искушеника у Цетињском манастиру; замонашили смо се 1993. године, али оно што смо тамо на почетку затекли јесте била пустош у елиотовском смислу ријечи. У Црној Гори је у Другом светском рату убијено 109 свештеника, а можда и више, од стране побједника, укључујући и митрополита Јоаникија Липовца. Митрополит је убијен негде на планини Букуљи код Аранђеловца и ми му до данас не знамо, што се каже у Црној Гори, „ни гроба ни мрамора“. Датум његове смрти начелно знамо, само зато што је генерал Бошко Шиљеговић, иначе свештенички син, послао на Цетиње митрополитову панагију (символ епископске части). Дубоко сам увјeren да је то Шиљеговић направио зато да би остао макар неки траг митрополитовог страдања, јер, зашто би се иначе један комуниста – ратни комесар IX. далматинске дивизије – бринуо да панагија стигне у цетињску митрополију? За Бошку знамо и да је дјецу васпитавао без и најмање одбојности према Цркви; он је био сложена душа. Ми знамо и да је Црна Гора била најсталинистичкији дио Југославије и знамо да су већина узника и мучитеља на Голом отоку били Црногорци. Знамо да су култура и слободе које су у то вријеме били нормални у Zagребu или Beogradu или другде, нису били нормални у Црној Гори.

Што то конкретно значи?

Владика Јован: Рецимо, на Петровдан, 12. јула 1991. године, када су неки од нас искушеника већ били у Црној Гори, свјетина од неколико хиљада људи каменује литургију која се у том тренутку служи у порти Цетињског манастира: камење пада и на часну трпезу, на крв и тијело Христово, и у тој маси се потеже оружје – неки да у Манастир продру а неки да их зауставе – а радио се о кулминацији насиља над Црквом у Црној Гори, у освitet њеног духовног препорода. Тако су Цетињани демонстрирали и против покојног Митрополита Данила, када се он успротивио рушењу Његошеве капеле на Ловћену – а при том је имао друштво у Меши Селимовићу и Скендеру Куленовићу.

Како објашљавате тако страшан и масован излив бијеса?

Владика Јован: Бијес на Петровдан 1991. године проистекао је из пропasti концепта власти у Црној Гори: читаво вријеме постојања социјалистичке Југославије власт је претпостављала да је са црквом готово и да ће она да одумре када умру стари свештеници – а затекли

смо их дводесетак 1991. године – и да ће власт преузети имовину цркве. У Македонији, на примјер, где је народ био јако побожан, та власт није могла да наступи тако брутално али је успјела 1967. године да направи раскол, успостављањем самопроглашене аутокефалне Македонске православне цркве. У Црној гори је Цетињски манастир након земљотреса 1979. године био практично претворен у музеј, а митрополиту је додијељена тек једна зградица уз Манастир за боравиште, у којој и данас функционише Митрополија Црногорско-приморска.

**Сама чињеница да
неколико стотина хиљада
људи већ скоро два мјесеца
иде улицама Црне Горе
без икаквог инцидента
и без набоја, то је нешто
што можемо назвати
јединственим феноменом**

Насиље се наставило?

Владика Јован: Такав набој је настамо дочекао 1991. године – да не говоримо о стотинама срушених, запустјелих и руинираних храмова – да би неку годину касније читава група тих екстремиста са Цетиња упала у Манастир и један од њих нам је добацио: „Опет ћемо ми вама пунити јаме.“ Када чујем ријечи „бацати у јаме“, ја онда помислим на Јадовно или на херцеговачке јаме у које су усташе бацале људе, а не баш на Кочевски рог или пасја гробља по Црној Гори, па из самог избора ријечи „јама“ види се да је код тога дошло до споја усташке и комунистичке идеологије, чија је заједничка тачка – убијачка мржња. Оно што се сада догађа у Црној Гори јест да се таква мржња покушава лијечити масовним мирним протестима вјерника Црне Горе.

Који је крајњи циљ ових протеста?

Владика Јован: Као што рекох, идеја свих тих људи није да mrзе one који су их све време mrзili и htjeli да бацају u јаме. Јedina жељa свих тих људи је да заштите њихове светиње. Понављам, када смо 1991. године дошли u Црну Гору затекли смо укупno дводесет свештеника, монаха и монахиња, а данас њих заједно има више од шест стотина. Древни Манастир Staњeviћi, u којem је Његош писао своje стихове, био је стварna руина и гomila камењa kадa јe отaц Dимитrije Blagojević почeo да ga обнављa: данас јe то монumentalna гrađevina. Или рецимо манастир Тврдош u Херцеговини, само s другe стране границе: 1991. године tu била само четири гола зида цркве и једна камена кућица, гaјe никo нијe знаo шta то mјesto представљa, da bi прvo владика

Атанасије, а потом владика Григорије са својих десет прстију то мјесто претворили у рај. Из Требиња се хвала Богу данас не одлази него остаје да се тамо живи или први истински потицај за то дошао је од цркве. То је уједно и показатељ како црква треба и може да ради.

Невјеројатно је даје размјер материјалне и духовне девастације у том времену био толико широк, о чему ми данас мало знамо.

Владика Јован: У манастирима Скадарског језера, који су били бисери касне византијске архитектуре, које смо такође затекли у једном стању, пијуцима смо разбијали слојеве измета, јер су деценијама и вјековима кориштени као штале. Све то је допустила држава која данас хоће да положе имовинско право на сва та мјеста. Монах манастира Ком, где је гробница Црнојевића, отац Хризостом морао је да оперише обе бедрене кости које су иструлиле од влаге и тешког рада док је он обнављао тај манастир. И сада ви томе човјеку, који је живот свој

уложио у обнову манастира, кажете – губи се одавде, то је моје. И ко то каже: држава Црна Гора, која је Ком претворила у руину! И онда би тај монах требао да буде злотвор, а држава Црна Гора би требала да буде бранитељ европске културе! Управо због тога се догађају ове литије и ја се надам да ће власт у Црној Гори схватити шта ради. У супротном може се једино закључити да то ради намјерно да изазове зло. Надати се је да ће све завршити онако како ови људи који протестирају на улици желе, а то значи на добро. Желио бих у том смислу да додам да ја већ дуги низ година гледам у Црној Гори како се то зло обрће на истинско добро, огромним радом цркве Божије, гдје је она преобразила једну суру и мучну Црну Гору у нешто сасвим друго и непрепознатљиво.

**У манастирима Скадарског
језера, бисерима касне
византијске архитектуре
које смо затекли у
једном стању, пијуцима
смо разбијали слојеве
измета, јер су деценијама
кориштени као штале. Све
то је допустила држава
која данас хоће да положе
имовинско право на њих**

Када сте 2014. године изабрани за Епископа славонског, дошли сте у Пакрац у којем сте такође затекли тужну ситуацију?

Владика Јован: Оваква ситуација није ми непозната из два разлога: у Црној Гори, као што сам рекао, такође сам дошао у неку врсту пустоши, са том разликом што је тамо обитавало шесто хиљада, у духовном смислу можда запуштених и подивљалих људи, а у Пакрацу долазим на подручје где је живјело извorno православно становништво од којег је сада остао мали дио. Међутим, увјерен сам да је и тај мали диодовољан за иститакав препород који смо доживјели у Црној Гори. Осим тога у Пакрацу сам ја описао неки свој лични животни круг: ја сам родом из Босанке Градишке, која се налази на обали Саве и која је у ранија времена пуно више била упућена на Славонију него чак и на Бању Луку, да не говорим о централној Босни, о којој смо имали врло нејасне представе, а још мање смо је познавали. Мјеста као што су Босанска Градишка, Окучани, Липик, Пакрац, чинили су један етнолошки, културни и привредни простор, тако да када сам ја дошао у Пакрац, ја сам дошао кући. Због свега тога ја знам какво се све овде крије богатство, људско, хисторијско и културно,

Када сте се у интелектуалном и духовном смислу дубље заинтересирали за Пакрац?

Владика Јован: Када сам након студија књижевности на Филозофском факултету у Загребу уписао теологију у Београду, долазио сам код владике митрополита Лукијана у владичански двор у Пакрац и гледајући ту велику библиотеку помислио сам: Боже мој долазе тешка времена, хоће ли се та библиотека моћи сачувати? Помислио сам да узмем нешто од тих вриједних књига па да их вратим када та велика невоља прође. Нисам их узео – данас и Владика Лукијан и ја кажемо нажалост – али да јесам осјећао бих се можда данас боље, према стању библиотеке коју сам затекао 2014. године. Бог ме је ваљда зато послао у Пакрац да то надокнадим. Да ми је неко рекао да ћу управо ја да будем тај који ће да дође овде да обнавља све ово, вјероватно бих мислио да је он полудио, али ето... самом ми је било тешко да то верујем, али данас сам бескрајно захвалан што сам овде с тим задатком. Ово место и ово што сада радимо је моја молитва и наша упаљена свећа.

Када ме је неко питao на устоличењу за епископа Славонско-пакрачког 2014. да ли могу у једној ријечи да сажмем оно што осјећам да треба да урадим ја сам рекао да је та једна ријеч – обнова

Постоји ли нешто као кредо Ваше мисије у Пакрацу?

Владика Јован: Када ме је неко питao на устоличењу за епископа Славонско-пакрачког 2014. да ли могу у једној ријечи да сажмем оно што осјећам да треба да урадим ја сам рекао да је та једна ријеч – обнова. Али та обнова је прије свега унутрашња, духовна и када сада видимо пуне храмове, нарочито на велике празнике и када видимо колико се народа причешћује она да зnam да smo на правом путу и бескрајно сам сретан. Светиње западне Славоније и сама западна Славонија дају неслuћene могућности; она има толико богатство да ћe нама самима бити потребно доста времена да све то уопште појмимо.

Како је данас, шест година касније и који је ваш главни циљ?

Владика Јован: Па и даље обнова, обнова и само обнова, прво духовна па она свака друга. Међу нашим циљевима први је обнова Пакраца као престолног града који чува огромне умјетничке и духовне вриједности и голему библиотечну грађу. Након библиотеке

у Хиландару и Патријаршијске библиотеке у Београду, библиотека у владичанском двору у Пакрацу је трећа библиотека по значају у нашој помјесној цркви, Пећкој патријаршији. Ово је једна од најзначајнијих књижница уопште овде на размеји Балкана и Средње Европе, при чему су и Европа и Балкан једнако важни. Узмимо рецимо само Божидара Вуковића, нашег најзначајнијег штампара из XVI. вијека, родом из Подгорице, који је имао штампарију у Венецији – само његових имамо четрдесет књига. Ми смо друга библиотека у свијету по броју наших стarih штампаних књига; ту су и рукописи из XVI. вијека. Такођer, ова библиотека има значајну збирку европске мисли: оригинална издања Voltairea и Rousseaua, чак и сабрана дјела Julesa Vernea на француском језику те прво издање сабраних дјела Nietzschea на њемачком језику из 1901. године. Посједујemo изузетну збирку књига о хришћанству Свете Земље и Близког Истока; имамо важну збирку јудаике на којој радимо са више израелских државних и научних институција: прошле недеље нам је био професор Папо са Свеучилишта у Beer Ševi, ускоро нам долази професор Gfilm Parioldin са Свеучилишта Tel Aviv. Имамо важну, занимљиву и посебну збирку која говори о манастирима Скадарског језера, као што имамо значајну збирку периодike из XIX. стојећа, нпр. Летопис Матице српске од првог броја.

Како објашњавате ту богату библиотечну традицију?

Владика Јован: Није се то створило одједном него су то епископи пакрачки у низу, од краја XVIII. вијека до 1941. године, куповали и набављали, нарочито Кирило Живковић, Никанор Грујић и Мирон Николић и његов сарадник Митрофан Рајић. Bio је то низ образованих и просвијећених људи који је непрекидно богатио ту библиотеку. Ако сте ви наследник таквих људи, онда вам је лако и ја имам на кога да се ослоним. Епископ пакрачки је дужан, како да познаје своје властите наслијеђе, предање и богатство властите цркве, тако и да познаје савремену европску мисао. То је заиста обавезујуће и ја могу само да кажем да сам поносан што сам овде, на том мјесту, које је данас незамисливо обнављати без референци на Боргеса, на примјер, али и не само њега: Laurie Anderson и Patti Smith, занимљиво, недавно су, свака за себе, дале фасцинантну изјаву у вези с важности књижнице.

Када ће отприлике библиотека у владичанском двору у Пакрацу бити отворена?

Владика Јован: Па ми мислим да ћemo смјестити нашу стару библиотеку и отворити је најкасније до краја ове године. У њој ће онда још бити посла, али ће књижница бити доступна и предочена јавности. Рукописи и ране штампане књиге се већ налазе у потпуно новом депоу који је конструисан на свјетском нивоу, који smo у сарадњи с Министарством културе направили према искуствима депоа Оријенталне библиотеке у Бејруту, коју сам посетио и која је преживјела грађански рат у Либанону. Ми смо и формалним актом обновили нашу библиотеку као институцију, према њеном старом имену које стоји и на нашим печатима – Епископска књижница у Пакрацу. Још ће трајати рад на њеном дограђивању и пуњењу; нарочито је незгодан тај период од 1941. до 2014. године, када библиотека, осим једног кратког периода, није била у нашим рукама и када она као институција није обнављана

и допуњавана. У том периоду је постојала значајна научна продукција на свјетској и југославенској разини коју ми сада морамо набављати уназад.

Владико Јоване, ако се може рећи, читава судбина Вас и ваше породице из Поткозаре, која је пострадала у Другом свјетском рату, јест плес на танкој црти између трагедије и наде. Гледали сте својим очима страхоте наших посљедњих ратова, а осам година сте провели у Израелу и Yad Vashem и упознали сте се са холокаустом. Несрећа као да је Ваш стални пратилац: где је Бог када боли?

Владика Јован: Када Христа распињу на крст, истинског Бога и истинског човјека, он распет на крсту у једном тренутку завапи: „Ели, Ели, лама савахтани?“ „Боже мој, Боже мој, зашто си ме оставио?“ Есад замислите када се Син Божији осјећа остављеним од Бога Оца у једном тренутку, када људски род распиње тог живога Бога! Ето где је Бог, и у Auschwitzu, и у Dachauu, и у Јасеновцу, и у Јадовну. Тај Бог је распет од рода људског. Ако је тај Бог распет од људи, шта ми као људи да очекујемо једни од других? Али, са друге стране, ту су Богородица и Јован Богослов који не одлазе од крста, остају са Христом, верују у вакрсење његово, као што то савршено приказује православна традиција. Када гледате оно чувено Скидање са крста у манастиру Светог Пантелејмона у селу Горњи Нерези поред Скопља, ви не видите напаћено лице Христово као што га приказује Мел Гибсон у филму Страдање Исусово. Пре тридесетак година на то је упозорила теоретичарка Јулија Кристева, како се наиме код Достојевског православна мистика Св. Симеона Новог Богослова поново враћа, па тако кнез Мишkin у Идиоту каже за оног Holbeinovog Мртвог Христа: „Гледајући ово човек би могао да изгуби веру“. Јер, код Holbeina видимо умрлог, изобличеног од бола, човека Христа, док се у Нерезима лицу мртвог Христа ми можемо помолити. То је лице које у неком ‘тугорадовању’, очекује вакрсење и тај одсјај вакрсења се на томе лицу види. Тај исти одсјај вакрсења човјек може осјетити у Јасеновцу, нарочито у Доњој Градини, где се налазе силне хиљаде гробова: осјетите, као на Велику Суботу у Јерусалиму, да испод земље ври и да почине вакрсење или да оно још није наступило. Доња Градина је овјековечена и заустављена Велика Субота. Да, ми јесмо распети између трагедије и наде, живимо тај тренутак Велике Суботе, носећи трагове и ожилјке онога што је било и осјећајући оно што ће доћи. Живот читавог људског рода, поготово свијест хришћана јест живот у тој Великој Суботи.

Која је то онда потребна снага у људима, Србима, Хрватима и другима, да би могли пружити руку једни другима, оправдати и покајати се за властита непочинства?

Владика Јован: То вам је као кад видите ове мозаике на прочељу нашег Саборног храма у Пакрацу: неко је намјерно пуцао у лице и Светој Тројици и Архангелима, мозаицима из времена Hermanna Bollea. Не могу показати ни на некога прстом – али то се догодило и неко је заиста циљао у лице тим светима. Кога је тај неко бранио од Свете Тројице и Архангела? Ватикан, Пећку Патријаршију, Кућу цвијећа? У том погледу, рекао је отац Ђојко Перовић, ректор Богословије на Цетињу, у поводу

најновијих догађаја у Црној Гори, мислећи на црногорске противнике православља: „Нема нама молитве без њих ни њима Црне Горе без нас“. Истинска црква укључује све нас, чак и оне који су против нас или како је рекао Христос на крсту: „Опрости им Господе јер не знају што чине.“ То праштање није лако. Није лако праштање, али га мора бити, а десетљећима смо учени да га не смије бити. У социјалистичкој Југославији је пјесма Охриђанина Косте Абраша, Абрашевића „И освета наша црвена ће бити“ подигнута на ниво идеологије. Уместо праштања, 1991. сте имали спиралу насиља: неко се бојао да се не понови 1941. година а неко се бојао освете за 1941. или освете за 1945. годину. Свако је имао неки дубински страх да се не догоди оно што се већ догодило и са тим страхом се ушло у ново насиље и тако без краја. То ново насиље 1991. године догодило се зато што нисмо имали храбrosti и спремности да једни другима погледамо у очи и кажемо што имамо и да ријешимо наше односе. За то су превасходно одговорни они који су тада водили Југославију, до Титове смрти и нарочито послије ње.

**Након библиотеке у
Хиландару и Патријаршијске
библиотеке у Београду,
библиотека у владичанском
двору у Пакрацу је трећа
библиотека по значају у
нашој помјесној цркви,
Пећкој патријаршији**

Ми сви припадници средње или старије генерације, овако или онако, хтјели не хтјели, могли би се звати дјецом Југославије. Како се у вашем случају стигло од социјализма до хришћанства?

Владика Јован: Недавно је у Загребу свирао Горан Трајкоски, вођа некадашње групе Анастасија, човјек са којим сам најдубље везан и ја могу да кажем у име такве једне генерације, да смо произашли из оног, кратко речено, што су говорили Достојевски и Тарковски. Први је рекао да ће љепота спасити свет, а други је рекао да ће стид спасити свет. Зато је наша генерацијска химна започињала ријечима Iana Curtisa из пјесме Joy Division Decades: „Видјели смо себе као никада прије, видјели смо слике траума и изопачења.“ Када човјек себе погледа на тај начин, а дотакне га истовремено и љепота Божија, говорим dakle и о Достојевском и о Тарковском, онда могу да кажем да смо ми чеда тих људи. Ако данас погледате Johna Tavenera, енглеског композитора, познатог по великом обиму религиозних дјела или једног од најизвођенијих композитора свијета, који је православни Естонац, Arvo Pärt, који чак физички личи на Достојевског, видите да је ту седамдесетих и осамдесетих година постојао један широки, велики и

снажни духовни простор, једно стање духа у којем су, да парофразирам Allen Ginsberga, стварали најбољи умови и најталентованији људи једног покољења, који су били привучени љепотом, на примјер, Андреја Рубљова. Да спојим Достојевског, Iana Curtisу и Тарковског, ја сам тада у некој преломној фази моје младости осјећао и празнину и стид и љепоту. Снимајући то велико стакло празнице с Wim Wendersom - филм Парис, Тексас – Nastasja Kinski управо налази православни храм и крштава се; а Sam Shepard на почетак своје драме *Fool for Love* ставља ријечи Митрополита Antonija Blooma.

**То ново насиље 1991.
године додгило се зато што
нисмо имали храбrosti
и спремnosti да једни
другима погледамо у очи
и кажемо што имамо и да
ријешимо наше односе.
За то су превасходно
одговорни они који су тада
водили Југославију, до
Титове смрти и нарочито
послије ње**

У младости сте били рок критичар и окружени буком рокенрола. Као свештеник често боравите у осами и тишини. Какво је то искуство?

Владика Јован: Па да се опет вратим на Joy Division, на Iana Curtisу и пјесму којом се приводи крају албум *Closer* с којим се практично завршио и његов живот. Та пјесма – *The Eternal* – пјевана је на трагу романа *Бука и дијес* Williama Faulknera, у којем се радња одвија из перспективе једног наизглед душевно заосталог дјечака, који у ствари живот проматра из пуно дубље перспективе. Наслов романа узет је из 5. чина Shakespeareova *Macbetha* у којем Macbeth, у тренутку безнађа, каже: „Живот је бајка што ју илиот казује, пуна буке и бијеса, а која не означава ништа.“ Дакле ми смо били покољење пуно буке и бијеса а онда смо поsegнули за тишином. Икона те тишине и начин да се у њу уђе савршено је дат у филму *Andrej Rубљов* Андреја Тарковског. Можда у том погледу не треба тражити неки посебан начин на који смо ми бог зна како прешли из буке у тишину; треба погледати тај филм и начин како се црно и бијело претвара у боју. Само таквом промјеном можемо описати наш живот.

Држали сте предавања о библијским мотивима у рокенролу. Многи међутим спомињу и демонске слике, нарочито када су у питању Rolling Stonesi.

Владика Јован: Па ако рецимо говоримо о њиховој песми *Sympathy for the Devil* она настаје, човек би рекао, из традиције америчког bluesa и рока који користе библијски језик који је у Америци пуно присутнији у наративу поп културе него у Европи и којем су појмови Бога и Сатане врло близки. Добар пример је Springstina песма *Adam Raised A Cain* која би у дословном преводу значила „Адам је подигао Каина“, што је библијска истина јер је Адаму Каин био син. Али Каин је био први убица, па онда та реченица заправо значи „Не изазивај Каина“ или „не изазивај убицу у мени!“ Но, пјесма *Sympathy for the Devil* није изашла из тог базичног америчког језика него из романа *Мајстор и Маргарита* Михаила Булгакова, на Западу објављеног годину дана прије настанка пјесме. У пјесми Mick Jagger дословно каже: „Убио сам цара и његове министре / Анастасија је вриштала од бола...“ мислећи наравно на Анастасију, ћерку руског цара Николаја II Романова, којег је заједно са обитељи, женом и дјецом побио одред бољшевика. Као што је, условно речено, и пјесма Led Zeppelin *Stairway to Heaven* налахнута Господарем прстенова. Канадски књижевни теоретичар Northrop Frye у књизи *Велики код: Библија и књижевност*, каже да је Свето писмо извор свих великих пјесничких слика европске културе. Дакле, америчка поп култура и рок се директно везује за Свето писмо а у Европи се поп култура везује за слике које су у култури настале утицајем хришћанства. У Америци је то све директније, али очито је да без тих слика нема поп културе.

О концентрационом логору Јасеновац се и даље ломе копља. Ви сте недавно рекли да би у тим расправама требало остати у оквирима моралног. Што то значи?

Владика Јован: То суштински значи да морамо пустити науци да се бави Јасеновцем, а то најмање радимо. Ми науци не дозвољавамо да

дође до гласа, сасвим конкретно, не дајемо јој времена и средстава да се бави истраживањима. С друге пак стране, сви они којима је Јасеновац потребан за изражавање некаквих сасвим другачијих интереса, они су ти који заглушују јавни простор не допуштајући гласу науке да се чује. И то се односи на све стране које су укључене у дискусију о овој теми. У то друштво треба нарочито убројити међународне истраживачке тимове који су произвели већ сијасет књига о томе како Хрвати, Срби или други са Балкана злоупотребљавају срећање на Јасеновац или холокауст за своје циљеве, уместо да макар дио својих научних напора усмјере у истраживање Јасеновца и онога што се овде заиста догодило у Другом светском рату. Да имамо таква истраживања ми бисмо данас били у пуно бољој ситуацији. Дакле, све то скупа је неморално и зато је неопходно потребно дати шансу научницима који се истински баве питањем карактера логора, бројем жртава, контекстом постојања Јасеновца у систему терора у Другом светском рату, који је пуно шири од терора само на тлу Југославије.

**Морамо пустити науци
да се бави Јасеновцем, а
то најмање радимо. Ми
науци не дозвољавамо
да дође до гласа, сасвим
конкретно, не дајемо јој
времена и средстава да се
бави истраживањима**

Када спомињете шири контекст на што заправо мислите?

Владика Јован: Веома често људи који говоре о Јасеновцу кажу да та прича почиње 6. априла 1941. године. Не, прича о Јасеновцу почиње 1. септембра 1939. године или ако хоћете почиње 1933. године када се у Њемачкој формира први концентрациони логор Dachau. Јасеновац примарно постоји у оквиру те шире слике терора на европском тлу, а тек онда у оквиру хрватско-српских односа. Јер, Јасеновца не би било да није било тог ширег система терора којег је примарно произвела нацистичка Њемачка. Ми аболирамо нацистичку Њемачку користећи баналну фразу како су се „нацисти згражавали над усташким злочинима“. Ти нацисти који су се „згражавали“ над усташким злочинима могли су сваког тренутка те злочине да зауставе. Ендехазије од 1941. до 1945. године и њених злочина без њемачких нациста једноставно не би било. Нацисти сносе огромну одговорност за то што се догодило у НДХ од њеног стварања, свакодневног живота, до сваког појединачног злочина који се у њој десио до маја 1945. Закључно, за све што се догодило криве су нацистичка Њемачка и сама

НДХ; и то не поједине институције или усташки покрет или Усташка надзорна служба, него НДХ као држава, све до оног жељезничара који је превозио жртве. Наравно ради се о различитим ступњевима кривице и одговорности или ради се о целокупној државној структури. Неко је правио спискове, неко је убијао, неко је пљачкао...

Једном сте рекли како сте у тренутку када се распадала Југославија имали избор: или у рат или у манастир. Можете ли нам описати тај период у вашем животу?

Владика Јован: Грчка реч крисис означава суд. Јефта 1991. године била је та кризна ситуација или и суштинска прилика да нешто важно пресудите у себи. Оно што је било неприхватљиво претпостављам за било кога па тако и за мене јесте да будем искључен из свега тога што се догађао. Ја нисам могао мирно отићи у Београд или било где и наставити студије теологије, док се све око нас рушило, а људи су одлазили у рат са свијешћу да ће сутра можда погинути. Радикално сам морао измијенити свој живот, бар на начин и утолико да никоме нећу проузрокити бол и нанијети зло. У том тренутку ја нисам имао пуно избора и моја одлука за манастир била је логична. Ко зна да ли би се она иначе догодила, али не би се догодила тако брзо и не под тако драматичним околностима. Ако се ради о народу којем припадам, притом не мислим само на српски народ, мислим да сам му могао најбоље помоћи ако одем у манастир. Вјерујем да је духовна снага јача од оружја и ако могу да додам, ова ситуација у Црној Гори то јако добро показује. А оружја се увијек треба бојати, па тако и у Црној Гори данас.

Доста се бавите историјом и кризом сувремене цивилизације. Шта ће заправо бити са том цивилизацијом?

Владика Јован: Ово је тренутак који је пуно дубљи и тежи него тренутак промјене који се догодио крајем осамдесетих падом Берлинског зида. Раширеним очима гледам шта се дешава, свјестан да је криза идентитета европског човјека довела до кризе оваквих размјера; криза описана код свих великих умова XX. вијека, међу којима је свакако Николај Берђајев писао можда најдубље. Европа ће морати да поново пронађе свој духовни идентитет, не само да би се сама сачувала и одржала него и зато што је она континент са великим мисијом у човјечанству, без обзира на нове економске и друге силе. Мисија Европе, у коју спада и западна Европа и Русија и Цариград и јудеохришћански базен, неуспоредива је са било чиме другим у историји људског рода. Предстоји нам доба великих турбуленција, можда и насиља или волио бих, понављам, да ово што се догађа у Црној Гори буде мали заметак промјене коју бисмо сви вољели да видимо.

Што православље може данас понудити другим народима и културама?

Владика Јован: Може им понудити Рубљова, Флоренског, Достојевског и Тарковског, али и Берђајева, Анастасију и Горана Трајкоског. Старца Паисија и хиљаде руских мученика. Може им понудити мисао да ће љепота и стид спасити свет.

**ЖАРКО ВОЈНОВИЋ, СРПСКЕ МАНАСТИРСКЕ
БИБЛИОТЕКЕ ДО КРАЈА XVIII ВЕКА,
ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА, ПАНЧЕВО, 2019.**

ФЕНОМЕН МАНАСТИРСКИХ БИБЛИОТЕКА

пише: **Боривој Чалић**

**У историји српских библиотека,
нема никакве сумње, манастирске
библиотеке заузимају једно од
најзначајнијих и кључних места.
Није још написана целовита историја
ни српског библиотекарства ни
српских библиотека па ни српских
манастирских библиотека те је труд
Жарка Војновића утолико значајнији и
драгоцености тим више што је написао
одиста вредну и темељну књигу која ће
временом само добијати на значењу**

У издању Градске библиотеке у Панчеву појавила се значајна књига Жарка Војновића која у историји српске културе, а посебно у историји српског библиотекарства, попуњава велику празнину. Књига је настала на темељу ауторове докторске дисертације „Манастирске библиотеке на подручју Карловачке митрополије у 18. веку“ одбрањене 2018. на Филолошком факултету у Београду.

Жарко Војновић је рођен 1971. у Карловцу, основну и средњу школу завршио је у Вуковару. Дипломирао је 1997. на групи за српску књижевност и језик са општом књижевношћу Филолошког факултета у Београду. Од 1998. до 2000. радио је као професор српског језика да би од 2000. до 2011. године радио у Градској библиотеци Панчево, најпре као руководилац позајмног одељења, а затим

Жарко Војновић

Одељења завичајног фонда и старе и ретке књиге. Од 2011. је начелник Библиографског одељења Народне библиотеке Србије. Главни је редактор Српске библиографије књига 1801-1867, а бави се историјом књиге и библиотека, издаваштва, књижевности те ретроспективном библиографијом. Аутор је већег броја прилога и студија из области које су предмет његове пажње те књига Рађање словесног града (2009), каталог старих књига Градске библиотеке Панчево; Из Спарте светлост то јест Живот и подвизи Каменка и Павла Браће Јовановић (2010) дело о знаменитим панчевачким издавачима и књижарима браћи Јовановић; Кућа на камену – Војловица и њене књиге (2015) која прича о књигама и библиотеци банатског и панчевачког манастира Војловица. То је и прва библиотека једног српског манастира која је представљена у свеукупности свог развоја и трајања. Приказана је историја манастирске библиотеке, њени ктитори и приложници, начини набаве књига, анализирани сачувани инвентари и архивски записи, њен раст у ходу времена и њена историјска судбина која је, као и у бројним другим случајевима када су књиге и библиотеке у питању, делила судбину свога народа.

Књига о војловачкој библиотеци несумњиво је помогла да се испитају могућности тумачења, искристалишу основе и поставе методски темељи за проучавање и обраду такве теме, а на којима је заснована синтеза Српске манастирске библиотеке до краја XVIII века. Својим делом аутор је указао и на могуће правце које ваља следити и развијати када је реч о будућим обрадама феномена манастирских библиотека.

У историји српских библиотека, нема никакве сумње, манастирске библиотеке заузимају једно од најзначајнијих и кључних места. Није

још написана целовита историја ни српског библиотекарства ни српских библиотека па ни српских манастирских библиотека те је труд Жарка Војновића утолико значајнији и драгоценостији тим више што је написао одиста вредну и темељну књигу која ће временом само добијати на значењу.

**Књига о војловачкој
библиотеци несумњиво
је помогла да се испитају
могућности тумачења,
искристилишу основе и
поставе методски темељи
за проучавање и обраду
такве теме, а на којима је
заснована синтеза Српске
манастирске библиотеке
до краја XVIII века**

Књига је прегледно сегментирана у неколико целина. Осликан је значај манастирâ у српској култури као средиштâ писмености и образовања, као оних места која су пресудно утицала на очување и трајање српског националног и верског идентитета. Приказан је појам и значај манастирских библиотека те њихов развојни пут који свој источник има у светогорским библиотекама. При томе ваља имати на уму да збирке књига, па касније библиотеке, у манастирима настају првенствено због утилитарних разлога – због потребе богослужења и у функцији су монашког живота иако су временом у манастирске библиотеке улазиле књиге из свих области. Књиге су прибављане и чуване као драгоцености, јер до њих одиста није било лако доћи, а осим тога није их било баш тако пуно. Тешко је и замислити, када се помене рукописна књига, шта је све било потребно за производњу најпре материјала за писање (пергамента, касније хартије и мастила). Па тек процес преписивања или илуминисања. Колико је за све то требало времена и посвећености? И материјалних средстава, несумњиво! Затим, како је изгледало, како је могло изгледати организовање штампарија на Цетињу крајем 15. века, или у Горажду 1519, па у Грачаници, Милешеви, манастиру Рујну, Мркшино Џркви... током 16. века? Како су и одакле набављене штампарске пресе, слова, хартија, материјал? Како је и с колико труда све то допремљено на своја одредишта? Где су и како оновремени штампари научили своју вештину? Промишљајући, јошувеку великој мери непознате, одговоре на ова питања мора се осетити дивљење према тим посленицима који су оновремену српску књигу успели на европски ниво.

Приказао је аутор затим и класификацију књига у манастирским библиотекама, тему о којој је до сада највише речи било у руској науци. Постојеће предложене класификације биле су углавном засноване с обзиром на садржај књижне грађе. Предлог класификације Жарка Војновића сагледава развојне историјске слојеве који, како је утврдио истраживањем, одражавају традиционални састав српских манастирских библиотека. То је комбинација формалног приступа (рукописна/штампана књига) при чему се уважава порекло грађе, а истовремено се укључује и хронолошки принцип. Његова логично заснована предложена подела је оваква: рукописна књига, рана српска штампана књига, нововековна рускословенска књига, нова српска књига и страна штампана књига. Уводи овде Жарко Војновић и једну значајну терминолошку новину кроз назив „рана српска штампана књига“ уместо увреженог „стара српска штампана књига“ износећи и уверљиве разлоге за ову промену.

**Осликан је значај
манастирâ у српској
култури као средиштâ
писмености и
образовања, као оних
места која су пресудно
утицала на очување
и трајање српског
националног и верског
идентитета**

Следећа целина посвећена је формирању, обнављању и попуњавању манастирских библиотека. Обраћени су ктиторско-приложнички дарови, наменско писање или преписивање, куповина, поправка старих књига, наслеђивање најчешће приватних монашских књига те принудне миграције манастирских библиотека када су монаси из својих разорених заједница током сеоба носили највеће манастирске драгоцености тражећи нова места свог смирења.

Када је реч о поклањању књига ваља рећи да је књига у световним круговима тадашњег српског друштва имала више култну вредност и поштовала се као реликвија која је поклањана манастирима и црквама, најчешће из заветних разлога.

У досадашњим радовима о манастирским библиотекама углавном су била занемарена стручна библиотекарска питања – о смештају књига, њиховој каталогизацији, пописивању. И овој, само наизглед, техничкој страни посвећена је значајна пажња с врло инспиративним ауторовим размишљањима.

Прекид у континуитету српских манастирских библиотека представљаје губитак властите средњовековне државе, а затим и Велика сеоба током које су се Срби нашли у иноверном окружењу. Осим тога, од краја 17., а посебно у 18. веку у српске православне цркве и манастире у све већем броју почињу да пристижу руске богослужбене књиге. Ова појава на трагу је одлука црквеног сабора из 1654. који је сазвао московски патријарх Никон, међу осталим и ради исправљања црквених књига. Сматрао је да су дотадашњим преписивањима и прештампавањима у литургијским књигама настале многе погрешке. Како није било могућно појединачно прегледавати књиге и тако утврђивати њихову исправност, закључено је, под претњом анатеме, да се у будуће могу употребљавати само оне богослужбене и богословске књиге које се објављују с дозволом сабора. Од тада руске књиге почињу, скоро масовно, да пристижу у српске манастире и цркве. Доносили су их српски калуђери који су с готово свих српских простора одлазили у прошњу у Русију, руски владари, црква и Синод шаљу их одговарајући на молбе српских епископа, а појављују се и први трговци књигама, у изворима помињани као „Московити“, „Москови“, „Москаљи“ и слично. Руске богослужбене књиге – мијеји, пролози, апостоли, псалтири и друге, потискују из употребе књиге српскословенске традиције. Уз замену књига тако се упоредно одвијала и замена литургијског језика, који је потом ушао у школство, администрацију и друге области друштвеног живота. Тај процес русификације задуго је одредио путеве и судбину не само српске књиге него и целокупне српске културе. Феномен, истина, није био само културни. Уз верски елемент којим се осигуравао богослужбени континуитет, то је био и несумњиви политички чин јер је Русија у свести оновременог српског друштва имала митски карактер. Такво стање манастирских библиотека али и личних монашских збирки књига показала је већ чувена визитација фрушкогорских манастира која је проведена 1753. по наредби архиепископа и митрополита Павла Ненадовића, једног од највећих архијереја који су се нашли на првосвештеничком трону Карловачке митрополије, који је учврстio организациону и канонску основу Српске православне цркве. Та драгоценa архивска грађа показује у којој је мери руска књига већ премоћно превладала у структури манастирских књижних фондова па овај документ, важан и за разна друга проучавања, у делу који се односи на књиге, Жарко Војновић доноси у целини у прилогу своје књиге.

По први пут у овој књизи на једном месту целовито је захваћено и питање личних монашских библиотека. И оволовико колико се у помањкању обимније грађе зна, види се да је већ средином 18. столећа било добро образованих монаха који су поседовали за оно време значајан број књига па још и на више језика као на пр. монах Арсеније из Бешенова који је 1743. имао 38 књига или Атанасије Исајевић, игуман манастира Велика Ремета, са 27 књига од којих је чак 21 била на латинском језику.

О манастирским библиотекама и о књигама у њима, чини се на први поглед, постоји обимна објављена грађа. Сведочи о томе и богат попис архивских извора и литературе на крају књиге. Ипак, сваки истраживач ће врло брзо установити да су у већини радова

ове ризнице књига обрађиване селективно и фрагментарно. Да су у средишту пажње истраживача биле првенствено рукописне књиге, а затим ране српске штампане књиге из периода 15. до 17. века. Руска књига штампана објављена до краја 18. века и касније, помињана је тек узгредно и сведено, осим када је проматрана у светлу примењене уметности, а тада је сама књига била у другом плану, у сенци свог раскошног увеза или пак окова који је често био уметнички израђен од драгоценог метала.

**Уз замену књига тако
се упоредно одвијала
и замена литургијског
језика, који је потом
ушао у школство,
администрацију и друге
области друштвеног
живота. Тај процес
русификације задуго је
одредио путеве и судбину
не само српске књиге
nego и целокупне српске
културе**

Све објављене књиге Жарка Војновића врхунска су научна дела која значајно померају границе темâ о којима пише. Успркос томе ни једна од њих ни на тренутак не призыва у свест уврежену представу о научним радовима као о досадним и сувопарним текстовима. Оне су писане са страшћу тумачења, с несумњивим литературним даром, живо и занимљиво као најбоља књижевност. Импонује ауторово одлично познавање грађе и литературе и његов зналачки приступ који је засигурно омогућио да се оволовики рукопис одржи под контролом.

Овим кратким приказом тек је назначено понешто од онога што се у књизи може наћи. Сасвим је јасно да тиме ни издалека није исцрпљена њена непрегледна информативност. Жарко Војновић загледан је у сваки детаљ важан за разумевање теме, сваки запис на књигама који указује на њихову историјску судбину и пут који су прешле. Ипак, успркос тој загледаности у детаљ он ни на тренутак није изгубио из вида целину. Само тако могао је да начини дело од прворазредног значаја за националну науку и културу.

РАСПРАВЕ О НОТОРНОМ (26)

ЈУНАК ЗЛОЧИНАЦ

пише: **Горан Бабић**

Проблем лежи не толико у лицемјерју тзв. међународне заједнице и њених институција, колико у несхватљивој шутњи исте те господе која допушта да њени ставови, мишљења и закони буду од стране постојеће хрватске власти и јавности изложени презиру и спрдњи. Јер Хрватска, поносна чланица Европске уније, као што видимо, до закона и пресуда те исте Европске уније (kad joj nisu po volji) не држи ни мало, ни најмање

Било је сличних дилема и раније. На примјер Херакло, грчки национални јунак, популарен је, поубијао и поразбијао све чега се дотакао (док га кожа црног бика Неса напокон није отровала) па Грци свеједно о свом понајвећем античком хероју немају лоше мишљење. Допустимо стога да и ми о нашим „јунацима“, некадашњим и сувременим, имамо различита па и опречна мишљења. Јер ће једни (међу нама) хероје прогласити за луђаке, док ће други (међу нама) исте те луђаке прогласити за јунаке.

Као што знајмо, покојни Фрањо Туђман, академик итд, није за живота добио Нобелову награду (ни за мир нити за било шта друго), али јест на суду у Хагу прозван као вођа „удруженог злочиначког потхвата“. То, међутим, та ноторна чињеница, ни најмање није засметала бројним говорницима (и говорницама) у Загребу да га, недавно, пригодом обиљежавања двадесете објетнице/годишњице његова одласка са овога свијета, прогласе највећом личношћу свеукупне хрватске историје! Јер ни краљ Томислав, ни сви остали славни краљеви хрватски, немају у својој домовини толико споменика колико овај нововјеки војсковођа.

Логика би рекла да ту нешто није у реду јер да Фрањо Туђман, све ако и није највећи ратни злочинац (нешто као Херакло) у модерној европској историји (Хитлер је свакако већи а има и других претендената на

дотичну титулу), на суду у Хагу свеједно није славно прошао. Додуше, да је неким случајем и у овом предмету (агресија на Босну и Херцеговину) судио биједни и жалосни Јеврејин Теодор Мерон, можда би за злочинце били проглашени они несретници побијени у Ахмићима, Чапљини или Дретељу, док би Ф.Т. свом пријатељу Мерону за домјенка на Пантовчаку или на Бријунима усхићен читao бриљантне фрагменте епохалне студије „Беспућа повијесне збиљности“. Времешни би праведник зацијело био фасциниран. Него пустимо митове и вратимо се логици.

Сјећамо се (јер нисмо излапили) како је Хадезеова јавност била одушевљена ослобађајућом пресудом Готовини и судругу му Маркачу, а све због „удруженог злочиначког потхвата“ почињеног над Крајином и над цивилним српским живљем у њој. Таквог славља, такве еуфорије, Европа задуго није упамтила. У Хрватској није било живе душе да због те срамоте оптужи овај исти суд (или његова наследника), који је свега коју годину касније прозвао тог истог Фрању Туђмана, врховног кривца свеукупне трагедије како у Крајини тако и у Босни и Херцеговини подједнако.

Допустимо ипак могућност да и суд погријеши па да већи злочин прогласи за мањи (или обратно) или да, како чемерни Мерон нађе, у случају Готовине и дружине, никаквог злочина и није било, него су стотине хиљада људи (цивила) из неког разлога, а све од пусте среће и радости, напустиле свој дом и завичај. Проблем лежи, међутим, не толико у лицемјерју тзв. међународне заједнице и њених институција, колико у несхватљивој шутњи исте те господе која допушта да њени ставови, мишљења и закони буду од стране постојеће хрватске власти и јавности изложени презиру и спрдњи. Јер Хрватска, поносна чланица Европске уније, као што видимо, до закона и пресуда те исте Европске уније (kad joj nisu po volji) не држи ни мало, ни најмање.

Поштује ли Меркелова оне давне пресуде из Нирнберга или их можда шутке заobilази? Шта значи њена посјета Аушвицу ако, рецимо, прогласи Адолфа Ајхмана водећом личношћу њемачког народа? Јер логика, неумољива логика инсистира на своме. Ако је тачно, ако је наиме истина да је хашко судилиште правомоћно/правовољано осудило Туђмана у случају херцеговачке шесторке, како је могуће да актуална хрватска власт вођу те шесторке слави као хероја? Постоје ли, можда, два различита Туђмана и/ли два различита Хага? Колико се сјећам Збигњев Херберт (онај коме је Чеслав Милош Нобела здипио испред носа) давно је писао како „ствар и суштина ствари нису иста ствар“.

KAKO SU MITROVICA I RAKOVICA POSTALE SELENDRE, A NJIHOVE EKIPE SELJAČKE RADNE ZADRUGE

HAJKA NA KOŠARKU

PIŠE: Goran Borković

Sve je Zorko skupusario u ovom tekstu – i Srbe i selendre i radne zadruge i prijestolnicu kulture i Tita i Galeba. Nije lako biti frustriran. Posebno kad znaš da će se takvo stanje teško promijeniti. Zato je najbolje izvrijeđati i pobjeći

Kampanja koju zadnjih mjeseci provode nekada ugledne zagrebačke *Sportske novosti* protiv regionalne košarkaške ABA lige pretvorila se u otvorenu hajku protiv srpskih klubova. Frustracije koje isijavaju glavni urednik Mario Zorko i njegove novinarske uzdanice postale su tolike da ih i ne pokušavaju skrīti pa udaraju na sve strane lobirajući da hrvatske ekipe napuste ovo natjecanje čija se toksičnost očito može mjeriti samo s korona virusom, s tim da u ovom slučaju otrov dolazi s istoka, a virusi sa zapada. Zadnji je primjer tekst spomenutog Zorka koji se kao glavni urednik lati pera da objasni svekolikoj javnosti da su baš Srbi i nitko drugi krivi za stanje u hrvatskoj košarci. Povod je pronašao u utakmici zagrebačke Cibone i beogradskog Mega Bemaxa.

S jedne strane, da pojasnimo onima koji ne prate ovaj sport, stoji nekada moćna Cibona koja je bila dvostruki prvak Europe, a s druge mali razvojni klub najmoćnijeg košarkaškog menadžera Europe Miodraga Miška Ražnatovića koji isključivo služi pripremi mlađih igrača za igranje u većim klubovima pa su u skladu s tim igrače opremili za košarku neuobičajenim dresovima u fluorescentnim pink bojama. Reklo bi se, dakle, dvobojoj Davida i Golijata. Istina je, međutim, potpuno drukčija. Financijski opustošena Cibona vjerojatno bi još prije nekoliko godina propala da gradonačelnik Milan Bandić javnim novcem nije spasio stvar i uspio održati klub iznad vode. Razina tekućine je došla do guše, ali ipak se nekako diše pa Cibona usprkos predstecajnoj nagodbi i gomili dugova još uvijek postoji. S druge strane, Megi je jedini cilj ostati u prvoj ABA ligi što im u pravilu uspijeva te plasirati igrače u bolje lige, kao što im je to uspjelo s najboljim centrom NBA lige Nikolom Jokićem ili njegovim kolegom Bobanom Marjanovićem.

E sad, igraju ta dva kluba u dvorani Dražena Petrovića u kojoj Cibonu prosječno gleda jedva nekoliko stotina ljudi. Igraju i igraju. Odnosno, klinci iz Mege – pojačani s nekoliko Amerikanaca – igraju se s cibonašima. Dapače, rasturaju ih, pa u jednom trenutku razlika dosegne čak 29 koševa. Frustrirajuće za nekadašnje evropske pravke. Frustrirajuće toliko da bi čovjek najradije udario glavom u zid od muke, jer se, eto, tamo neki srpski klub koji utakmice igra u Sremskoj Mitrovici, da prostite, zajebava s hrvatskom veličinom. A Mega je, valja opet pojasniti, tek četvrti srpski klub po snazi. Ispred nje su Crvena zvezda, Partizan i FMP koji također živcira Zorka i njegove domobrane pa ga nazivaju Zvezdinom podružnicom s obzirom da ga je u Železniku osnovao Nebojša Čović, danas prvi Zvezdin čovjek. To je, da budemo iskreni, donekle i istina, budući da FMP uistinu Zvezdi služi kao B ekipa, ali pravi izvor frustracija krije se u činjenici da FMP mirno brodi kroz prvenstvo i – kao B ekipa Crvene zvezde – ima gotovo dvostruko više pobjeda od Cibone, da o Zadru koji će vjerojatno ispasti iz prve ABA lige ne govorimo. A ta dva kluba su, nakon što se Emil Tedeschi pokupio iz Zagreba sa svojom Cedevitom u Ljubljani gdje se stopio s Olimpijom, jedine klupske uzdanice u Hrvatskoj. Razloga za frustraciju koliko hoće! Još kad znate da Zvezda igra sasvim solidno najjače evropsko klupsko takmičenje Eurolige s još 17 klubova i da je Partizan sjajan u drugom po vrijednosti Eurokupu, još i više. A, treba opet pojasniti, ni Cibona ni Zadar ne igraju u evropskim natjecanjima.

Nakon ovog malo dužeg „sportskog“ uvoda vratimo se Zorku i njegovima. Nakon poraza od Mege, glavni urednik osjetio se pozvan napisati komentar i objasniti cijenjenom čitateljstvu tko je kriv za katastrofalno stanje u kojem se nalazi ovaj sport. „Košarka je u induciranoj komi i košarci treba snažna terapija elektrošokovima, oživljavanje iz mrtvih, totalni reset. Prije nekoliko dana, u petak, 7. veljače 2020. godine hrvatski prvak Cibona pretrpjela je jednu od najsramotnijih večeri u klupskoj povijesti. Veća blamaža još je sramotna šutnja nakon te večeri srama 7. veljače 2020. Grijeh šutnje, nečinjenja, nezainteresiranosti. Cibona je kod kuće izgubila od Mege u vrlo bitnoj utakmici kojom je trebala osigurati ostanak u ABA ligi. U meču u kojem su rješavali regionalni status gubili su 40 razlike (nije nego 29 op.a.)“, roneći suze jedva je Zorko izdiktirao još tronutkoj daktilografkinji pa nastavio sjecajući se svih Cibonih uspjeha pa i prvog jugoslavenskog Kupa osvojenog protiv Bosne u finalu koje se 1980. igralo u Vukovaru. A danas? „Ta velika Cibona, 40 godina kasnije, u Draženovu domu, koji je i izgrađen na danim ponosa i slave, gubi sa 40 razlike od Mege, jedne menadžerske, cirkuske momčadi čiji su dress code roza gaće i žute majice, one koju se s pravom naziva – seljačke radne zadruge“.

Pa nastavlja još frustriranje sa zagrebačke donjogradske visine kako mu je uvredljivo krenuti po internetu tražiti zašto se ta cirkuska družina zove Mega Basket, Mega Vizura ili Mega Bemax i onda trijumfira „da li je iz Mitrovice, Rakovice ili neke druge selendre“, da bi dalje napao i Igokeu iz Aleksandrovca i FMP kao „SRZ II“, što mu ga dođe kao druga seljačko-radna zadruga. Zorko se, naime, pita kako oni imaju para, a Hrvatska i Zagreb nemaju, posebno ako se moglo naći desetke milijuna iz gradskog i državnog proračuna „za cirkusiranje i urlanje po kranovima da bi se Rijeku (uz irski Galway) proglašilo prijestolnicom kulture“ kao i za „obnovu ruiniranog broda Galeba kao simbola režima koji je završio na otpadu“.

Sve je, dakle, Zorko skupusario u ovom tekstu – i Srbe i selendre i radne zadruge i prijestolnicu kulture i Tita i Galeba. Nije lako biti frustriran. Posebno kad znaš da će se takvo stanje teško promijeniti. Zato je najbolje izvrijeđati i pobjeći. Daleko što dalje, *gde ne trebaju pilule za spavanje...*

DŽORDŽ STAJNER: UMJESTO IN MEMORIAMA

BROJKE IZA CRTICE

PIŠE: Muharem Bazdulj

**Laura Adler je odličan partner
Stajneru u razgovoru,
obrazovana i sjajno upućena u
njegov opus, ali ne plašeći se da
mu oponira, naročito u pitanjima
koja se tiču feminizma gdje su im
stavovi, blago rečeno, različiti,
ali njoj opet ne pada na pamet
da se na njega obrušava politički
korektnim mantrama**

U ponedjeljak, trećeg februara, poštar mi je na vrata donio kovertu sa poštanskim žigom Loznice. I prije nego sam otvorio kovertu, slutio sam da je u njoj knjiga. Loznica je gradić uz srpsko-bosansku granicu kroz koji skoro nužno prođeš kad putuješ na relaciji Beograd-Sarajevo. Iz lozničkog kraja je Vuk Karadžić, otac našeg jezika. Grad je mali, ali ima nekoliko pojedinaca i institucija koji na dostojan način čuvaju značaj tog podneblja u srpskoj kulturi. Među njima su Dejan Anićić i njegova izdavačka kuća „Karpas“. Čitajući moje tekstove Dejan je razvio slutnju i osjećanje koje bi od knjiga koje on objavljuje mogle naročito zanimati, pa mi je takve počeo slati.

Osjećam slatko nestreljenje dok otvaram kovertu. Pitam se koja je knjiga unutra. Kad ugledam naslovnicu, jako se obradujem. Riječ je o knjizi Džordža Stajnera „Zašto razmišljanje rastuže“ (Karpas, Loznica, 2019; sa engleskog preveo Slobodan Damjanović). Gledam knjigu, prelistavam je, njuškam. Na koricama je fragment slike „Uplakani Heraklit“ Abrahama Jansensa van Nijsensa. Na prednjoj klapni je fotografija autora i biografija u jedva nekoliko rečenica. Biografija počinje onom uobičajenom rečenicom koja se otvara imenom i prezimenom iza kojih je zagrada sa godinom rođenja i eventualno godinom smrti.

Ovdje kao godina rođenja stoji 1929, a iza nje je crtica; poslije crtice nema drugih brojki. To znači da je čovjek još živ. Padaju mi na pamet, ne znam zašto, oni zajednički grobovi supružnika kad, recimo, samo muž umre, a žena je još živa, ali je na nadgrobnoj ploči već njeno ime i godina rođenja kao i crtica, iza crtice je prazan prostor koji čeka da se uklesaju brojke.

Stavljam knjigu na radni sto, kraj kompjutera i idem u grad svojim poslom. Kad se uveče vratim kući, sjednem za sto, počnem da čitam knjigu i poželim u nekom trenutku da provjerim neki podatak iz Stajnerove biografije. Ukučavam njegovo ime i prezime u internetski pretraživač i u trenutku se smrznem, ali zaista smrznem, kao u horor filmu. Monitor mi je ispunjen linkovima za svježu vijest, vijest o smrti Džordža Stajnera, koji je umro upravo tog dana, upravo danas, trećeg februara 2020. godine, pa više i ne znam da li je bio živ ili mrtav u trenutku u kome sam gledao critcu u prvoj rečenici njegove biografije iza koje tada nije bilo brojki 2020.

Nije neobično da čovjek bude potresen zbog smrti važnog savremenika, da se čitalac rastuži jer je umro pisac koga voli. Ali koincidencija koja se desila čini da moja potresenost ima drugi oblik, intenzitet i logiku. Kako je ono govorio Stajner: „Stvarnost je vulgarna, neuredna, bez oblika i snage lirskog izraza. Edip koji sebe osljepljuje i Lir koji se dere u močvari užvišeniji su nego kad bismo vi i ja pali pod automobil.“ Smrt je smrt, ali smrt pisca u trenutku dok na drugom kraju svijeta njegov posvećen čitalac lista njegovu knjigu djeluje kao detalj iz priče koja nije lišena snage lirskog izraza.

***

Stajnera nisam otkrio preko knjiga, nego preko televizije. Pisao sam ovako prije skoro deset godina, u kontekstu smrti drugog pisca: „Televizijski programi o književnosti, barem oni kakvi se proizvode kod nas, uglavnom su vrlo dosadni. Kad se neki pisac pojavi na ekranu, takozvani prosječan televizijski konzument prebacuje na drugi kanal. Ipak, u ratnom vremenu kad kablovske televizije nije bilo i kad bi se, u vrijeme kad ima struje, mogao gledati samo jedan program, mnogi su u Bosni i Hercegovini, htjeli-ne htje-

li, morali gledati francusku dokumentarnu seriju „Svjedoci povijesti“. Iako se serija sastojala od intervjuja s četvoricom pisaca, sa Gabrijelom Garsijom Markesom, Džordžom Stajnerom, Đerđom Konradom i Horheom Semprunom, nipošto nije, čak i za one koji ne vole književnost, bila dosadna.“

**Smrt je smrt, ali smrt
pisca u trenutku dok na
drugom kraju svijeta
njegov posvećen čitalac
lista njegovu knjigu djeluje
kao detalj iz priče koja nije
lišena snage lirskog izraza**

I zaista, ako išta pamtim iz televizijskog programa iz prve polovine devedesetih, izuzev patriotske propagande unutar jednako informativnog i zabavnog programa (ideološki uskladeni TV dnevni i pregledi vijesti odnosno estradne zvijezde koje se takmiče u podizanju moralu narodu), to su konstantne reprize američkog čuvenog filma „The Blues Brothers“ i česta emitovanja pomenute serije „Svjedoci povijesti“ za koju sam iz nekog razloga mislio da je francuska. Kasnijim traganjem po bespućima interneta, otkrivam da je serija zapravo holandska, da joj se autor zove Vim Kajzer, da joj je originalni naslov „Nauwgezet en wanhopig“ što bi u doslovnom prevodu sa holandskog bilo nešto tipa „Pažljiv i očajan“. Bilo kako bilo, taj višesatni dokumentarni intervju sa četiri pisca montiran tako da naizmjenice svaki priča po četiri-pet minuta, ali bez nekog stalnog redoslijeda, ostao je do dana današnjeg jedan od dva-tri najuzbudljivija televizijska programa o književnosti koja sam uopšte gledao. Marques sam tih godina već znao kao autora „Sto godina samoće“, Sempruna kao autora „Kakve lijepe nedjelje“, Konrada kao pisca romana „Posetilac“ i eseističke knjižice „Iskušenja autonomije“, no ništa Stajnerovo tada još nisam bio pročitao. I sjećam se jasno svog prvog utiska o njemu u kontekstu ostalih učesnika u emisiji: Ovaj čovjek je ovdje najpametniji. Nije nužno u svakom smislu bio najprivlačniji. Marques je više djelovao kao mangup, Semprun više kao svjetski čovjek, Konrad kao čovjek kompleksnijeg životnog iskustva, ali Stajner je tu djelovao kao nevjerovatno pametan i obrazovan lik, kao sveznadar, kao neki Krleža koji nije samouk. Htio sam da čitam nešto Stajnerovo, ali u biblioteci u Travniku nisam uspio da nađem ništa, a drugog mesta za traženje knjiga za mene u to vrijeme nije bilo.

***

Neke od Stajnerovih partitura iz „Svjedoka povijesti“ pamtim već evo duže od četvrt vijeka: „Da pitate hoćemo li ikad više na Zapadu imati Mocarta, Betovena, Šekspira, Mikelanđela, Getea, pošao bih korak naprijed i rekao: velikani stoljeća, Džojs u 'Uliksu', Paund u 'Kantosu', Prust u 'Potrazi',

Eliot i Man, imaju zajedničko nešto neobično. Kao ljudi kad čuju da se muzej zatvara za pola sata. Jure po muzeju da dobiju posljednju *summa summa rum*, sveukupni epski izražaj, da ga upamte, da ne propadne. Paradoksalno je da su veliki modernisti neoklasicisti. Stravinski kaže: *Djeco, gregorijanski ču korali reproducirati u dodekafoniji! I Pergolezija, Betovena, Mocarta, Šuberta*. A što nam kaže Pikaso? *Mane, Velaskez, Rembrant, Ticijan, Tijepolo, Đoto! Moje su slike pune citata, ako imate mene, imate povijest svoje prošlosti u posljednjoj veličanstvenoj skupini*. Kad ludi dadaisti, među kojima je dosta Nizozemaca, kažu: *Izmislit ćemo nov, besmislen jezik, jer stari jezici ne mogu iskazati novi svijet. Svijet poslije Boga, novu prazninu!* Vrlo su logični! Dakako, to je u neku ruku šala, ali vrlo duboka šala!“

**I zaista, ako išta pamtim iz
televizijskog programa iz
prve polovine devedesetih,
izuzev patriotske
propagande unutar
jednako informativnog
i zabavnog programa,
to su konstantne reprize
američkog čuvenog filma
„The Blues Brothers“ i česta
emitovanja pomenute
serije „Svjedoci povijesti“**

Od druge polovine devedesetih, odnosno od početka studiranja, počinjem da kupujem Stajnerove knjige gdje god na njih naiđem, što u srpskim i hrvatskim prevodima, što (mnogo češće) na engleskom. Gledam sada te knjige na polici, jedne do drugih: od starog izdanja knjige priča „Anno Domini“ kupljene u rimskoj antikvarnici u Trastevereu za četiri i po evra do knjige razgovora sa Laurom Adler „A Long Saturday“ plaćenoj osam-devet puta više neposredno nakon izlaska knjige u bečkoj ispostavi „Shakespeare & Co.“ knjižare malo ispod Švedenplaca. U Beču sam je i čitao prvi put, pa sada gledam šta sam sve podvlačio i zaokružio. Jedan vic mi djeluje mnogo stajnerovski. Kao, naljutio se Bog na ljudе, rekao nema ovo više nikakvog smisla, nepopravljivi ste, za deset dana vam šaljem novi potop, ali pravi, prema kojem je onaj starozavjetni obična prolazna kišica, a još ovaj put neće biti ni Noje ni barke. I sada papa se obraća katolicima pa kaže: „To je Božija volja. Nama ostaje da se molimo. Oprostimo jedni drugima, skupimo se zajedno sa porodicom i bližnjima, držimo se za ruke i molimo.“ Protestantski sveštenik kaže svojoj pastvi: „Vratite sve dugove ako ste bilo kome dužni. Završite sve ovozemaljske poslove. A onda se skupimo svi zajedno pa ćemo

da se molimo Bogu.“ Dok rabin pak svojima kaže ovako: „Imamo deset dana. To je više nego dovoljno da naučimo da dišemo pod vodom.“

**Od druge polovine
devedesetih, odnosno
od početka studiranja,
počinjem da kupujem
Stajnerove knjige gdje
god na njih nađem, što
u srpskim i hrvatskim
prevodima, što (mnogo
češće) na engleskom**

Mnogo volim ovu knjigu, čini mi se da Stajneru odgovara žanr intervjua. Kao čovjeku koji je toliko dugo bio profesor, kao čovjeku koji je navikao da vidi svoju publiku, da vidi njihove zažagrene oči, on i u usmenoj formi očarava kao i u pismenoj. Laura Adler mu je odličan partner u razgovoru, obrazovana i sjajno upućena u njegov opus, ali ne plašeći se da mu opozira, naročito u pitanjima koja se tiču feminizma gdje su im stavovi, blago rečeno, različiti, ali njoj opet ne pada na pamet da se na njega obrušava politički korektnim mantrama. Karakterističan je onaj dio kad ga pita šta misli o Simon de Bovoar, na šta Stajner odgovara da je ona bila sjajna žena koja je imala mnogo sreće, baš mnogo sreće, što je živjela sa Sartrom i da joj je to bio vrlo inteligentan izbor. Onda Laura Adler kaže: Ja bih rekla da je on taj koji je imao sreće, a Stajner, rekli bismo pomirljivo i možda samo malo iznenađeno: I to je sasvim moguće.

***

Po mnogo čemu Stajneru je bilo mjesto u katalogu čačanskog „Gradca“ pa i nije čudno da nailazimo na knjižicu „U zamku Plavogradog“ (preveo Aleksa Golijanin, 2012, Čačak). Uz podnaslov „Blešeke o redefiniciji kulture“ Stajner je ovde paradigmatski u svom elementu, u svijetu eruditne, ali kristalno jasne eseistike. Tu je takođe očigledna još jedna velika Stajnerova snaga, sposobnost da u kratkoj digresiji čitaocu poput dvogleda uveća neku karakteristiku epohe koja je čitaocu dotad izmicala, a ovdje mu se u jednom primjeru savršeno plastično ukazuje. Takva je, recimo, ona zagrada u kojoj, kao usput, bilježi: „Čerčilov život pokriva vremenski raspon od bitke kod Ondurmana, skoro homerovske, jer se vodila s konjima i mačevima, do konstrukcije hidrogenske bombe.“

A jednu od meni najdražih Stajnerovih knjiga kupio sam u bukureštanjskoj knjižari u kojoj se prodaju knjige na stranim jezicima, a koja se zove „Entoni Frost“. Ne, nije Entoni Frost nikakav pjesnik za kojeg nekim čudom niste čuli; čovjek je bio kamiondžija koji je u Rumuniju neposredno poslje pada Čaušeskua dovozio humanitarnu pomoć, a u sklopu nje i knjige, pa

su mu u glavnom gradu Rumunije na ovaj divan način odali počast. U toj čudesnoj knjižici Stajner piše siže sedam knjiga koje je želio, a nije napisao, odnosno neće nikad ni napisati. Ako je Sioran u pravu da bi Plutarh danas pisao „Uporedne živote gubitnika“, ovo je knjiga što je sama od sebe vrednija nego što bi bilo svih tih sedam skupa da su napisane. Sam Stajner u uvodu kaže: „Nenapisana knjiga je više od puke praznine. Ona prati one napisane kao aktivna sjenka, i ironična i tužna. To je jedan od života koji nismo živjeli, jedno od putovanja na koje nismo pošli.“

**Najkraća moguća Stajnerova
biografija stala je u zagradu:
(1929 – 2020). Iza njega
ostaje njegovo iskustvo;
pune su ga knjige koje je
napisao, a i neke koje nije.
Pomiješaju se nakon smrti
bitak i ništavilo**

Sklapam polako te ranije čitane knjige i ponovo otvaram „Zašto razmišljanje rastužuje“. Namjerio je Stajner da svom čitaocu pojasni deset razloga za tugu. I manje pametnom čovjeku lako bi bilo nabrojati više. Ali ne čita se ova knjiga radi razloga, nego radi rezonovanja koje do njih dovodi: „Mišljenje je isključivo naše; ono je pokopano u najdublju privatnost našeg bića. Ono je takođe najobičniji, najistrošeniji i najviše ponavljeni čin. Ova protivrečnost se ne može rešiti.“

U Kamijevom „Kalogili“ se jednostavno kaže: „Ljudi umiru, oni nisu sretni.“ Svašta su ljudi izmislili u pokušaju osmišljavanju sopstvene smrtnosti, u pokušaju savladavanja jeze koju sa sobom nosi zagrada sa godinom rođenja crticom i prazninom iza nje, prazninom čiji nestanak, odnosno čije popunjavanje, nikad nije daleko.

Epilog pominjane knjige razgovora sa Laurom Adler nosi podnaslov „Naučiti kako umrijeti“. Sagovornica tu podsjeća Stajnera kako je negdje rekao da mu je žao što nije naučio više jezika i što je u nekom trenutku izgubio hrabrost da uči nove, ali takođe tu je i žal zbog nedostatka iskustva uzimanja LSD-a. Stajner odgovara: „To je tačno. Neki od mojih studenata su uzimali LSD i rekli su mi da je iskustvo neopisivo. Pitao sam ih da mi pričaju o tome, ali su mi rekli da ne mogu; sve što bi se o tome moglo reći ispalio bi manje lijepo, zanimljivo i ispunjeno od stvarnosti. To je trip, rekli su mi, s koga se vraćaš bez ikakvog kreativnog prtljaga. Bodler, Rembo i Po su se nakon uzimanja opijuma i kokaina ipak vratile s nečim, nisu donijeli mnogo toga, no to što su donijeli jeste važno. Kod ove djece to nije slučaj. Vjerovatno je trebalo i sam da probam, ali plašio sam se.“

Najkraća moguća Stajnerova biografija stala je u zagradu: (1929 – 2020). Iza njega ostaje njegovo iskustvo; pune su ga knjige koje je napisao, a i neke koje nije. Pomiješaju se nakon smrti bitak i ništavilo.

VARIJACIJA NA GODIŠNJCU

STVARNO I MOGUĆE

PIŠE: Đorđe Matić

**Kad čovjek gleda slovensku delegaciju
kako odlazi s Kongresa, u simboličnoj
točki raspada jugoslavenske
komunističke organizacije, pod
užasnim, ružnim aplauzom delegata iz
Srbije, kako odlazi u svoju republiku, i
od tamo direktnim putem u odvajanje
– u samostalnost, gotovo nemoguće
je da ne osjeti da je ono bila scena
jednog nesumnjivog, jasnog trganja,
cijepanja, akt nečega nasilnog**

1.

Slavenski jezici dali su u suvremenoj književnosti, barem onoj rafiniranoj, dva posebna, suptilna i tužna termina.

Prvi je "litost", čuveni pojam iz Kunderine *Knjige smijeha i zaborava*, neprevodiva češka riječ kakvu je, kako pisac kaže, "uzalud tražio u drugim jezicima". Sjećamo se scene iz romana gdje se pojavljuje: zaljubljeni momak i djevojka plivaju jedno pored drugoga, idilično – djevojka je bolji plivač, ali s oprezom, da momku ne povrijedi osjećaje, pliva jednakom brzinom kao i on. Tek na kraju nošena "atletskim instinktom" ona ubrza i stiže na drugu obalu brže od njega. Momak, povrijeđen, sjeća se svoga boležljivog djetinjstva, nekretanja i majčine kontrole, i potopljen lošim mislima o sebi reagira ružno – iskali se na djevojci. Takav osjećaj povrijeđenosti je "litost" – poniranost naglog suočenja s vlastitim nedostacima i manama, "stanje mučenja nastalog pred naglim uvidom u vlastitijad", kako piše Kundera. Stanje naglog napada samosažaljenja, naplavina tužne ugode što odmah, kako dalje Kundera kaže, traži "zaobilaznu osvetu", cirkularno, i reakciju napadom i željom da se kazni taj tko je osjećaj izazvao. Riječ je to koja, kako pisac kaže, "civilni kao napušten pas".

U svom klasičnom postupku, Kundera, nakon što uvede pojam kroz anegdotalnu, tipsku situaciju, uvijek dadne i objašnjenje, maestralno eseistički proširujući i razvijajući motiv. Tako i ovdje, od anegdote, od scene, širi

stvar koncentrično i rikoštetira u neočekivane, suprotne, što će reći najšire, univerzalne stvari, općeljudske: Kundera ovo stanje povezuje nužno s jednim – s ljubavlju, a ljubav je "lijek zajad". Dovršavajući sve strahovitom poantom: "ljubavni apsolut" zapravo je "želja za apsolutnim identitetom" – oni koje volimo plivaju naporedo s nama i nemaju prošlosti na koju sretno gledaju. "Kad iluzija apsolutnog identiteta nestane (djevojka se sjeća s radošću svoje prošlosti i pliva brže), ljubav postaje izvor velike muke koju zovemo litost."

Veliki pisac ustoličio je ovu riječ do one točke da više i ne propituemo njen značenje, osjećajući i prepoznavajući je nad-spoznajno, nutrinom, visceralno. Jedan drugi Čeh međutim, čitatelj i čovjek anoniman u odnosu na čuvenog pisca, nedavno je pak komentirao da riječ za njega ima drugačiju konotaciju, ne nužno vezanu za lično, za psihologiju pojedinca, nego i za zajednice, za države i za opću povijest. "Litost" je tren, kaže, "kad shvatiš da ono što se nije trebalo dogoditi, već se nepromjenjivo dogodilo."

Treba zapamtiti ovu (re)interpretaciju, ovaj značenjski obrat.

2.

Druga slavenska riječ u rječniku neprevodivih riječi i u zasad nepisanom, novom pojmovniku moderne književnosti, došla je iz najvećeg slavenskog jezika. I mada nije do te mjere vezana samo za jednog autora kao što je prošla, "Kunderina" – koristili su je veliki ruski autori još u 19. stoljeću – svejedno se pri svakom susretu s njom čitatelj neizbjježno sjeti onoga koji je o pojmu najpoznatije pisao i inaugurirao ga izvan ruske književnosti, na Zapadu, što znači i svuda – sjeti se odmah Vladimira Nabokova. To je riječ *pošlost* – imenica nastala od pridjeva *пошлий* – "vulgaran", "ordinaran", "jeftin", "trivijalan". U najpoznatijem opisu pojma, Nabokov ga definira kao naplavu "vulgarnih

klišaja, filisteriju u svim njenim fazama, imitaciju imitacija, lažnu dubinu i lažnu bitnost" kao i "sve vrste lažnog angažmana".

Ovih dana ušao je još jedan pojam koji bi se mogao pridružiti prijašnjem dvojcu. S Peterom Handkeom i njegovim Nobelom, u govoru pred Švedskom akademijom u okruženju njemačkog teksta čula se i jedna slavenska – slovenska riječ: "domotožje". Neprevodiva, čak i ako je dosad nismo znali na mah duboko bliska – iako je imao i u hrvatskoj inačici, rijetko korištenoj, gotovo identičnoj – "domotužje" – pa je nama za razliku od svijeta i ne treba prevoditi.

**S Peterom Handkeom
i njegovim Nobelom, u
govoru pred Švedskom
akademijom u okruženju
njemačkog teksta čula se i
jedna slavenska - slovenska
rijec: "domotožje".
Neprevodiva, čak i ako je
dosad nismo znali na mah
duboko bliska**

Oko toga pojma sagradio je Peter Handke možda glavni i fundamentalni dio svoga pogleda na svijet, svoj osjećaj svijeta – *Weltanschauung* (da se jednom upotrijebi pompozni njemački pojam u odgovarajućem kontekstu, i samo s mrvu ironije) – okvir ideja i osjećajnosti iz kojih pisac promatra stvari, iz kojih stvara. U jed(i)nom recentnom intervjuu Radio-televiziji Srbije tako, ne pokušavajući objasniti neobjašnjivo (kao što je i svaka neprevodiva riječ samo dijelom, perifrazički, objašnjiva uostalom), ne pokušavajući donijeti značenje, on se naprotiv zadržava na vlastitom dojmu, na osjećaju koji riječ proizvodi i stvara – opisujući je koliko skraćeno toliko moćno i poetično: riječ u njemu "stvara tugu" ali, njegovim misterioznim i nježnim riječima, "tugu koja ne boli".

Je li to čudesno *domotožje* čuo u vrijeme svoga, dijelom i slovenskoga, djetinjstva, a spoznao vjerojatno mnogo kasnije, nije čak ni bitno. Ali prenijela se ta, tako slavenska, tako slovenska riječ, prošlih dana, iz jedne minijaturne točke Evrope, sve tamo od Nove Vasi, negdje s dolina i bregova Koroške, i od Slovenije zazvonila unutar velikih jezika svojim zatamnjениm cilikom, tiho i prigušeno kao stih od jedne riječi, preko Kontinenta, pa na sve strane svijeta.

3.

Htjelo se ovih dana da se dogodi jedna godišnjica, skoro zaboravljeni obljetnica događaja u kojoj je ta zemlja, Slovenija, kao dio veće zemlje, imala glavnu i odlučujuću ulogu. O tome je gotovo u isti čas s Handkeovim

Nobelom i gorepomenutim intervjuu za Radio televiziju Srbije na istom kanalu prikazan film autorice Svetlane Janićević – dokumentarac o trideset godina od posljednjeg, 14. kongresa Saveza komunista Jugoslavije održanog u januaru 1990.

Danas kao fusnota, ili jedva i to, pogotovo u Hrvatskoj, susret članova SKJ i njihovih republičkih predstavnštava označen je u historiografiji kao čin raspada komunističke organizacije po nacionalnim rukovodstvima, a time i kao uvod u konačni raspad zemlje. Iz sadašnje perspektive, krajnje cinične, gdje nezainteresirani subjekti isprani recentnom historijom kao da gube sposobnost ikakve zrelijne refleksije i mišljenja i govorenja izvan praznih fraza, taj bi se događaj mogao sabiti ovako: "komunisti" u svojoj zadnjoj svađi na posljednjem od jednog od onih dosadnih zaboravljenih kongresa koji su i u samo to doba već djelovali kao anakronizam, a danas su stvar podsmijeha.

Možda je dijelom i tako. Ali nije jedino tako.

U nepunih sat vremena, kroz usta (preživjelih) učesnika i svjedoka koje je autorica marljivo i odgovorno skupila i kroz komentare par suvremenih historičara, odvija se paralelna drama na više razina i ta je drama i nakon toliko godina strašna, pogotovo kad se pokaže u svojoj na momente nevoljnog komičnosti. Ili baš upravo zbog nje.

Ako se podsjetimo kratko: u već podijeljenim partijama na kongresu nastaje natezanje između glasanja i preglasavanja između CK Slovenije i CK Srbije – na liniji "jedan čovjek – jedan glas", odnosno, kao biva, "unitarne" Jugoslavije versus "konfederalizacije" i pluralizacije sistema. Gledati kako jedni sekundiraju nekoj od strana ili vidjeti njihovu potpunu zbijenost i zatečenost, nezrelost i tupost, ili pak sitno šiđardžijske račune ostalih predstavnštava republika, to je, i sa ovolikom distancicom, ponovno, otrežnjujuće prisustvovanje reprimiranoj, prigušenoj eksploziji na otvorenoj sceni, sačinjenoj od međusobnih nadgornjavanja, nadmudrivanja, igara moći bez kontrole javnosti, figa u džepu, spojeva improvizacije i smišljenih planova u pogledu nacionalnih (kvazi)programa.

Upadljiva osobina filmova Svetlane Janićević uvijek je prisutan, svjestan ili spontano postavljen, stanoviti "meta-nivo" – svi govornici su i likovi, likovi drame koji igraju (i danas) sebe, koji su uvijek bili likovi, ali dosad su ušli u ulogu do te mjere da kao da ne razlikuju više svoja prijašnja sebstva. Oni promatralju svoju prošlost s distance i vide je sve više ne kao stvarni život, nego, ispravno, kao pozornicu, neobičnu scenu na kojoj se sve odvijalo kao u strašnom, opasnom i, paradoksalno, neozbiljno shvaćenom teatru. Svetlana Janićević kadrira ih tako jer su već sami u ulozi dakle, ali kadrira ih i da bi svemu dala širi, slojevitiji, višeznačniji okvir, "nadgradnju", ako se može reći starim pojmom. To je suptilan postupak za ovakav format filma i historijski kontekst o kojem govorи, pa time zaobilazno, kumulativno, iz potaje udara sve još više u srž preživjelog subjekta koji danas ovo gleda i razmišlja o tome koliko mu je taj i takav *teatar* promijenio život. I, da se ne zaboravi, tko su bili nosioci uloga u njemu.

Prolazi parada sporednih i manje sporednih likova, od Makedonije i Bosne i Hercegovine, preko Račanovog SKH – specifičnog u odnosu na druge jer tada još nacionalno udvojenog u svojim predstavnicima – do protagonista, vodećih rola u glavnom sučeljavanju, u srazu koji donose članovi iz SK Slovenije i SK Srbije dakako. Gomila brbljavajućih poluzaboravljenih likova koja se izmjenjuje u svojoj naknadnoj pameti mogla bi se skoro postaviti

scenski, brehtijanski, kao skup filistara i kukavica koji govore neprestano – govore da bi pokrili vlastitu sramotu ili, kod poštenijih, vlastiti užas nad time što je nastalo, kakav "porod od tmine", samo malo kasnije kao posljedica neodgovorne igre. Promičući ekranom kao galerija "govorećih glava", oni si svi naizmjenično daju važnost – "lažnu bitnost", Nabokovljevom oznakom, i pričajući s distance, redom eskiviraju odgovornost. Njihova "interpretacija", njihova unazadna, naknadna pamet kroz sat vremena, osim pokoje istine, najčešće je "vulgarni klišej, filisterija u svim njenim fazama, imitacija imitacije, lažna dubina". Zajedno, oni su vizuelna i verbalna definicija *pošlosti*.

**Gomila brbljajućih
poluzaboravljenih likova
koja se izmjenjuje u svojoj
naknadnoj pameti mogla bi
se skoro postaviti scenski,
brehtijanski, kao skup
filistara i kukavica koji govore
neprestano – govore da bi
pokrili vlastitu sramotu ili,
kod poštenijih, vlastiti užas
nad time što je nastalo, kakav
"porod od tmine", samo
malo kasnije kao posljedica
neodgovorne igre**

Taj se skup ipak sužava i na sceni ostaju glavni – najprisebniji, najproracunatiji – likovi s dvije strane, iz dvije zavađene republike. Svaka sa svojim programom, ili imitacijom programa, svaka sa svojom borbom za vlast i planovima, "za svoju svrhu posebnu", kako kaže Jago u "Othellu". I izdvajaju se najvažniji: onakvi kakvi su bili, što su govorili tada, kako su se ponašali, što su činili. Ili pak zanimljivije i gorče – što govore sada, ex-post facto, iz sigurne (!) pozicije današnjice, kad je sve već prošlo. Sažima se sve do suštinskih pojava, nekolicine ljudi čiji će postupci ili u jednom slučaju čak geste obilježiti djelotvorno i simbolički čitavu ovu nesretnu (hi)istoriju. S jedne strane troje iz slovenske delegacije, svaki sa svojim i zajedničkim motivima, namjerama i, neobično, emocijama: u jednom kutu i danas frapantna proračunatost i pragmatska hladnoća Milana Kučana, vođe delegacije slovenskih komunista, iako je tada šef partije monotoni, unjkavi Cyril Ribičić – takav je i u filmu i danas, nepromijenjen – a u drugom kutu čuvene, i danas većini neshvaćene, "gorke suze Sonje Lokar", one antologiske, dokumentirane, s Kongresa. Ali, zapanjujuće – i njene suze danas, opet, na kraju filma – gesta jedine osobe i pojave s potencijalom istinske tragične heroine u ovoj drami. S druge strane u sukobu, absurd do danas nesavitljivog i neshvatljivog Bore

Jovića, njegove same pojave, političkog lukavstva i odanosti programu za koji će se boriti – gdje u reminiscenciji njegova ravnodušnost djeluje kao suluda nad činjenicom da je strpljivo, naizgled dakle racionalno i pragmatično u smislu političke borbe radio za program koji je, bez obzira na ciničnu determiniranost suprotne strane da ode i napusti kongres, bio direktni put u pakao.

A što se te "determinacije" tiče, trebalo je proći toliko godina da se još nešto, naizgled sitno i beznačajno pokaže drugačijim. U dokumentarnoj seriji "Smrt Jugoslavije" BBC-a, filma koji je postao neka vrsta oficijelne verzije raspada zemlje, onako kako je tumači takozvana nenacionalistička opozicija i sam Zapad. Slobodan Milošević, to dosad nespomenuto a glavno ime, simbol svega, glavni igrač, koji se uzima kao sam izvršitelj radova toga raspada, a onda i svih sljedećih – u britanskoj seriji priča posprdo anegdotu kako je čitava stvar sa zahtjevom slovenskog CK bila farsa jer su bez obzira na ishod "praktični Slovenci" dan ranije već odjavili sobe u hotelu. Fragment je uziman kao primjer njegovog cinizma, kao još jedan dokaz patoloških laži i reinterpretacije povijesti u vlastitu korist, opravdanja destrukcije. Danas, u usputnom rukavcu priče iz dokumentarca Svetlane Janičević, dotični predsjednik ZKS – SK Slovenije – Cyril Ribičić, desetljećima kasnije, nakon svega, priznaje da je to bila istina.

"Pošlost" je lažna samovažnost, kaže Nabokov.

"Lítost" je tren kad shvatiš da ono što se nije trebalo dogoditi, već se nepromjenjivo dogodilo", rekao bi nepoznati Čeh.

Ostaje pak treća, novopronađena stara riječ.

Kad čovjek gleda slovensku delegaciju kako odlazi s Kongresa, u simboličnoj točki raspada jugoslavenske komunističke organizacije, pod užasnim, ružnim aplauzom delegata iz Srbije, kako odlazi u svoju republiku, i od tamo direktnim putem u odvajanje – u samostalnost, gotovo nemoguće je da ne osjeti da je ono bila scena jednog nesumnjivog, jasnog trganja, cijepanja, akt nečega nasilnog, pogrešnog, nepotrebnog. Da, upravo – "protuprirodnog", što god rekle horde onih danas, na liniji "realista" i plaćenika, razočaranih i kukavica, poraženih i profitera.

Na samom kraju izuzetnog filma, u trenutku iskrenosti sakrivene iza retorike, jedan od glavnih likova reći će nešto, personalizirajući sasvim stvar – i time, slučajno, ne znajući, spojiti i dva tumačenja "litosti" – jednom individualnom, psihološkom i bolnom usporedbom označiti će točku što će vrijediti i kao objektivna, opća, kolektivna. Taj "lik", trajno uzdržani, ledeni Milan Kučan, reći će dakle i ovu rečenicu: "možda je lakše razvrgnuti brak, nego vezanost za jednu zemlju".

U trenu, nad antologiskim snimkama odlaska, javio se i dojam i osjećaj što prođu negdje iznutra, naglo, kao ubod. Vraćajući se kući tada, jesu li slovenski delegati osjetili da se desilo nešto fundamentalno, obrat koji još ne znaju predvidjeti, a danas će teško priznati: da ni ta kuća kojoj su tada krenuli više nije ista. Da kad nedostaje ostatak, kad nema okoline više u kojoj je kuća bila, onda ni ona više nije dom.

Usamljenički, suprotivo većini, Peter Handke shvatio je još onda, u dalmama toga "razvrgnuća", da je započela era novog, drugačijeg *domotožja* – onoga o kojem će trideset godina kasnije progovoriti tom rječju novom za svijet. Rječju koja po jednoj dubljoj istini nije mogla nego biti slovenska, a tek danas joj naslućujemo smisao. Domotožje: tuga za domom – dok si u svom domu.

БОЈКОТ И ГОВНАРА* **

Горан Бабић

*Међу казнама на Голом отоку је и клечање над киблом у коју преко ноћи други робијаши врше нужду. Од кажњеног се тражи само да дише.

**Посвећено Миљуши Јовановић, жени са светог Гргура, партизанки чије је стопало одрезано, смрзнуто на игманском маршу; оној чији је брат Арса убијен на румунској граници; оној што одби Добрицу кад је овај обилазио логор; покојници на чији погреб није дошао Ђидо, али јест Темпо.

Над киблом се, чим мрднеш бандо,
понос, достојанство,
претвара у прдеж. Јер слободно је
слободно је да прднеш.

Дуга је боговетна ноћ,
сужњима се цријева празне
и кад мине поноћ. Половица казне.

Роб над кантом дише, дрек
удише и туђи му курац
пред ноздрвом свира.
Да л'због срама, смрада,
због вишњега гада ,
тромоторац ревидира?

3.10.2019.

ZAPISI IZ GORE

DOKTORICA MARIJA

PIŠE: Željko Kresojević

Bilo je nekoliko pokušaja da se ploča uz Marijinu zemunicu obnovi. Obraćalo se na više adresa. Među ostalima ambasadi Izraela, Jevrejskoj općini u Zagrebu i drugima, ali bez većeg uspjeha. Lani je na inicijativu Udruženja antifašista iz Vojnića ploča uz zemunicu Dr Marije Schlesinger obnovljena, uz pokroviteljstvo ambasade Rusije

historijski vodiči, razglednice, ploče, značke, po koji preostali suvenir... Kasnije to sušimo, pa poklanjamo prijateljima, poznatima.

Šušti suho lišće pod nogama. Dolazimo do Marijine zemunice. Na betonskoj ploči jedva da je preostalo neko lijевano slovo. Brončani doktoričin lik slomljen u tri dijela bačen je u zemunicu. Sama zemunica se tada držala još dobro. Rekonstrukcije zemunica su rađene kvalitetno. Kestenova građa kao i prije miriše po vlazi, gljivicama... Prije su zemunice imale stare šuplje panjeve koji su kamuflirali ventilacione kanale, srasle sa šumom. Ulazi u zemunice su loše urađeni. Bilo je zato boljih i efektnijih rješenja da se naglasi njihova tajnost. Ovako izbetonirani sa limenim poklopциma nalikuju mi na kaptaže i rezervoare seoskih vodovoda.

Bilo je nekoliko pokušaja da se ploča uz Marijinu zemunicu obnovi. Obraćalo se na više adresa. Među ostalima ambasadi Izraela, Jevrejskoj općini u Zagrebu i drugima, ali bez većeg uspjeha. Lani je na inicijativu Udruženja antifašista iz Vojnića ploča uz zemunicu dr Marije Schlesinger obnovljena, uz pokroviteljstvo ambasade Rusije. Doduše samo tekstualni dio, bez njezinog lika.

Doktorica Marija Schlesinger (rođ. Bandler) rođena je 23. januara 1895. godine u Poljskoj u gradu Sanok. Roditelji su joj bili zanatlije, krojači. Studirala je medicinu u Beču, diplomirala je 1920. godine. Do uspostave NDH radila je u bolnici u Zajčevoj ulici u Zagrebu (danas KB "Merkur"). Da bi izbjegli deportaciju i sudbinu ostalih Židova, zajedno sa suprugom otišla je polovinom augusta u Bosnu gdje su radili na državnom programu suzbijanja endemskog sifilisa. Radili su na području Cazinske krajine, smješteni su bili u Pačigradu (općina Cazin).

Početkom novembra 1942. godine dr Marija Schlesinger dolazi na Petrovu goru, dok se njen suprug dr Miroslav Schlesinger (1895), po specijalnosti epidemiolog, priključuje Sanitetskom odjeljenju Vrhovnog štaba. Sa njim je pošla i njihova kćerka Milena (1925). Obadvoje tragično gube život na Sutjesci, juna 1943. godine. Nakon što su došli u okruženje, zarobljeni su sa grupom ranjenika, te kasnije pobijeni.

Kad se popnete na povišenje na kojem se nalazi groblje Centralne partizanske bolnice na Petrovoj gori i krenete lijevo, staza će vas dovesti u blagu uvalu. Tu se nalazi zemunica nazvana po doktorici Mariji Schlesinger. Nekad je sa lijeve strane ulaza u zemunicu bilo neveliko betonsko postolje na kojem se nalazio lik ove hrabre Jevrejke. Mislim da je to bilo djelo akademskog kipara Bate Uroševića. Uz brončani doktoričin lik stajao je tekst:

SCHLESINGER DR MARIJA
1895 - 1943
ZA VRIJEME 4. NEPRIJATELJSKE
OFANZIVE OVDJE JE SAHRANJENA
PARTIZANSKA DOKTORICA MARIJA
SCHLESINGER
MRTVA PARTIZANKA GROBOM JE
MASKIRALA I ŠТИILA RANJENE
DRUGOVE

Ima tome petnaestak godina kad sam zajedno sa Zoranom Carevićem – Čarom, nakon dugo godina ponovo bio na Petrovoj gori. Uništeno je puno toga, poplaćano. Na podu prijemne barake ležale su pokidane kružne fotografije osoblja bolnice. Kraj njih preostale prokisle knjižice, kulturno-

Obzirom da je cijela 1943. godina bila obilježena velikim epidemijama tifusa mislio sam da je u kontaktu sa oboljelim od tifusa doktorica Marija bila zaražena. Međutim, nije. Njena smrt je pomalo bizarna i ima direktnu vezu sa događajem koji se dogodio pred sam kraj 1942.

**Dolazimo do Marijine zemunice.
Na betonskoj ploči jedva da je
preostalo neko lijevano slovo.
Brončani doktoričin lik slomljen u
tri dijela bačen je u zemunicu**

Dana 22. decembra 1942. godine letio je Jure Francetić komandant zloglasne "Crne Legije" iz Zagreba za Gospić. Trebao je na području Like preuzeti komandu nad hrvatskom vojnicom. Dvokrilnim avionom "Potez"-25 upravljaо je domobranski zastavnik Mijo Abičić. Poletjeli su sa aerodroma Borongaj. Uslijed kvara na motoru aviona bili su prisiljeni da prinudno slete u blizini sela Močila (općina Slunj). Prilikom slijetanja na teren prošaran kamenjem letjelica je oštećena, a Jure i Mijo ugruvani. Uz avion su se brzinom okupili seljani sa vilama, roguljama, motikama ... Tom prilikom obojica su ozbiljnije izranjavana. Iako nisu znali koga imaju u rukama, po prepoznatljivom Francetićevom crnom kožnom kaputu i ostalim ustaškim oznakama znali su da je velika zvjerka. Srećom je bijesnoj grupi seljaka prišla Seka Mišašinčić, pozvala na razum i smirila situaciju. Iz Močila su prebačeni za Slunj. Smatra se da su po naredbi sa najvišega mjesata sa Petrove gore, gdje su se trenutno nalazili put Slunja krenula dva vrhunska kirurga. U to vrijeme nisu bili vezani za određenu ustanovu, nego su operirali na terenu po ukazanoj potrebi. Radi se o kirurzima Franzu Kleinappelu (koji će raditi u bolnici Biće Vode-Kamensko (Farkašić), te kasnije doći u Centralnu partizansku bolnicu na Petrovoj gori) i Dr Bošku Božoviću. Kolika je bila važnost da se Jure Francetić spasi govor i podatak da je i sam Tito 25. decembra 1942. godine došao iz Bihaća u Slunj i tu prenoćio. Očito je bila namjera da Juru Francetića mijenjaju za Andriju Hebranga i druge koji se nalaze po logorima. Međutim, Jure Francetić 27. decembra umire na operacionom stolu.

Tih snježnih i hladnih dana uveliko započinju pripreme za veliku ofenzivu poznatu pod nazivom "Weiss" 1. Veliki pokreti neprijateljskih jedinica odvijaju se baš na našem području, usmjereni prema Velikoj Kladuši, Bihaću, i dalje Bosni, te preko Slunja prema Lici. Doktorica Marija Schlesinger dobila je zapaljenje žučne kese. U ovakvim prilikama, te visokom snijegu i hladnoći nije bilo mogućnosti da kirurzi dođu na Petrovu goru da je operišu, niti da se nju transportira na područje Slunja. Umrla je 9. januara 1943. od posljedica pucanja žučne kese, odnosno trovanja, sepse. Prije smrti tražila je da ju pokopaju uz sam ulaz zemunice koja je izdvojena, kako bi svojim grobom štitila ranjene drugove. Ostalo je legenda.

Sredinom osamdesetih godina na inicijativu Mr Mile Dakića, direktora Memorijalnog parka "Petrova gora" i dr Slobodana Langa, dr Željka Batinića i njihovih kolega iz Škole narodnog zdravlja "Andrija Štampar" i Medicin-

skog fakulteta u Zagrebu (pok. dr Miljenko Jakupčević), te uz pomoć općine Vojnić i omladine Medicinskog fakulteta, Petrova gora je postala nastavna baza zagrebačkog Medicinskog fakulteta i sjedište Jugoslavenskog centra za medicinsku etiku i kvalitetu života.

***

**SABOR REPUBLIKE HRVATSKE
(kojim predsjedava Žarko Domjan)**

Na temelju članka 89. Ustava Republike Hrvatske, a u svezi s člancima 6. i 7. Ustavnog zakona za provedbu Ustava Republike Hrvatske, donosim

UKAZ

o proglašenju zakona o prestanku važenja Zakona o "Nagradi dr. Marija Schlesinger"

Proglašavam zakon o prestanku važenja Zakona o "Nagradi dr. Marija Schlesinger", kojeg je Sabor Republike Hrvatske donio na sjednicama Vijeća udruženog rada 26. lipnja 1991., Vijeća općina 26. lipnja 1991. i Društveno-političkog vijeća 26. lipnja 1991. godine.

Klasa: 011-01/91-01/134

Urbroj: 71-91-1

Zagreb, 28. lipnja 1991.

Predsjednik Republike Hrvatske, v.r
(Franjo Tuđman)

***

Toliko o antifašizmu i temeljnim vrijednostima ugrađenim u Ustav Republike Hrvatske. Brisana je nagrada koja se dodjeljivala zdravstvenim radnicima za etiku. Nosila je ime ove etične, moralne i hrabre žene, doktorice Marije Schlesinger.

Neka brišu ime tvoje Marija, nek čupaju brončana slova, lome tvoj svijetao lik... Oni čije kosti leže pod isprepletenim korijenjem, njihovi davno sagnjili krstići, granje bukava, lišće što prekriva tvoju zemunicu neće dati da ti se ime zaboravi...

Spavaj mirno Marija, na strazi vječnoj.

Uz svoje ranjenike.

POVIJESNI IZVORI O PRVOJ KOMEMORACIJI POBIJENIM SRBIMA IZ GLINE

PREKOZA, 14. MAJ 1944.

PIŠE: Igor Mrkalj

Važno mjesto u tom ratu zauzima oslobođenje Gline početkom 1944. godine, a posebno prva komemoracija pobijenim glinskim Srbima, koja je održana na samom mjestu njihovog stradanja, u Prekopi 14. maja 1944., što je nova i dosad nepoznata činjenica u srpskoj i hrvatskoj historiografiji

Izazov ustaškog genocida u proljeće i ljeto 1941. potaknuo je otpor, a onda i oružani ustanak, koji je s vremenom prerastao u narodnooslobodilački rat iz kojeg su partizani i komunisti izašli kao pobjednici.¹ Važno mjesto u tom ratu zauzima oslobođenje Gline početkom 1944. godine, a posebno prva komemoracija pobijenim glinskim Srbima, koja je održana na samom mjestu njihovog stradanja, u Prekopi 14. maja 1944., što je nova i dosad nepoznata činjenica u srpskoj i hrvatskoj historiografiji.² Stoga je zadaća ovog priloga da pruži uvid u dosad nepoznate povijesne izvore – dvije fotografije i jedan novinski članak, koji dokumentiraju ovaj važan povijesni događaj. Riječ je o vrijednim povijesnim izvorima, koji se danas nalaze u Muzeju istorije Jugoslavije u Beogradu (fotografija Stanka Rebrače, partizanskog borca i rukovodioca uređenja spomen-groblja na mjestu masovne grobnice u Prekopi maja 1944.)³ i Arhivu Srba u Hrvat-

Stanko Rebrača, rukovodilac radova na uređenju spomen-groblja žrtava fašističkog terora u selu Prekopa kod Glina, 14. maja 1944. (izvor: Muzej istorije Jugoslavije, Beograd, Fototeka, inv. br. III. 15831).

skoj u Zagrebu (fotografija pravoslavnog sveštenika koji drži opijelo na komemoraciji u Prekopi 14. maja 1944.),⁴ i koji se ovdje objavljuju po prvi put. Pronalazak dosad nepoznatih fotografija predstavlja dragocjeno otkriće, isto kao i novinski izvještaj objavljen u Banijskim vijestima, glasili Okružnog Narodnooslobodilačkog odbora Banije od 18. maja 1944., koji je ovdje prenesen vjerno i u cjelini.⁵ U tom smislu, ovi izvori pomažu nam da rekonstruiramo i analiziramo ne samo komemorativne prakse partizanskog i komunističkog pokreta, već i da se podsjetimo na genocidni masakr nad glinskim Srbima u noći s 12. na 13. maja 1941., koji je postao jedan od najvećih simbola stradanja srpskog naroda u zločinačkoj ustaškoj NDH.⁶

***

¹ Jozo Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945. Occupation and Collaboration*, Stanford 2001; Stevan K. Pavlowitch, *Hitler's New Disorder. The Second World War in Yugoslavia*, London 2008.

² Ђура Роксандић, "Устаški злочини у глинском котару од 1941. до 1945. године" у: *Glina. Glinski kraj kroz stoljeća*, Glina-Zagreb 1988, str. 283–303; Branko Vučasinović, Čedomir Višnjić, Đuro Rokandić, Glina 13. maja 1941. : u povodu 70. godišnjice ustaškog zločina, Zagreb 2011.

³ Muzej istorije Jugoslavije, Beograd, Fototeka, inv. br. III. 15831.

⁴ Arhiv Srba u Hrvatskoj, Zagreb, fond Adam Dupalo, kutija 10, inv. br. 76.

⁵ *Banijske vijesti*, Izdaje Okružni NOO, broj 43, četvrtak 18. V. 1944., str. 1.

⁶ O tome kako se društva sjećaju, vidjeti: Paul Connerton, *How Societies Remember*, Cambridge 1989, dok za teorijsko tumačenje pojma "genocidni masakr", vidjeti: Leo Kuper, *Genocide: Its Political Use in the Twentieth Century*, London 1981, str. 32.

NIJE IM USPJELO, A NITI NEĆE!

U noći između 12 i 13 ov. mjeseca navršilo se 3 godine od strašnog ustaškog pokolja nad nevinim Srbima Gline i okoline. Na inicijativu Okružnog NOO-a, 14. maja održana je komemoracija na gomili lješeva nevino poklanih ljudi. Ova žalobna svečanost je doista dostoјno obavljena. Omladinske radne čete Gline i okoline, 14 dana prije komemoracije nisu se zacale pokopati kosti pokojnika, koje su još uvijek jezovito stršile iz zemlje. Ustaški krvoloci, izrodi hrvatskog naroda, su na njihovim kostima preoravali brazde i dvije godine žderali žito koje je tu radjalo. Eto, oko 600 nevino poklanih i pobijenih Srba tada je sahranjeno. Na njihovim grobovima usadjena su tri krsta, koja će vjekovima govoriti o strašnom ustaškom pokolju i sramoti koju su ustaški gadovi htjeli nanijeti poštenom hrvatskom narodu. Krstovi i grobovi su na dan komemoracije prekriveni vijencima i cvijećem. Mnoštvo svjeća prvi put je slobodno upaljeno.

I tu na njihovim grobovima prvi put slobodno nadjoše se njihove ucviljene i u crno zavijene majke, žene, sestre i dječica. Prvi put nakon strašnog ustaškog zločina oko 800 Srba i Hrvata odalo im je počast.

Na komemoraciji je pravoslavni sveštenik očitao opijelo i održao kratak govor u ime sveštenstva. Zatim su govorili drugovi ispred NOO-a, N.O. Vojske i herojske Kom. Partije. Oni su u svom govoru oštro osudili ustaše, izdajice, izrode hrvatskog naroda, a naročito četnike koji su pljunuli na nevino prolivenu krv Srba i poštenih Hrvata, srepili se s krvopijama hrvatskog naroda, te jedni i drugi stavili se u službu švapskog okupatora. Oni su isto tako osudili politiku izdajničke izbjegličke „vlade“ s kraljem na čelu i klike oko Mačeka, koji su svojom politikom omogućili lakši dolazak hitlerovskih osvajača u našu zemlju i svojim držanjem pospješili šovinizam i bratobuhilačko klanje. Svima tim neprijateljima i izdajicama stala je na put junačka Kom. Partija, a narodno-oslobodilačka borba spasila je naše narode od potpunog istrebljenja.

Kazališna družina Banije otpjevala je "S TUGOM VAS PRATIMO" i "NA BANIJI GROB DO GROBA". Recitovana je pjesma druga Vladimira Nazora "MAJKA PRAVOSLAVNA".

Uzalud su Nikica Vidaković iz Gline, Mika Bradarić iz Novog Sela, „Čuklje“ iz Prekope i drugi ustaški krvoloci mislili po nalogu Hitlera i Pavelića svojim zvijerskim pokoljima zavesti nepremostiv jaz i mržnju između Srba i Hrvata Banije. Nije im to uspjelo, a niti neće. Hrvati Banije, a napose Hrvati glinskog kotara, sve više učestvuju u Narodno-oslobodilačkoj borbi, stupaju u redove N.O. Vojske, daju sve veće priloge za vojsku, pomaju brodi Hrvatima i Hrvatice Želeći dokazati još jednom da nisu krivi za ustaška zvjerstva došli su eto i na komemoraciju, na grobove svoje braće Srbe da im odaju počast. Umjesto mržnje i zavesti između Srba i Hrvata, zahvaljujući Kom. Partiji i Narodno-oslobodilačkoj borbi, stvoreno je takovo jedinstvo i bratstvo koje se sve više produbljuje i uvršćuje, a koje više nikad nitko neće moći raskinuti.

U zajedničkoj borbi Srba i Hrvata leži spas jednima i drugima. Jedinstvo i bratstvo naših naroda, koje se sve jače kuje u ovoj oslobodilačkoj borbi, čvrsta je garancija naše skore pobjede i slobode.

SLAVA PALIM ŽRTVAMA USTAŠKOG TERORA! SMRT NJEMAČKIM OKUPATORIMA I NJIHOVIM VJERNIM SLUGAMA USTAŠAMA I ČETNICIMA! ŽIVJELA NERAZORIVO JEDINSTVO I BRATSTVO SRBA I HRVATA I SVIH OSTALIH NARODA JUGOSLAVIJE!

Pravoslavni sveštenik drži opijelo na komemoraciji u Prekopi, 14. maja 1944. (izvor: Arhiv Srba u Hrvatskoj, Zagreb, fond Adam Dupalo, kutija 10, inv. br. 76).

BANJSKE VIJESTI

SMRT PASIZMU - SLOBODA NARODA

BEZ ZAJEDNIČKE BORBE SRBA I HRVATA NEMA SLOBODE NI JEDNIMA NI DRUGIMA. U ZAJEDNIČKOJ BORBI LEŽI SPAS NARODA !

Izdaje Okružni NOO. Četvrtak, 18. V. 1944. Broj 43

NIJE IM USPJELO, A NITI NEĆE!

U noći između 12 i 13 ov. mjeseca navršilo se 3 godine i strašnog ustaškog pokolja nad nevinim Srbima Gline i okoline. Na inicijativu Okružnog NOO-a, 14. maja održana je komemoracija na gomili lješeva nevino poklanih ljudi. Ova žalobna svečanost je doista dostoјno obavljena. Omladinske radne čete Gline i okoline, 14. dana prije komemoracije nisu se zacale pokopati kosti pokojnika, koje su još uvijek jezovito stršile iz zemlje. Ustaški krvoloci, izdajice, izrode hrvatskog naroda, a naročito četnici koji su pljunuli na njihovim kostima preoravali brazde i dvije godine žderali žito koje je tu radjalo. Eto, oko 600 nevino poklanih i pobijenih Srba tada je sahranjeno. Na njihovim grobovima usadjena su tri krsta, a če vjekovima govoriti o strašnom ustaškom pokolju i sramoti koju su ustaški gadovi htjeli nanijeti poštenom hrvatskom narodu. Krstovi i grobovi su na dan komemoracije prekriveni vijencima i cvijećem. Mnoštvo svjeća prvi put je slobodno upaljeno.

I tu na njihovim grobovima prvi put slobodno nadjoše se njihove ucviljene i u crno zavijene majke, žene, sestre i dječice. Prvi put nakon strašnog ustaškog zločina oko 800 Srba i Hrvata odalo im je počast.

Kazališna družina Banije otpjevala je "S TUGOM VAS PRATIMO" i "NA BANIJI GROB DO GROBA". Recitovana je pjesma druga Vladimira Nazora "MAJKA PRAVOSLAVNA".

Uzalud su Nikica Vidaković iz Gline, Mika Bradarić iz Novog Sela, "Čuklje" iz Prekope i drugi ustaški krvoloci mislili po nalogu Hitlera i Pavelića svojim zvijerskim pokoljima zavesti nepremostiv jaz i mržnju između Srba i Hrvata Banije. Nije im to uspjelo, a niti neće. Hrvati Banije, a napose Hrvati glinskog kotara, sve više učestvuju u Narodno-oslobodilačkoj borbi, stupaju u redove N.O. Vojske, daju sve veće priloge za vojsku, pomaju brodi Hrvatima i Hrvatice Želeći dokazati još jednom da nisu krivi za ustaška zvjerstva došli su eto i na komemoraciju, na grobove svoje braće Srbe da im odaju počast. Umjesto mržnje i zavesti između Srba i Hrvata, zahvaljujući Kom. Partiji i Narodno-oslobodilačkoj borbi, stvoreno je takovo jedinstvo i bratstvo koje se sve više produbljuje i uvršćuje, a koje više nikad nitko neće moći raskinuti.

U zajedničkoj borbi Srba i Hrvata leži spas i jednima i drugima. Jedinstvo i bratstvo naših naroda, koje se sve jače kuje u ovoj oslobodilačkoj borbi, čvrsta je garancija naše skore pobjede i slobode.

SLAVA PALIM ŽRTVAMA USTAŠKOG TERORA! SMRT NJEMAČKIM OKUPATORIMA I NJIHOVIM VJERNIM SLUGAMA USTAŠAMA I ČETNICIMA! ŽIVJELA NERAZORIVO JEDINSTVO I BRATSTVO SRBA I HRVATA I SVIH OSTALIH NARODA JUGOSLAVIJE !

Banjske vijesti, Izdaje Okružni NOO, broj 43, četvrtak 18. V. 1944., str. 1.

IZ PLAŠČANSKE PISMOHRANE

SMRT I SAHRANA INDIJE ČIĆE

PIŠE: Čedomir Višnjić

**Sve je moglo završiti na najgori
način, jer je i ovdje jedna zapravo
namještena situacija prikupila nešto
spremljenog narodnog gnjeva,
neovisnog o konkretnom povodu. Oni
su htjeli svog sveštenika „rastrgati“,
kako svjedoči Simo Čić, „jer je o tom
već dogовор bijo“. Srećom, tada se nije
dogodilo zlo, ono će ipak stići izvana,
kao uvod u vrijeme dugog satiranja**

Nikad nije bilo lako služiti kao pravoslavni sveštenik u Vojnoj krajini. Istina, nakon dugog i sporog vremena, mukotrpног, postiglo se nešto na savladavanju primitivnih uslova života naroda, pa onda i parohijalnog sveštenstva; klirikalna učilišta su svojim polaznicima davala solidnije obrazovanje; u sklopu cjelebitog razvoja Dvojne monarhije postignuta je najprije principijelna, potom u značajnoj mjeri i realna ravnopravnost sa ostalim Crkvama; karlovačka Mitropolija je u drugoj polovini 19. vijeka postala solidna i ozbiljna društvena institucija. Ali, nikad nije bilo lako nositi krst po Gornjoj krajini.

Jedino kad bi se, u sretnom slučaju, duhovno jak pojedinac izdigao do razumijevanja svog nepismenog vojničkog puka, poput Nikole Begovića i njegovih nasljednika. Danas se lako složiti sa uobičajenom tvrdnjom kako su u 20. vijeku samo kulminirali raniji procesi, ali je nužno odgovoriti na pitanje; a što je to kulminiralo?

Ovom se prilikom nećemo vraćati u daleku prošlost, o položaju sveštenika i odnosu naroda prema njima, reći ćemo nešto kroz jednostavnu priču iz svakodnevice 70-ih godina pretprošlog vijeka, na Kordunu. Tamo, gdje će i stotinjak godina kasnije taj odnos biti neuralgičan. Jedna naoko sitna epizoda pružiće nam pregršt informacija o svom vremenu i njego-

vim ljudima. Vrijeme: 70-e godine 19. vijeka, Krajina je razvojačena, broj stanovnika je u naglom porastu, seoska privreda i pojedinci našli su se suočeni sa tržistem i svim njegovim ograničenjima, prehranjivanje brojnih porodica doslovno ovisi o kojem jutru zemlje manje ili više. Ljude to čini nervoznim, vrlo su česte pobune protiv sveštenstva, uglavnom besprincipijelne i pojedinačno nezanimljive, sveštenici su jedini pripadnici kakve – takve društvene elite koje susreću u svojim sredinama, poznaju ih pa su slobodni prema njima, i koje sami plaćaju. Još ako se desilo, a znalo se desiti, da se uz sveštenikovo kući otvorit trgovina sitnom robom kojoj svi duguju, nezadovoljstvo je prerastalo u mržnju. Vanjsku, „militarsku“, pa i civilnu vlast, bili su spremni poštovati kao višu silu koja nešto i pruža, a sveštenik, koji im je vodeći maticne knjige intervenisao u svakodnevnicu; određivao s kim se ne mogu vjenčati, zbog već zaboravljenog srodstva ili onog nastalog ukrštanjem brojnih brakova pojedinih graničara; kad se ne mogu vjenčati, zbog posta; zašto se ne mogu vjenčati, jer nema službene potvrde da je udovičin muž poginuo u Italiji; pop im ne dozvoljava peti ili šesti brak nego traži dozvolu Vladike; kad se mogu sahraniti, kao u ovom slučaju; i kome su takve stvari još morali platiti (postojala je standardna praksa po pojedinim područjima), takav je sveštenik postajao sve više problem. Drskiji već tada nisu bili daleko od pitanja: a što će nam...?

Dakako, danas je lako razumjeti da je uloga sveštenika bila regulativna, civilizacijska, nezamjenjiva, eparhija plaščansko-karlovačka bila je vođena ozbiljno, sa nizom vrlo odlučnih i sposobnih Vladika, od Lukijana Mušickog do Mihajla Grujića. Uostalom, srpski je krajiški puk kao kolektiv i postojao po svojoj pravoslavnoj Crkvi, ali rijetki su to u narodu mogli razumjeti. A i kako bi, njihovu su životnu stvarnost pored sveprisutnog siromaštva, činili dugi iscrpljujući revolucionarni, odnosno, kontrarevolucionarni ratovi po Italiji i Mađarskoj; nagledali su se iskasapljenog ljudskog mesa i vrativši se kući, oni koji su preživjeli, susreli su se sa nerodnim godinama, ženama koje su prebjegle drugima, starim roditeljima, nemogućnošću da na bilo koji način izmjene svoju sudbinu.

Što se tiče samih aktera ove priče, o njima ne znamo mnogo. Porodica Lapčević je starinom iz kraja u kojem su kao sveštenici služili barem jedan pun vijek. Ovdje spomenuti Petar, bio je najprije kapelan kod svog oca Stojana, paroha blatuškog, koji se „preselio u vječnost“ 1860. godine. Petar tada moli vladiku Petra Jovanovića, da ga zbog njegove šestero djece, što prije imenuje i ostavi u Blatuši. Blatušani koji ga brane u ovom slučaju i sami kažu, da im je to bilo važno, jer ih je domaći sveštenik oslobađao obaveze da mu grade stan i uopšte, parohijski dom, na što ih je zakon obavezivao. Ovaj niz Lapčevića nastaviće Petrov sin Mane, a prekinut je, kao i mnogo toga drugog, 1941. godine kad su ustaše nakon mučenja ubile u Vrginmostu Petrovog unuka, protovjereja Radovana. Radovanove sinove, kraljevske oficire, likvidirala je Ozna prilikom njihovog povratka iz Srbije 1945.

Ali vratimo se u vrijeme radnje. Pernjanski paroh Jovan Šepa bio je rođom iz Vojnića, isto iz svešteničke porodice, bio je mlađi od konkurenta i na mnogo jačoj parohiji. Perna je u to vrijeme bila jedno od najbrojnijih sela na Kordunu i u cijeloj Krajini. Već je u vrijeme ovih događaja parohija brojala do 4000 duša, a za koju deceniju približit će se brojci od 5000. Uz crkvu je bio izgrađen parohijski dom i blizu 8 kat. jutara zemlje. Izgleda da je bio tolerantan prema svom narodu izolovanom od snažnijih vanj-

Maličkoj
U Čemernici dne 16. kolovoza
1876.

Zapisnik

Zametnut na zamolu Mihaila Čića kuće broj 27 iz Maličke u pogledu što gospodin paroh Petar Lapčević nehtjede pokopati to jest sprovoditi njegovo dne 28. ovog mjeseca umrlo diete pod imenom Indija kako sledi.

Moja 4 godine stara kći Indija umrla je u sriedu dne 28. o.m. od prilike ujutru popoldana. odma otidem ja gospodin paroh Petar Lapčeviću da mu prijavim, i daga zamolim kada ćem doći da se sprovodi gospodin. Paroha ne najam kod kuće te pogrem po uputu gospodinove kćeri Jelene potražiti ga sproveđiva u blizje grmlje gdje i nadam u blizini kuće Teodora Cara u Blatuši když i kad kuruza dočekuje. Dakle postoje i lovic. Dašav gospodinu parohu ovde kod kuruza priobijim mu dagogaj smrti diešta u prisamka bilimi moguće bilo dase diešte u koju to jest u ostvarešak osv. ovog m. pokopa i da gospodin paroh Petar da jo neli kakvu zapreknu imas

skih uticaja, prota Slavnić iz Gline ga je kritikovao zbog nemara prema katehizaciji školskih polaznika, što je sve mogao biti razlog njegove popularnosti kod Lapčevićeve opozicije. Tridesetak godina kasnije, kad Mata Kosovac sredi veliki mitropolinski šematizam, Šepa će još uvijek biti paroh u Perni, u kojoj je kraj 654 zakonita bilo i 49 konkubinata, divljih brakova, što je za ono vrijeme bilo mnogo.

A što reći o Mihajlu Čići? Najbolje ga je okvalifikovao njegov pop, Peter, rekvaviš za njega da je „sasvim silovan“. On očito vodi tuđu politiku, i kad ide po sveštenika sa volovskim kolima, prevozom sporijim od pješačenja, on zna kako će ovaj reagovati, ali to i želi postići. Moramo primjetiti i drugu stranu medalje, Petar insistira na sebi dostoјnoj „prilici“; ili konj, ili konjska kola! Odnose je trebalo očuvati, a nove su snage kucale na vrata njegovog autoriteta. Čića, međutim, zna kako diskvalifikovati popa, prikazuje ga kao seoskog plemića, neradnika, koji se bavi lovom i ribolovom, grubo se šali sa njim i sa svojom situacijom, kaže mu da dođe makar dogodine! Da mu sahrani kćer!

Što se tiče motivacija vijećnika Mihajla Lončara nju je sveštenik u svom odgovoru očito realno snimio – zamjerio mu se prigovarajući mu na svadbi u vrijeme posta, dakle slavlju bez sveštenika, čime je samo bio ozvaničen konkubinat.

Sve je moglo završiti na najgori način, jer je i ovdje jedna zapravo namještena situacija prikupila nešto spremlijenog narodnog gnjeva, neovisnog o konkretnom povodu. Oni su htjeli svog sveštenika „rastrgati“, kako svjedoči Simo Čića, „jer je o tom već dogovor bijo“. Srećom, tada se nije dogodilo zlo, ono će ipak stići izvana, kao uvod u vrijeme dugog satiranja.

U Maličkoj, Čemernici dne 16. kolovoza 1876.

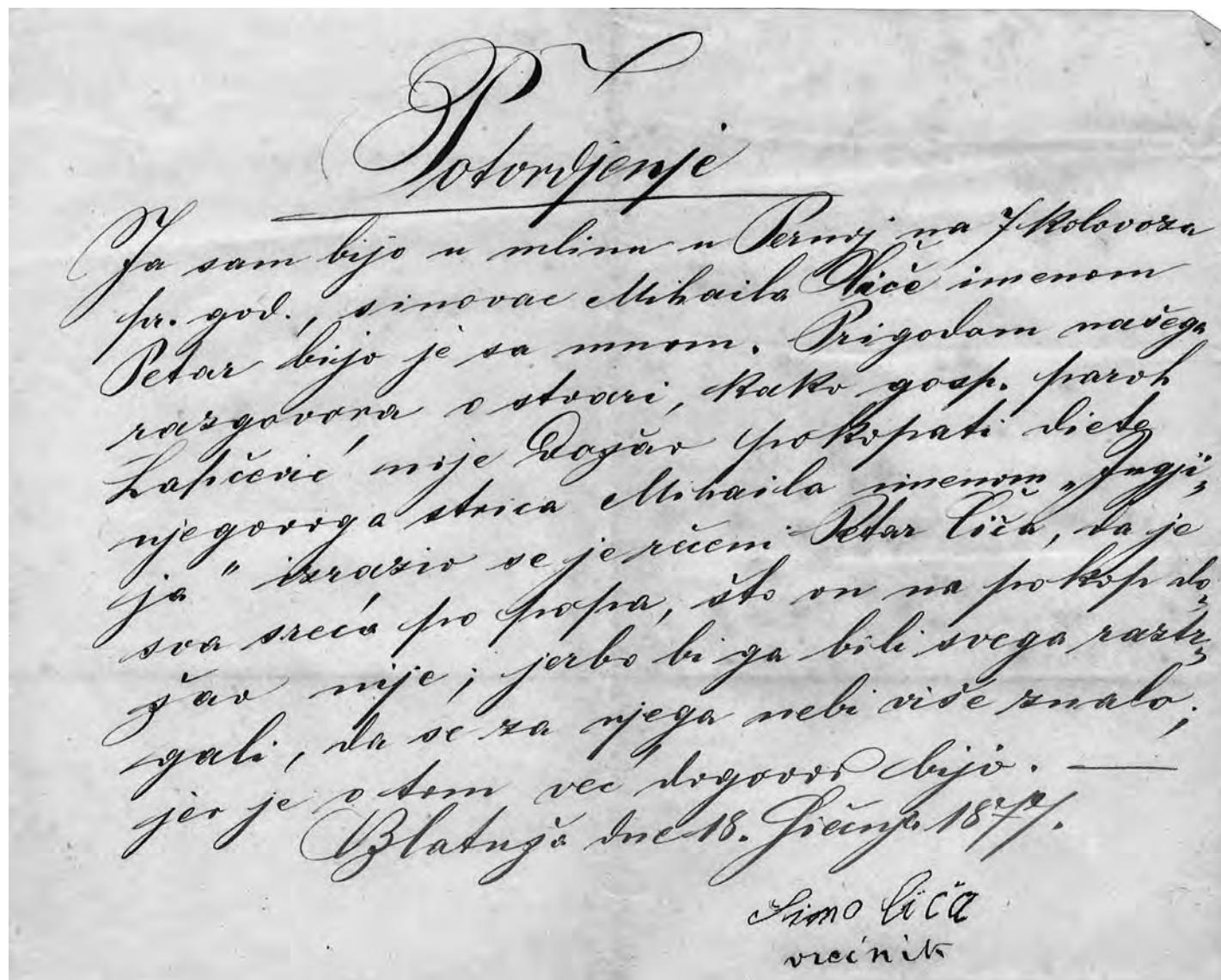
Zapisnik

Zametnut na zamolu Mihaila Čića kuće broj 27 iz Maličke u pogledu što gospodin paroh Petar Lapčević nehtjede pokopati to jest sprovoditi njegovo dne 28. ovog mjeseca umrlo diete pod imenom Ingjia kako sledi.

Moja 4 godine stara kći Indija umrla je u sriedu dne 28. o.m. od prilike ujutru popoldana. odma otidem ja gospodinu parohu Petru Lapčeviću da mu prijavim, i daga zamolim kada ćem doći da se sprovodi. Gosp. Paroha ne najam kod kuće te podjem po uputu gospodinove kćeri Jelene potražiti gospodina ovoga u blizje grmlje gdjeg i nadjem u blizini kuće Teodora Cara iz Blatuše když i kad kuruza dočekuje. Dakle postoje i lovic. Dašav gospodinu parohu ovde kod kuruza priobijim mu dagogaj smrti diešta u prisamka bilimi moguće bilo dase diešte u koju to jest u ostvarešak osv. ovog m. pokopa i da gospodin paroh Petar da jo neli kakvu zapreknu imas

Vratio se moj brat Tejo kući priopovi mi svu stvar, podjem u petak u selu potražiti ili konja ili kola za g. Paroha u sprovod dopremiti, nedobijem nigde ni jedno ni drugo, priopovidim stvar vjećniku Mihailu Lončaru koji mi reče kad se nigde pomoći nemožeš, spremi kola i volove, te otidi po paroha da diete u ovoj vrućini ne ostaje neukopano.

Ja spremim kako mi je vjećnik rekao i otidem kući g. paroha, a ovaj mi kaza „ho! ho! ja njesam marodija da se vozim na volovije“ a ja ga zamolim ovako „gospodine! Vi uzjašite vašeg konja, ja ću Vam platiti što budete tražili, samo da moj posao svršim. A gospodin mi reče, ja neću k tebi doći, dok mi nedopremiš priliku bilo kola ili konja, i kad na moju obnovljenu molbu g.paroh baš u sprovod poći nehtjede, ter otidem c.k.kot. oblasti u Vrginmostu te g. tajnika Peleša zamolim, što da činim, kad g. paroh neće bez prilike diete sprovoditi da doide, našto mi g.tajnik pismo na g. paroha upravljenog dade, da mu ga uručim, što ja i učinim, te kad g. paroh meni ništa nereče, to sam ga od prilike do 2.sata popoldana čekao u koje ga doba zamolim, da podje diete sprovoditi, našto meni reče, idem i ja tebe tužiti, ja ga zamolim da ću diete bez njega pokopati, a on kaza „ja nedopuštam, ja sam još živ“

zatim otidem kući ufajući se da će g. paroh zamnom doći, te kad nedodje, to podjem opet pred noć u Vrginmost kotarskoj oblasti, pripitati se, što da radim, kad g. paroh neće diete sprovoditi da dodje.

Gospodin tajnik Peleš uputi mene k. gosp. proti u Topusko, te pošto je već dosta kasno bilo to otidem ovaj dan kući i u subotu 5.o.mj. otidem rano u Topusko i sve poredu g. proti kažem, koji mi pismo dade, da ga odma g. paroh Lapčeviću predam, kamo ja i otidem, ali g. paroha nadajem, te ga dakle pričekam doklen on kući sa mrežom iz ribe nedodje, ja ga zamoli predavši mu pismo g. prote. Gosp. meni ništa nereče, nego otide u kuću i ja ga čeka dok izadje iz kuće te kad u kola Petra Janjanina sjede kojje po njega došao, da ide u sprovod kćeri Teodora Vukićevića, koja je u petak na 4.o.m dakle na 2. dan poslje mog dijeteta umrla i kad ja ovo vidi da g. neće k meni ići, to rečem „gospodine kadaćete k meni doći, hoćeteli makar dogodine kad nećete ove godine“ našto mi gospodin odgovori „dogodine i to kad mi ovako dodješ kao i ovaj“, ja mu rečem, „gospodine“ Zbogom, jaću Vas tužiti gospodinu Vladiki“ otidem kući u ufanju da će možda g. paroh po obavljenju sprovoda kod Vukićevića doći moje djete sprovoditi, što žalivože ja nedočeka ovaj dan. Sjutra dan u nedjelju 6.o.mj podramim opetovanu g. proti Matijeviću u Topusko i kažem mu sve što je, a g. proto dade meni pismo na g. paroha Šeppu u Pernu, daće ovaj doći moje diete sprovoditi, kojem

ja dobito pismo predam, i ovaj oko 2. sata popoldne moje diete sprovoditi dodje.

Ovakove napasti počinio je g. paroh Lapčević ne samo sada meni, nego i drugima parohijanima sela Malička – Blatuša, koje mi tvrdimo zdola podpisani.

Malička dne 16. kolovoza 1876.

Petar Radanović

Mihail Lončar Viečnik

Високодостојна епархијска Конзисторио!

Услед високаго Налога од 14. Декембра про.год. бр. 757/Ек. 353 имам против мени приношено тужбу муга парохијанина Михаила Чиче из Маличке следеће изјаснене подности:

1. Што мои парохијанин Михаило Чича у својој тужби навађа, да је његова Кћи именем „Инђиа“ дне 2. Коловоза по римском у едан сат по пол дана умерла, како би то могуће било, да је поменути Михаило из Села Маличке, Које је од моје Куће од прилике два сата удаљено, и у едан сат по пол дана К-мени доћи могао?/: макар је на мом сату толико

било :/ Код некоих парохијана ест злочест обичај уведен, те своме свештенику пријаве, да се је мртво тиело за један дан прие преставило него јест, само да се чим прије покопа и тим да јим великога трошка непроузрокује.

2. Што мој парохијанин Михаило Чича у својој тужби каже, да ме код Кукуруза Теодора Цара ловећи нашао, истина је, да ме је код Кукуруза реченога нашао; али не ловећ како он вели, него сам ишао тражити делача, те сам се враћао кући натраг. Тко би на свиету мислио, да је у један сат по пол дана у љиету најбоље и најсходније вријеме за ловити, као је највећа жега.

3. Што Михаило Чича у својој тужби наводи да је свога брата Теју у Четвртак дне 3. Коловоза по рим. К мени послао, истина је, јест послao, али као да је у сриеду у један сат по пол дана диете реченог Михаила умерло, тако му у Четвртак прописано доба јошт минуло није, да га покопати могу, па да је баш исти дан прописано вријеме прошло за покоп, то никако није било могуће, каков покоп исти дан предузети, дочим је Тејо брат Михаила Чиче к мени дошао, туча и велика киша до ред саму ноћ падала. Што пако каже у својој тужби, да сам исти дан рибу ловио, то се само по себи разумје, да такови дан за лов рибе не бива.

4. Дне 4. истога мјесеца т.ј. у петак дошао је Михаило Чича са колима и воловима са риечима: „Добро ујтро господине, ево сам по вас дошао!“ Као сам ја видио, да је он на воловије дошао, упитах га, дакле је за мене такова прилика? Он ми нато грубо одговори: „На таковој прилици возесе разбоиници, убилци и кривопилци, а камо ли се неби ти попе возио“. На те риечи одговорила је моја супруга: „Овај човјек није сасвим здрав“. А ја сам на то њој одговорио: „Јест здрав; али је сасвим силован.“

5. Сада мој тужитељ Михаило Чича отиде Котару у Вргиност и донесе од истога на подписанаго управлено службено писмо, у коме стајаше, да Котару јавим, из кога узрока нећу дијетета Михаила Чиче покопати. Чим сам писмо од Котара прочитао, рекао сам Михаилу Чичи да ми прилику доведе на којој би одјашио до куће његове; јер сам 54 године стар те немогу два сата пјешке тамо, а два сата овамо ићи; на што ми речени Михаило Чича са доста поругливима риечима одговори: „Узјавуј свога коња, ти ћеш знати, што је Михаило Чича и Михаило Лончар, и није нам потребно тебе молити, ми имамо другога попа без тебе, а најкашње и нетребамо тебе“. /: Ја знам од куд тај вјетар пири, од Перника града, то је тај перви, који је био по смрти Г. Пароха Врге, зашто јест могла Маличка за Г. Пароха Милића у миру бити, а Г. Парох Шепа у сваком догађају њима каже, а даје у Плашком мјењао Милића, а им стој право кад год хоће у Перну :/ Нато сам ја поменутом Михаилу Чичи рекао. Ја сам још јучер твому брату Теји казао, да су моји коњи у Михалића млине близо Карловца отишли, који ти добро познато.

6. Да су моји коњи у реченом млину били, може посвједочити Краишник Стеван Лапчевић, који је с приликом у млину ишао – надале могу посвједочити господин прото Марко Опачич и умировљени надпоручник Поповић житељи у Војнићу који су питали горе реченог Стевана Лапчевића, јели то прилика пароха Врге, да би му нешто писали, нашто је поменути Стеван Лапчевић одговорио: „Није.“ него Пароха Лапчевића.

7. Што мени Михаило Чича прети са обћинским вјечником Михаилом Лончарем, који је у тужби Михаила Чиче подписан, то је из тога узрока потекло, што сам га котарској области под даном 15c/27n Јуна :/ и то на видов дан :/ број 59 пријавио, да је уз петров пост свадбу држао и невјенчану дијевоику за свога брата Симу довоeo, који је с њом диете имао, које је умерло, те та двојица јошт и данас незаконито скупа живу. Оваи злочести примјер, кога је Михаило Лончар први показао, јест у мојој парохији сасвим преовладао, а то је понајприје од Пернанске парохије потекао.

8. Што мој парохијанин у својој тужби наглашује, да у своме селу немогаше нигђе коња наћи, а како је он два пута господину против Матијевићу у Топуском на коњу одјашити могао, кога је од свога пријатеља Петра Радановића бесплатно добио, које је два пута даље, него овамо у Подгорје.

9. Што на позив господина проте Матијевића немогох диете Михаила Чиче покопати, то из тога узрока несмједох ићи, дочим се је, како приложено потврђење обчинског вјечника Симе Чиче тако исто у миру живећег шумара и вјечника Петра Добрбића гласи, погубленја моје главе тицало.

10. Што Мохамило Чича у својој тужби каже , да сам у суботу дне 5g Коловоза дијевојку Ану Вукичевић ишао покопати, то је жива истина, дочим је прописано вријеме минуло, како приложећа мртвачка цедула од исте гласи. Да ми је Михаило Чича са приликом, као горе речени Вукчевић по мене дошао, то би био и његово диете спроводити отишао, али је он све на силу радио, а не као други христијанин. Сваки свештеника у Киринском Протопресвитерату имаде подваз од својих парохијана бесплатно при укупу, а ја једини немам. Дакле из кога узрока ја га немам? Под једно прилажем мртвачку цедулу дијетета „Инђије Чича“, из које се увидити може, каков ред у погледу промјене мјесеца обстоји.

11. Јошт овђе имам примјетити, да је домородац Матија Јанјанин умировлени лугар а садашњи обћински биљежник Михаила Чиче из Маличке овај записник односно тужбу Михаила Чиче по свом и својега домородца најбољем укусу уредио.

12. Најпосле имам јошт изјаснити, да мој парохијанин Михаило Чича од када је он своје куће господаром постао, и било ти каков драго посао или ти догађај код своје куће имао, увјек са својим парохом правду чини и виши обласи са лажливими тужбама узнемирију.

Ја сам га сам хтео јавити котарском суду у Чемерници, за увреду моје Чести, али као он мене пре мојој високој духовној власти тужио, ја сам онда од тога престао.

У овом предмету што сам знаю, јесам истинито и савјестно казао и приправан сам у свако доба на ово моје изјаснење код свакога суда присегу положити.

Препоручујућ се високодостојној епархијској Конзисторији, јесам

У Подгорју, дне 12. Јануара 1877.

Најпонизнији

Петар Лапчевић

Блатушки парох

Visokopreosvešteni Gospodine,
Već toliko godina imade da nas naše domorodno sveštenstvo sa punim zadovolstvom poslužuje i time nama velike usluge čini, što mi u našem siromašnom položaju niesmo u stanju, ni drugih pa ni najmanji potreba naših namirivati, a kamoli parohialnu kuču napraviti, za kojubi samo sa stranim sveštenikom neprestano u zavadji bili, kao što već vidimo na mlogim mjestima, kako se ova stanja u red postavljaju, i kakose svešteniči muče— a štaće još za koju godinu pri današnjim okolnosti ma biti vidjeti će mo. doznadosmo na žalost i nama na grdnu sramotu, dasu pred nekoliko dana naši parohiani sela Maličke podigli tužbu protiv našeg paroha, najpre pismeno za ukop nekakova dieteta, pa pobojavši se, da to još dovoljno nije pohitu, dase Vašoj Visokopreosveštenosti protiv ovog paroha lično potuže, i njega pod njegovu starost očerne, i pronesu došavši iz Plaškog po narodu glas, da im je Vaša Visokopreosveštenost obečala, na dan svetoga Uskersa u ovu nedostojnu komisiju doći; koje nam povoda dade da i mi u pogledu ove stvari ne kao većina, nego kao gotova sva parohia neku progovorimo – ako prem nesumjamo da je Vaša Visokopreosveštenost promotrivši ovu nedostojnu deputaciju, samo po njihovo opoljasnosti i najmanje ovakovoga šta izustiti mogla, jer gde je žito, koje neima u sebi kukolja, te tako i u ova dva tri izroda nije se sve selo Malička zbila, koje ako četerdeset kučnih brojeva imade a gde je još ostalih dvije stotine kučnih brojeva, pak šta će ovi onim izrodima reći?

Kako pako selo Malička dosta blizu parohije pernanske leži, to se pred nekoliko godina pojaviše nekoji zulumčari iz pomenutog sela, i stadoše našem parohu na sve moguće načine prkositi sa izgovorom da njima do njega nije stalo, da eno im Perne, koje im je puno bliže u misli da se i od parohije i cerkve odciepe – prem svi njihovi stari išli na to, da crkvu svoju uveličaju i podignu, ne dase diele i da ju kroz to ruše, i u ovoj svoj upornosti pred neku godinu. Prilikom jednoga pokopa, kad je paroh došao i na svom konju dojaši, to od ovih zulumčara pronadjoše se nekoj, te umiesto da njegovu marvu nahranе, dok on svoj posao svrši, prodrapaju mu sedla i kako se čuje i konja mu ubodu – koje nas paroh deržeći polak stvar za sramotu zatajio, i od to doba od istog sela počev potraživati /: kao što je svagdje, koliko mi dugačko i široko svjet pozajemo, običaj bio i još je i dan danas /: kroz koje se i ovaj njihom nevaljali postupak obielodanio, i tako su vazda od to doba u toj njihovoj zurovosti napredovali, dok pokojni paroh Milić u Pernu nedoide i sa svim ih i u svakom pogledu od sebe neotisnu, i na svog paroha ne uputi, gdje su onda za njegovog života sa svim na prelazak u Pernu zaboravili bili.

Sad opet činjaše im se dasu dosta mirovali, a nesmijuč u današnje doba nikom osim jednog sveštenika prkositi, vratese prošle godine opet na svoj prvi posao, kom su vazda glava jedni te isti, i upotrebe za tu novu bunu. Smert jednoga dieteta, vodje su oni ponjapre nukali našeg paroha da na ukop pješke ide – koje niti mu je njegova starost dopuštala, niti ga je prilično bilo vidjeti, da dva sata daleko pješke ide, niti su oni sa prednavedenim svojim postupkom zasluzili, a medjutim dok on ovom njihovom zahtjevu zadovoliti nemogaše – ovi su vazda trčkali, kojekamo tužeći, u koju sverhu su vazda, ako ije i dalje bilo priliku dobiti mogli – no ne samo svom svešteniku da mrtvo telo sahrani. Najzad dodju s volovi po svog sveštenika, koje

se još nigdje valjda dogodilo nije, za podsmeh vazkolikom našem narodu – i tako da se više ništa u razsudjenje neuzme, osim ova dva navedena primera, što bi ostali svet, koji bi čuo na ovo reći mogao, kakose Sveštenik uvažava, i bili i kom i kad palo na um, svoje diete ovome činu posvetiti, još ako bise od više vlasti ovakovima zadovoljstva činila.

Ovom prilikom nepropuštamo i to napomenuti, dasu ova nekoličina u ime sveg njihova sela, ako prem sve selo s njima nikada i pri nikakovu produzeču i suglasiju nije niti je bilo, hotjelisu takodjer i svoju političku Občinu raztrgati, kao što danas hoče crkovnu.

Naša bi krajna želja bila, da Vaša Visokopreosveštenost u našoj sredini vidimo, al ne samo pod onim imenom, kao štoje ovo nekoliko izroda onda protelalilo – jer bi nas ovo jako iz mnogovrstnih uzroka uvredilo, a i Vaša bi Visokopreosveštenost time sebi velikog posla zadala – što bi mnogi zahtjevali da kad se dvama trema izrođima zadovoljava dase svijem parohijanima zadovolji, i tako bi vazda i večito samo kod Visoke Konsistorije – pročesi se razpravljali.

Naši bi Maličani, da su se uzdali, dače im se njihov postupak odobriti moći, imajući dovoljno kroz neslogu samih sveštenika porodivših se učitelja bili ovu stvar putem sudbenim potjerali – da nije tu nešto. I uvrede protiv njega bilo.

Ovo pridonašajući Vašoj Visokopreosveštenosti sa punom nadom, dače glas ciele parohije protiv nekoliko izroda pretežniji biti – jesmo Vaše Visokopreosveštenosti ljubeći ruku.

U Blatuši 24. Ožujka 1877.

X Božo Samardžia

Starešina

Najponiznije sluge:

xJosip Aidinović

xStevan Vrga

Moisia Perenčević

Pava Polojac

xWujo Polojac

xPane Lapčević

Teodor Vrga

xStevan Pavlović

Dmitar Bulat crkovni viečnik

xGymagy Linta

Marko Linta viečnik

Petar Vrga

Jandre Lapčević

Rade Vrga

Gyragy Lapčević

Janko Linta

Maksim Linta starešina

Stevo Perenčević viečnik

xMatija Gvozdić

Adam Linta

xTerkulja Ćirin

xJanko Linta kbroj 28

xJanko Milić
 xRade Pavlović
 xMiloš Janjanin
 xVasilj Milić
 xGjurać Barbir
 xPava Samardžia
 xNikola Vrga
 xSimat Samarčić
 xllinka Kukulj
 xJanko Pavlović
 xJovan Obradović
 xPetar Bulat
 xllija Oreščanin
 xllija Aidinović
 xSimo Nišević
 xSimo Polojac
 Stojan Milić
 xVujo Polojac
 Nikola Kukulj
 xMarko Lapčević
 Simo Čiča crkveni viečnik
 Gjurai Dobrić
 Simo Janjanin
 xČirin Čiča
 Mile Polojac
 Jovan Car starešina
 xTeodor Mutić
 Janko Samardžia
 xPetar Gubić
 Simo Kaiganić viečnik
 xMatia Oreščanin
 xSimo Oreščanin
 xRade Oreščanin
 xllia Oreščanin kbroj 22
 xJovan Oreščanin
 xPava Kukulj
 xJanko Oreščanin
 xStevan Oreščanin
 xDamian Barak
 xPava Oreščanin
 Teodor Oreščanin
 xRade Oreščanin
 xJandre Gjanković
 xPilip Oreščanin
 xDmitar Šapić
 xJandre Gvozdić
 xGligoria Dobrić
 xllia Gvozdić
 xMileta Janjanin
 xJanko Gjanković
 xPetar Janjanin

xTeodor Car
 xTeodor Vukićević
 xDamjan Kukulj
 xNikola Šapić
 xMatia Kukulj
 xMićo Vukićević
 xAdam Kukulj
 xPetar Janjanin 78
 xVasilj Vukićević
 xllia Oreščanin 28
 Jovan Kukulj
 xMojo Janjanin
 xStevan Janjanin
 xMatia Samardžia
 xPava Kukulj
 xJosip Gvozdić 69
 xJovan Samargjić
 Adam Carr
 xMile Car
 Mihail Millič
 xTeodor Orabović
 Petar Dobrić
 xPetar Janjanin
 xJosip Gvozdić 71
 xMatia Čiča
 Petar Janjanin
 xStevan Pavlović
 Marko Barbir
 xGajo Pavlović
 xMihailo Samardžić
 xJakov Pavlović
 xMarko Lapčević br 38

(*krstićem su označeni nepismeni)

Najpostle molimo Vaše Visokopreosveštenstvo dabi kod odrediti imajućega Povierenstva Lično prisustvovati blagoizvolilo.

Potvrđenje

Ja bijo u mlinu u Pernoj na 7. kolovoza pr. god., sinovac Mihajla Čiče imenom Petar bijo je sa mnom. Prigodom našega razgovora o stvari, kako gosp. paroh Lapčević nije došao pokopati dijete njegovoga strica Mihajla imenom Indjija izrazio se je rečeni Petar Čiča, da je sva sreća po popa što on na pokop došao nije; jerbo bi ga bili svega raztrgali, da se za njega nebi više znalo; jer je o tom već dogovor bilo.

Blatuša dne 18. siječnja 1877.

Simo Čiča viečnik

O RADU MILANA OGRIZOVIĆA

MILANOVA ANĐELIJA

PIŠE: Čedomir Višnjić

U svom burnom javnom i književnom radu Milan Ogrizović će izbiti u vrh književne scene kao pisac, ali i kao kremen – Hrvat, pravaška, frankovačka perjanica i živi simbol poželnog rješenja srpskog pitanja u Hrvatskoj. Zanimljivo je ipak da mu to nikad nije na adekvatan način plaćeno, pa ni onda kad su „njegovi“ dominirali i vladali. Trajno je nad njim stajao krst nekoga ko je „prešao“

Srpska kultura se odnekud rijetko bavi vlastitom marginom, naročito po onim osjenčenim prostorima, nejasnih granica i pripadnosti, čvrsto se držeći jezgra koje se tako zna pretvoriti u litiju i zaobilazeći tako raspravu o vlastitim dilemama i kolebanjima. Kad je o književniku Milunu Ogrizoviću riječ, Srbinu po ocu, iza kojeg je ostala kao trajna istina rečenica iz Krležinih „Marginalija“, kako je on „jedna od najprotuslovnijih pojava u novijoj hrvatskoj književnosti“, u srpskoj historiji za njega je eventualno rezervisana fusnota u tekstu o ratnim danima i poratnim nedaćama Bore Stankovića, vezanim uz saradnju sa okupacionim listom „Belgrader Nachrichten“ i njegovim urednikom. Bile su to uloge u toj mjeri protuslovne standardnoj priči o herojskim danima, da se spominju rijetko i sa nelagodom.

Milan Ogrizović je rođen u Senju 12. februara 1877., tri mjeseca poslije smrti svog oca, Ilije Ogrizovića, kraljevskog poštanskog oficiala na Rijeci, iz njegovog zakonitog braka sa Franjom, rođ. Krišković i kako je tadašnje austrougarsko zakonodavstvo nalagalo u slučaju vjerski mješovitih brakova, kao sin kršten je u pravoslavnoj crkvi u Senju. (Kojoj danas ni traga nema.) U takvoj za svaku udovicu teškoj situaciji, a naročito u ono vrijeme, prihvatio ga je i odgojio ujak Antun Krišković, katolički župnik na Modrušu. U svom burnom javnom i književnom radu Milan Ogrizović će izbiti u vrh književne scene kao dramski pisac, ali i kao kremen – Hr-

vat, pravaška, frankovačka perjanica, saborski zastupnik i svojevrsni živi simbol poželnog rješenja srpskog pitanja u Hrvatskoj. Zanimljivo je ipak da mu to nikad nije na adekvatan način ni u dovoljnoj mjeri plaćeno na hrvatskoj javnoj sceni, pa ni onda kad su „njegovi“ dominirali i vladali. Trajno je nad njim stajao krst nekoga ko je „prešao“ i ko ipak nije sasvim „naš“.

I upravo smo njegovu knjigu, dramu „Banović Strahinja“, u lijepoj secesijskoj opremi, nedavno kupili u jednom zagrebačkom antikvarijatu. Knjiga je izašla u „vlastitoj nakladi“ 1913. godine kao prvi svezak „dramatskih djela Milana Ogrizovića“. U uvodnoj „bilješci“ autor kaže da se drama štampa onako „kako se prikazivala u kr. Zem. Hrvatskom kazalištu dne 4. i 6. veljače 1912.“ Zagrebački „Srbobran“ je imao svog kritičara na premijeri, Aleksandra Omčikusa, jednog od svojih vodećih mlađih autora, koji je dao maha političkoj zluradosti svoje redakcije i predstavu prikazao kao „pravi fijasko“, u čemu je, po svemu sudeći, bilo i dosta istine.

Kao jedan od rijetkih njenih današnjih čitalaca, potpisnik ovog teksta se usudi tvrditi da je ova drama ipak povijesno zanimljiva. Ne treba velika hrabrost za tvrdnju, da bi ona danas na sceni, i da je ima ko postaviti, bila teško gledljiva. Patos dramskoj formi prilagođenog deseterca, potpuno stran hrvatskoj literaturi upravo negdje od ovog vremena, potisnut i u srpskoj tradiciji, današnjem bi gledaocu graničio sa komičnim. Ali

ipak, ima nešto zanimljivo u izboru motiva kojeg je učinio „naš pravaš“ pišući ovu dramu neposredno poslije velikog političkog potresa kojeg je izazvala kratkotrajna banska vlast Pavla Rauha, pokretanjem „veleizdajničke parnice“ i progonom svega srpskog po Hrvatskoj i Slavoniji. Ovdje ostavljamo po strani dodatne, vanjske motive ovakve politike vladajućih krugova.

**Kao jedan od rijetkih njenih
današnjih čitalaca, potpisnik ovog
teksta se usudi tvrditi da je ova
drama ipak povijesno zanimljiva.
Ne treba velika hrabrost za
tvrdnju, da bi ona danas na sceni,
i da je imo ko postaviti, bila teško
gledljiva**

Autor slijedi u drami osnovni tok i dramski zaplet narodne pjesme o Banović Strahinji, razrađuje je za svoje potrebe, uvlači motiv Kosovske bitke, i na kraju, ključni motiv pjesme Zidanje Skadra. Sa dobrim osjećajem pisca, bira antologijske, psihološki najizazovnije pjesme. Ovo nije neobično, bio je to historijski trenutak maksimalnog uticaja narodne pjesme na kulturni i duhovni život, kako Srba, tako i Hrvata. U uvodu Vojin Jugović se obraća zetu riječima:

„.... Strahiniću bane!
Jesi neko, jesi od nekoga!
Da takoga ne ima sokola
U svoj srpskoj i hrvatskoj strani“

Bio je to zajednički jezik vremena u kojem niko nije video prisvajanje nečega tuđeg, iako je polemika tog tipa bilo već tada. Iako je slijedio osnovnu nit pjesme koja se po svom autorskom karakteru izdvaja u korpusu narodne poezije, barem na jednom mjestu Ogrizović je ponudio originalan doprinos djelu Starca Milije, jedan mu je lik isplivao u prvi plan, čak i u odnosu na Strahinića bana. Lik koji Milana Ogrizovića najviše zanima, kojem kao autor daje najviše, je lik Anđelije, nevjernе ljube banove.

Ona svakako i jeste jedan od najintrigantnijih likova naše narodne poezije, a kod ovog su autora njeni izbori dovedeni do kraja, osvješteni do neprihvatanja bilo kakve i bilo čije milosti. Ovako ona Aliji opisuje muža:
„On sebe više voli, svoje ime,
I glas o sebi, da mu svijetom leti.
On mene nikad nije poznao!
Ko robinja sam bila mu u kuli.
Tu kulu više voljaše no mene.“
I malo kasnije, kad kreće dvoboј između Strahinje i Alije, ona dovi-kuje mužu:

„Za sebe ćeš biti se, za ime,

Nije međan za me van je za te“

Psihologija ženskih likova važan je element književnosti i kulture vremena kojem pripada Ogrizović, ali vidljivo je tu još nešto. Priča o onima koji vole iluziju svoga imena i insistiraju na svom imenu, stalno je mjesto pravaških polemika protiv ovdajnjih Srba. Osim toga, liku Anđelije Ogrizović, poizdaleka ali vidljivo, nudi i autobiografske crte. To kao da on dovikuje zavičaju svojih Ogrizovića i ljudima iz tog zavičaja; važnije vam je Ime, no ja! U tom je duhu i rasplet drame u koji autor upleće motiv iz narodne pjesme Zidanje Skadra. Nakon što se sa Anđelijom vratio u svoje porušene dvore, Strahinja uporno nastoji da ih obnovi. Ali je kletva nad zemljom, koja traži ljudsku žrtvu ugrađenu u temelje. Ogrizović opet, kao ključni motivacijski faktor, ubacuje stalni sukob između Strahinića, čija je spremnost na oprost dana plošno i nemotivirano, i Anđelije, koja mu dobacuje oproštajne riječi:

„Za to, što je kukavan kao i vi,
Što mu svaki preči, no što ja sam,
I što taki život gadi mi se.
Za to ja ču kuli u temelje!“

**Lik koji Milana Ogrizovića
najviše zanima, kojem kao autor
daje najviše, je lik Anđelije,
nevjerne ljube banove**

Ovdje se svakako otvara više mogućih interpretacijskih kanala; od odnosa pravaša prema Islamu; emancipacije žena u tradicijskom društvu... Mi ovdje ukazujemo tek na jedan sloj značenja, sticajem poznatih okolnosti, nama zanimljiv.

Ovo izdanje ima dvije posvete, onu službenu, štampanu, možda i iz zahvalnosti za pokroviteljstvo koje nije bilo samo političko, izazovnu, ali legitimirajuću:

„Preuzvišenomu gospodinu
Pavlu barunu Rauchu....
Prijatelju hrvatske knjige“

Ovakvom se službenom posvetom autor jednoj izrazito nepopularnoj ličnosti pored ostalog, kandidovao za budućeg urednika „Belgrader Nachrichten“, u što su svakako ugrađene i ostale njegove zasluge za „prejasnu kuću“ i hrvatsko mjesto u njoj.

Rukopisna je posveta glumici Tonki Savić, odnosno, „milostivoj gospođi Savić kao „kršnoj“ Gospavi, zahvalni autor“ i potpisana je „ožujka 1913“. Tonka – Antonija Savić Flieder – Macuka, bila je istaknuta hrvatska glumica svog vremena, rado gledana u ruskom repertoaru, ali i u „Dubrovačkoj trilogiji“ i Ogrizovićevoj „Hasanaginici“.

Sve ih ovaj put spominju oni, od kojih se tome nisu nadali ni Milan ni Tonka.

**UZ PREDSTAVU ALI: STRAH TI POJÉ DUŠO SEBASTIJANA HORVATA
I MILANA MARKOVIĆA MATTHISA, DRAMA SNG LJUBLJANA**

„JE LI OVO STVARNO?“

PIŠE: Igor Ružić

U režiji Sebastijana Horvata ova je kazališna inačica filma Reinera Wernera Fassbindera „Angst essen Seele auf“ iz 1974. osvojila Grand Prix i nagradu publike na BITEF-u, a sam redatelj je na najvažnijem slovenskom festivalu Borštnikovo srečanje primio posebnu nagradu za umjetničku gestu, dok je predstava prema slovenskim kritičarima najbolja slovenska produkcija sezone 2018/2019.

Janusovsko je lice kazališta jer demaskira i maskira istodobno. Ono traži istinu u laži i kroz laž govoriti istinu. Sasvim realno pretvara u nerealno kako bi postiglo realizam. I nije to istina samo za takozvano dobro, pravo ili barem kvalitetno kazalište, to je istina svakog kazališta, kakvo god bilo, koji god cilj imalo i kojim god sredstvima se služilo. Misliti o realizmu u kazalištu stoga je problematično, čak i kad se taj realizam proživljava svim osjetilima, i onima koje u naizgled najosjetilnijoj od umjetnosti nisu primarna, kao cilj ili sredstvo. Kazalište se zato stalno obraća svojoj samonametnutoj želji za uživljavanjem, s jedne ili druge strane rampe. Od vodvilja do tragedije, ista vrsta proživljenosti obuzima i izvođače i publiku, bez obzira koliko se i kako oni tome opirali svjesno, nesvesno, po zadatku ili prirodi, temperamentu ili okolnostima. O tome govori teorija, ali i samo kazalište, čak i češće nego što bi se to iz pozicije gledatelja, pogotovo uživanjenog, moglo prepostaviti.

U seriji „Counterpart“, prevedenoj kao „Dvojnik“, u alternativnoj sadašnjosti supostaje dva svijeta, ista ali i jako različita. U njima žive ljudi koji u onom „drugom svijetu“ imaju svoje dvojnike, iste ali i jako različite. Dva svijeta ne znaju jedan za drugoga, točnije svijest o dvostrukosti ima

samo uski krug upućenih, vladari koji međusobno, ali i s tim svjetovima komuniciraju isključivo električnim putem, i njihovi pretorijanci – tajne službe zadužene prije svega za čuvanje velike tajne. U biti nadograđen špijunski triler, serija je zanimljiva prvenstveno zbog te osnovne premise s kojom se kvalitetno igra. Riječ je, naravno, o alegoriji podijeljene Njemačke, ali i svijeta s ove i one strane Željezne zavjese. Politička zbilja takvog svijeta lekareovski je utkana u pojedinačne sudbine, ali u klasičnim špijunkim zapletima ponekad i postoji dvojnik, onaj Drugi koji bi trebao biti ali nikad nije potpuno isti, a ni jednak, dok ovdje svoju sliku u iskrivljenom zrcalu imaju gotovo svi.

Ta osnovna premla je višestruko je intrigantna i daje snažan potencijal priči koja bi bez nje bila svediva na dedukciju, otkrivanje zavjere u najvišim krugovima vlasti i sve ostale očekivane motivske adute. Ona je razlog za dinamičniju karakterizaciju: kad, slijedom zapleta, dođe do susreta dvojnika prva je reakcija zaprepaštenje, šok i nevjericu, zatim mješavina bliskosti i nepovjerenja, nakon čega dolazi provjera činjenica, sadašnjih i prošlih. Alternativna zbilja je također žanr po sebi, ali u pravilu radi na suočenju protagonista sa svijetom, ili gledateljem, a ovdje je naglasak na susretu protagonista sa samima sobom, ponešto drukčijima ali barem nominalno, ili samo na početku, bliskima. Psihoanaliza bi tu imala što reći, ali i geopolitika, s obzirom na to da gledatelji iz dijelova svijeta koji „podijeljenost“ razumiju kao životnu, ponekad i sudbinsku, transgeneracijsku činjenicu u „Dvojniku“ ne mogu ne vidjeti koliko je odnos „mi i oni“ uvijek

odnos „mi i mi“, razrađen kontekstom koji je opet samostvoren. Osim Njemačke, koja je primarna asocijacija na dva svijeta s jednim uskim vratima, o podijeljenosti istoga na polovice koje se različito razvijaju i tako sličnosti zamjenjuju razlikama, može se misliti i na razinama koje nisu samo plemenske, kao, na primjer, u slučaju „ovih/naših prostora“.

Naizgled jednostavna priča o nemogućoj ljubavi starije udovice i marokanskog gastarbjtera u predgrađima Münchena sedamdesetih Fassbinderov je odgovor na jedan od najvećih uspjeha njegovog neskrivenog uzora Douglasa Sirk-a „All That Heaven Allows“

Pri susretu dvojnika u istoimenoj seriji često se i jedan i drugi pitaju „Je li ovo stvarno?“, nakon čega nužno slijedi neizgovoreni, ali logični niz upita o „stvarnosti“ samoga sebe ili, jednostavno, svega. Preslikavanje s po-

greškom, kao dvostruko kodiranje koje je zapravo razotkrivanje, tako djeli poput brehtijanskog očuđenja. Svet nije iza ogledala, gdje je drukčiji i luđi, nego je ispred njega, a ogledalo služi tome da protagonist postane svjestan njegovog postojanja, ali, posljedično, i svih svojih, možda propuštenih a možda i još uvijek aktivnih, mogućnosti. Iako je riječ o AV uratku, svi navedeni aspekti serije koja u producijskom smislu i ne mora, ili nije morala, imati sve te ambicije, pretvaraju je u svojevrsni antipod kazalištu i kazališnoj, izvedbenoj situaciji. Dvostrukost na koju se protagonisti „Dvojnika“ trebaju naviknuti umnogome nalikuje onom poslovničnom samovoljnem odustajaju od nevjericu koja kazalište čini mogućim igralištem za djecu i odrasle zbog koje se iluziju čita kao inverziju. Svet serije svoje gledatelje, čak i više nego same protagoniste, stavlja u posebnu poziciju da gledaju dva svijeta istodobno, uočavajući njihove sličnosti i razlike bolje od samih aktanata i nudeći obilje materijala za usporednu analizu.

Čak ni u kazalištu takva se izuzetna pozicija ne uživa često. Jedan od recentnijih i kvalitetnijih primjera produkcija je Drame Ljubljanskog Slovenskog narodnog gledališča „Ali: Strah ti pojé dušo“ (u prijevodu, ne bitno različitom ali ipak razumljivjem: „Ali: Strah ti pojede dušu“). U režiji Sebastijana Horvata i dramaturškoj obradi Milana Markovića Matthisa, ova je kazališna inačica filma Reinera Wernera Fassbindera „Angst essen Seele auf“ iz 1974. osvojila Grand Prix i nagradu publike na BITEF-u, a sam redatelj je na najvećem i najvažnijem slovenskom kazališnom festivalu Borštnikovo srečanje primio posebnu nagradu za umjetničku gestu, dok je sama predstava prema Udruženju kazališnih kritičara i teatrologa Slovenije naj-

bolja slovenska produkcija sezone 2018./2019. Naizgled jednostavna priča o nemogućoj ljubavi starije udovice i marokanskog gastarbajtera u predgrađima Münchena sedamdesetih Fassbinderov je odgovor na jedan od najvećih uspjeha njegovog neskrivenog uzora Douglasa Sirk-a „All That Heaven Allows“. Kuljni Nijemac dvadeset je godina kasnije Sirkov melodramski premaz sa skandalognog zapleta skida svojim originalnim rukopisom, ogoljuje kontekst na bitno s tehnikolora više srednje klase tradicionalne Amerike 1950-ih prelazi u bitno realističnije, prljavije, siromašnije naličje zapadnonjemačkog sna – islužene domaće radnike i one koji ih dolaze nadomestiti, tamnoputnje migrante, južnjake svih vrsta među kojima je bio i sasvim solidan broj „naših“. Za razliku od prvog koraka reinterpretacije, ovaj drugi u priču ne dira, ali je s platna smješta ne u klasičnu kazališnu dvoranu pozlaćenih štukatura, osvijetljenog okvira i satenskih sjedalica, nego u tvorničku halu, po mogućnosti ne još potpuno napuštenu. Kako takvih ovdje ne nedostaje, pored Ljubljane gdje je domicilna, predstava je u Mariboru i u Beogradu uspjela naći takvo mjesto, jedino je na gostovanju u Zagrebu ostala u dvorani Zagrebačkog kazališta mladih, ali riječ je ipak o kazalištu drukčijem po vizuri i opremi, nimalo sličnom neobaroku od kojeg je Sebastijan Horvat poželio pobjeći.

Riječ je o redatelju čije ime ne smije biti nepoznato domaćoj publici, s obzirom na to da je jedan iz generacije danas već sredovječnih redatelja koji se na domaćim pozornicama već iskazao. Uz Jerneja Lorencija i Tomija Janežića, Horvat je radio u Zagrebu i Rijeci. Vrlo osebujno čitanje „Hrvatskog boga Marsa“, također u suradnji s Markovićem kao dramaturgom,

podijelilo je publiku Dramskog kazališta Gavella ali prava je kost u grlu krležolozima i krležoljupcima, kao i svima koji se takvima smatraju, bila „Hrvatska rapsodija“ u HNK Ivana pl. Zajca, čija je radikalnost u interpretaciji čak i uzrokovala povlačenje autorskih prava od strane HAZU, inače „čuvarice Krležinog pečata“, te je predstava nakon omanjeg skandala nastavila igrati kao „Nad grobom glupe Europe“. Ništa bolje nije prošao ni Krležin „Michelangelo“ u koprodukciji riječkog kazališta i Dubrovačkih ljetnih igara, koji ponovno nije najšao na odobravanje domaćih kazališnih eksperata. Ipak, riječ je o velikim i važnim predstavama koje su već odjek i zanimanje dobine izvan Hrvatske. Za Horvatovu radikalnu gestu nesumnjivo je dobriim dijelom zaslужan i beogradski dramaturg Milan Marković Matthis, umjetnik koji svoju ulogu shvaća ozbiljno u želji i potrebi da s izvornikom komunicira izravno, vlastitim pismom prožetim u jednakoj mjeri talentom i suvremenim teorijskim nazorima na kazalište i izvedbenost. Obojica aktualizacijom i interpretacijom traže u dramskim tekstovima i drugim predlošcima razlog i motiv za kazalište koje nipošto nije dekorativno iako jest vizualno inspirativno, pogotovo otkad se uigranom tandemu priključio i Igor Vasiljev, jedan od posljednjih sezona najtraženijih scenografa na ovim prostorima.

Trojac je u „Aliju“ isporučio predstavu začudne intimnosti, postignute najprije gotovo filmskom režijom detalja, lica i pogleda, dajući svojevrsni obol Fassbinderu i njegovoj neholivudskoj spektakularizaciji svakodnevice. Oslanjajući se na sitnice, autorski tim ipak nije zaboravio ono bitno, a to su ipak izvođači. S njima se u cjelini intenzivno radilo na transferu kon-

centrirane prirodnosti, čiji je kumulativni učinak na gledatelja na koncu suprotnog predznaka, jer opredmećivanje pogleda ispred kamere i cijelog gestusa u kazališnom totalu nipošto nije i ne može biti isto. Koliko god cijeli ansambl ljubljanske Drame bio kvalitetan, predstavu ipak nose Nataša Barbara Gračner i Iztok Drabik Jug, briljantni u gesti, mimici i zgušnutom intenzitetu prisutnosti, pri čemu je naglasak ipak na njoj i njezinu postojanoj transformabilnosti i koncentraciji koja joj ne dopušta da iz nje sklizne u sveukupnom gotovo trosatnom trajanju igranog dijela predstave.

**Predstava se s platna
smješta ne u klasičnu
kazališnu dvoranu pozlaćenih
štukatura, osvjetljenog
okvira i satenskih sjedalica,
nego u tvorničku halu, po
mogućnosti ne još potpuno
napuštenu, a takvih ovdje
ima više nego dovoljno**

Marković i Horvat odlučili su Fassbindera ostaviti onakvog kakav je i bio davne 1974., pa kostimi Belinde Radulović odgovaraju vremenu i prostoru dok je rekvizita autentična i po antikvarskim standardima, ali su se bavili kazalištem koje izlazi iz same radnje, glume i ambijenta. Prvi dio predstave prati glas komentatora, koji publiku „vodi“ prema analizi gledanoga, ali i vlastite pozicije. „Gledamo, osjećamo i mislimo.“ započinje komentator, dok čistačica i udovica Emmi Kurowski Nataše Barbare Gračner tek ulazi u radničku birtiju iz koje će izaći s novim partnerom i mužem, ali ne i životom. „Nemoguću“ vezu Emmi i marokanskog radnika Alija, komentari prate i kroz prvu noć i kroz prve susrete s bijelim, radničkim, poniženim okruženjem koje na toj „neprirodnoj“ ljubavi iskušava svoju ogorčenost, ograničenost i posljedičnu uskogrudnost. Mimikriju spontane izvedbenosti, koja se krije u minucioznoj scenografsko-kostimografskoj opremi, podriva ne samo komentar koji ne dopušta izravno uživljavanje i prepustanje, nego i činjenica da se služi i ostalim kazališnim trikovima neposredne posrednosti – jede se iz praznih tanjura, piće se iz praznih boca i čaša, dok sve izgleda „kao pravo“. I publika je pritom na svom mjestu, u uredno naslaganim redovima stolaca, propisno podignutim zbog bolje vizure. Prvi dio predstave je kazalište kakvo „treba“, ili čak kakvo „mora“ biti.

U drugom dijelu, nakon aktivne pauze u kojoj se uz pomoć publike i dosta rada scenskih tehničara prostor transformira u jedinstveni tlocrtni mozaik, fiksiran u svojoj strogoj funkcionalnoj podijeljenosti na potrebne interijere, ali zajednički jer su izvođači stisnuti među publikom jednako koliko je i publika stisnuta između njih i scenografije. I sve ostalo je „za

pravo“, od vode u umivaoniku do mesa na pultu prodavaonice, od piva u ruci do mirisa luka koji se prži. Komentara, međutim, više nema, iako je gluma ista, a radnja bez kazališnih upadica prati film. Sve je „za pravo“, „ehte“, jedan na jedan“, uključujući i seksualni čin pobunjenog Alija s konobaricom. Dok je u prvoj polovici sukob bio između novostvorenog para i svijeta koji ga takvog ne prihvata, od obitelji i susjeda do kolega i prodavača u kvartovskoj trgovini, u drugom se par miri sa svijetom ali pomalo gubi sebe jer bez konfrontacije s okolinom i Emmi i Ali počinju, možda i ponovno, igrati svoje društvene uloge. Dok se okolina ispričava i sve polako sjeda na svoje lažnidilično mjesto, i herojska se veza pokazuje u svojem naličju i nakaznosti. Jedno bez drugog ionako ne bi ni išlo.

**Za Horvatovu radikalnu gestu
nesumnjivo je dobrim dijelom
zaslužan i beogradski dramaturg
Milan Marković Matthis,
umjetnik koji svoju ulogu shvaća
ozbiljno u želji i potrebi da s
izvornikom komunicira izravno,
vlastitim pismom prožetim
u jednakoj mjeri talentom
i suvremenim teorijskim
nazorima**

Naizgled, riječ je o dva pristupa kazalištu: ono koje laže i ono koje pokušava ne lagati, ono kojem treba današnji komentar, naknadna pamet ili osvremenjivanje i ono koje govori izravno, točno i razumljivo. No, bilo bi previše jednostavno da je tako jer kazalište uvijek laže, ono uvijek jest simulakrum stvoren kako bi podržavao zbilju, čak i kad je pitanje što zbilja zapravo jest. Dva svijeta kazališta i dva kazališta svijeta koje otjelovljuju prvi i drugi dio predstave jednako su konstrukt, iako drukčije mehanike. Drugi, „realističniji“ dio predstave je na koncu i manje realističan od prvog, jer slijedom melodramskog zapleta donosi sretni kraj, uz fini ubod Fassbinderove ironije s objašnjanjem učestalosti želučanog vrijeda kod stranih radnika zbog izloženosti stresu. Drugo lice koje pokazuju i svi oni oko njih, ali i sami Emmi i Ali, jednak je nezbiljsko, nerealno, možda i nemoguće, kao i ona prazna boca iz koje se toči nepostojeće pivo u prvom, navodno lažnom i teatraliziranom početku. Ipak, upravo početak uvjerljivije govori o zbilji, ne samo Münchena i ne samo 1974.

Emmi i Ali mogu se pretvarati da su ipak dobili svoj komad neba, protagonisti „Dvojnika“ mogu se nadati da je u onom drugom svijetu bolje i da su oni sami tamo bolji. Ostali, s ove strane ogledala, bilo ono tamno ili tek iskrivljeno, taj luksuz nemaju dok im njihov „mi“, u najboljem slučaju, stvara čir na želucu.

**UMJETNOST I ŽIVOT SU JEDNO: UDRUŽENJE UMJETNIKA
ZEMLJA 1929.-1935., KLOVIĆEVI DVORI, ZAGREB**

INDIVIDUALNO U KOLEKTIVU

PIŠE: Željko Luketić

**Manifest Umjetničkog udruženja
Zemlja postavio je stvari još 1929.
godine prilično smjelo i jasno u
svome ideološkom cilju: težnji da
„naša umjetnost (likovni izraz) bude
nezavisna“. Uključena je i borba protiv
larpurlartizma, jer umjetnost je život i
mora odgovarati stvarnim i suvremenim
vitalnim potrebama, sadržavati odgovor
na stvarnost, biti društveno angažirana,
a to može učiniti popularizacijom i
radom s mislećim grupama**

Vilim Svečnjak, *Pariske reminiscence*, oko 1933.
Umjetnost i život su jedno: Udruženje umjetnika Zemlja 1929–1935.

„Krleža, koji intimno voli barok i Goju, neće sa Zemljom. Njemu je, bar tako izgleda, strana ideologija koju oni sobom donose“, napisao je kritičar Rastko Petrović, a kasnije u svome ogledu citirao Ješa Denegri (Modernizam / Avangarda; Službeni glasnik, 2012.), pokušavajući proniknuti u tadašnje personalne i atmosferske odnose na zagrebačkoj umjetničkoj sceni. Denegri se u svojoj publikaciji bavio zanimljivim momentima odbjeglih ili manje istaknutih članova Udruženja umjetnika Zemlja, njihovom percepcijom kod ne nužno lokalne kritike ili duboko problematičnim odnosom sa književnim idolom koji ih zapravo i nije volio, a koji je na koncu bio zaslužan i za formalni razlaz skupine. Ili je bolje reći kolektiva, i to jednog od najvažnijih u povijesti umjetnosti prve i druge Jugoslavije, a potom i Hrvatske. Obilježila ga je jasna ideološka i politička pripadnost ljevici, Komunističkoj partiji, ali i Hrvatskoj seljačkoj stranci, dok je od službenih vlasti progonjen i na kraju zabranjen, zbog, kako se to obično kaže, „protudržavnog djelovanja“. Zemlju danas oblikuju bombastični novinski naslovi poput „hrvatskog Bauhausa“, ili „smetali su Beogradu, ali i NDH“

i „odgojili su Marinu Abramović i Tomislava Gotovca“. Nisu to neistine, ali je tek (pre)naglašeni reklamni narativ kakav je, čini se, potreban za veliku retrospektivnu izložbu u zagrebačkim Klovićevim dvorima. Autor ovog iznimnog projekta je povjesničar umjetnosti i veliki znalac povijesti Zemlje Petar Prelog, dok Tamara Bjažić Klarin suradnički pokriva arhitekturu, Svjetlana Sumpor naivnu umjetnost, a Darija Alujević skulpturu. Kustoski, ovaj mega-projekt, kako će vas čak upozoriti i prodavač karata na ulazu u kuću Klovićevih, osmišljava Danijela Marković.

Kolicina imena i referenci, te sama priča o Udruženju umjetnika Zemlja, već je i u ovom uvodniku poveći zalogaj za snalaženje, pa na samoj izložbi, valja podosta toga pročitati i prolistati, dok se za druge materijale mora zadovoljiti stajanjem ispred stakla vitrine. U ovdješnjem tisku najavljenja kao prva velika muzejska prezentacija Zemlje nakon posljednje retrospektivne izložbe 1971. godine u Zagrebu, reklamno naglašavanje veličine opet je prevladalo, jer Zemljom se bavilo i prije, najprije od kustosica BLOK-a, koje su analitički prišle kontekstu, dok se u Klovićevim dvorima

Marijan Detoni, *Mapa Cigla, Guranje vagoneta*, 1932. / Kabinet grafike HAZU
Umjetnost i život su jedno: Udrženje umjetnika Zemlja 1929–1935.

**Zemlju danas oblikuju
bombastični novinski naslovi
poput „hrvatskog Bauhausa“,
ili „smetali su Beogradu, ali
i NDH“ i „odgojili su Marinu
Abramović i Tomislava Gotovca“. Nisu to neistine, ali je tek (pre) naglašeni reklamni narativ kakav je, čini se, potreban za veliku retrospektivnu izložbu u zagrebačkim Klovićevim dvorima**

naglasak stavio na, kako kažu, umjetnička djela, njih preko dvjestotinjak. Pitanje je kustoskog pristupa i odabira, na početku, kako zapravo prići jednoj tako raznorodnoj grupi umjetnika kakva je bila Zemlja ili kako povezati sve te modalitete izraza, od slikarstva pa do arhitekture. Osobnosti umjetnika i njihovi razlozi za ulaz u grupu strogog manifestnog karaktera, zbivanja koja su pratila izložbe, njihovi razlazi i raskidi, pisma, neslaganja, pa čak i ogovaranja, sve to zatim na pozornici prijelomnih političkih zbivanja, stalne prijetnje režimskom odmazdom i pripadnošću tada zbranjеним komunistima... Kako sve to posložiti da muzejskom posjetitelju bez doktorata iz povijesti umjetnosti bude relativno jasno i da se ne izgubi u srodnostima Zemlje koja obiluje upravo iznimkama od pravila? Prelog i Marković maksimalno su pokušali rasvjetiliti misterij Zemlje služeći se dijadicama tema i motiva i vjerojatno najboljim dijelom izložbe, preglednim *tajmlajnom* događaja i abecedarijem zemljasa.

Ipak, diploma iz povijesti umjetnosti u Klovićevim dvorima dobro bi došla. Kustosice BLOK-a poslužile su se prije koju godinu još uspješnije problemskim i analitičkim pristupom, pa tako obradile i intrigantan izostanak Žena u prevladavajućem muškom klubu, dok je Petar Prelog još prije obja-

vio sjajan znanstveni rad o umreženosti članova Zemlje, kojih je sa gostima znalo biti i preko 30, a koji je na konkretnim pojavljivanjima i izložbama izmjerio matematički i ponderirano kakvu korist od kolektiva ima pojedini umjetnik. A to je zapravo najzanimljivija stavka umjetničkog kolektiva kao takvog, njegove geneza i razloga nastanka, njegovog raspada i razlaženja s manifestom, kao i praćenjem povijesti tih umjetnika nakon razdruživanja. Iako umjetnički prevażna, romantika tih udruživanja, kako sugerira i tekst Željke Čorak u uvodniku kataloga, jest iz novije vizure idealistička i naivna, pogotovo ako se promatra vizura Zemlje, doslovno i preneseno kontradiktorna i neravna. Manifest Umjetničkog udruženja Zemlja postavio je stvari još 1929. godine prilično smjelo i jasno u svome ideološkom cilju: težnji da „naša umjetnost (likovni izraz) bude nezavisna“. To se može postići, tvrdili su zemljasi, borbom protiv kurseva iz inozemstva i kopiranja pariške likovne mode priklanjanjem impresionizmu i diletantizmu, kako su to još oštريje zvali. Uključena je i borba protiv larvartizma, jer umjetnost je život i mora odgovarati stvarnim i suvremenim vitalnim potrebama. Ona mora sadržavati odgovor na stvarnost i milje, biti društveno osviđena i angažirana, a to može učiniti popularizacijom, intenzivnim kontaktom s inozemstvom i radom s paralelno mislećim grupama. Dakle, našla se skupina umjetnika, slobodnomislećih ljudi, društveno-kritički pa i aktivistički raspoloženih, koja je umjesto prelijepih i nagih dvorskih kurtilana slikala pijance i sirotinju i koja je te iste neprofesijske pripadnike „četvrtoga staleža“ pozivala da se u umjetnost uključe kao amateri, k tome i komunisti. Jasno, kraljevski državni aparat bio je u panici. Neki su pripadnost Zemlji platili životom, neki utamničenjem i robijanjem, no sveukupan je dojam današnjih povjesničara kako je režim Kraljevine Jugoslavije ipak prije kažnjavao ‘nepočudna’ djela, a ne ljudi. Nastankom NDH, događa se upravo obrnuto – stradaju ljudi, a ne djela.

**Zemlju je obilježila jasna
ideološka i politička pripadnost
Ijevici, Komunističkoj partiji, ali
i Hrvatskoj seljačkoj stranci, dok
je od službenih vlasti progonjena
i na kraju zabranjena, zbog,
kako se to obično kaže,
„protudržavnog djelovanja“**

U postavu Klovićevih dvora, institucionalnog muzeja kojemu je retrospektivna veličina ipak važna, nadjačao je motivski pristup prezentaciji dvjestotinjak odlično odabranih izložaka, od kojih su mnogi pokazani po prvi puta. Ipak, njihova međuigra, poput primjerice života u gradu u prvoj prostoriji, uvest će posjetitelja u središte vrtloga, bez obzira na predznanje i na prostorni suživot slikarstva, crteža i arhitekture na vrlo maloj (muzej

Drago Ibler, *Najamna stambeno-poslovna zgrada Radovan*, / HMA HAZU
Umjetnost i život su jedno: Udruženje umjetnika Zemlja 1929– 1935.

Drago Ibler, *Najamna zgrada Rittig*, Ilica, Zagreb, 1929-30. / Hrvatski muzej arhitekture
Umjetnost i život su jedno: Udruženje umjetnika Zemlja 1929– 1935.

Krsto Hegedušić, *Rekvizicija*, 1929. / Muzej moderne i suvremene umjetnosti Rijeka
Umjetnost i život su jedno: Udruženje umjetnika Zemlja 1929–1935.

skoj i misaonoj) udaljenosti. Glavni ideolog Krsto Hegedušić odmah je prisutan, ali se vrlo brzo i nameće, gotovo samo po sebi, koliko je arhitektura unutar Zemlje bila jaka, a samom tehnikom izrade i potpuno različita od, primjerice, naturalističkih, putenih, zaobljenih tjelesa seljaka u crtežima Marijana Detonija. „Tuča“ Otona Postružnika, „Genius“ Ivana Tabakovića ili ciklus svećenika koje suptilno sprda Vilim Svečnjak, zatim niz crteža Krste Hegedušića u zatvoru s Pepekom u naslovnoj ulozi (kojega je možda baš zato kasnije apostrofirao i redatelj Nikša Fulgosi), toliko su jaka individualna djela da zaslužuju vlastite i zasebne izložbe, neke u kojima ne bismo u suodnosu i mjerkanju određivali jesu li otišli najdalje ili najbolje, kako već kome drago. Ubrzo će se progresivnost arhitekata Zemlje, najprije Drage Iblera, nametnuti sjajnim i aktualnim idejama vrtova u gradu, stanovanja za siromašne ali na način dostojan čovjeka ili rješavanjem društvenih zadataka, poput bolnica, u geometrijskom i potentnom ključu koji zadržava i upotrebu i umjetničku vrijednost. Arhitekti su tada još mogli najprije ispuniti društvenu funkciju, a ne usrećiti bogate investitore kao danas, no i to se, protekom vremena promijenilo. Posebno je potresan set fotografija o životu radništva i sirotinje u tadašnjim slumovima Trešnjevke i Trnja, gdje nema ni slutnje o budućem razvitku tih naselja u radničke kvartove, nastale u strašnoj drugoj Jugoslaviji, toj „tamnici naroda i narodnosti“ koje smo se konačno oslobodili kako bi ista ta područja

preizgradili, unazadili i opustošili kapitalističkim darovima zatvorenih obrta, radnji i divlje stanogradnje.

**U ovdašnjem tisku
najavljeni kao prva velika
muzejska prezentacija
Zemlje nakon posljednje
retrospektivne izložbe
1971. godine u Zagrebu,
reklamno naglašavanje
veličine opet je prevladalo,
jer Zemljom se bavilo i
prije, najprije od kustosica
BLOK-a, koje su analitički
priše kontekstu**

Vanja Radauš, *Žetelica*, 1935. / Gliptoteka HAZU
Umjetnost i život su jedno: Udrženje umjetnika Zemlja 1929–1935.

Ali apsurdni su valjda zadani povijesni motor. Takvim je bila i sama Zemlja koja je u vlastiti raspad smjelo zakoračila zahvaljujući početnoj i već spomenutoj opsesiji Krležom, ulaskom u sukob na (književnoj) ljevcima i raskolom grupe nakon što je dotični napisao predgovor Hegedušićevu zbirci crteža „Podravski motivi“. Tamo se, suprotno proklamiranoj ideji kolektiva, zapravo podržava individualnost umjetnika, što je dotuklo već načete ideje Zemlje, iako, valja priznati, taj kolektivizam oduvijek i jest bio na ne odveć čvrstim nogama. Najprije, za razliku od kasnijih umjetničkih i kolektivističkih formacija, bilo na ovim prostorima ili u omraženom inozemstvu (kojega se pak, posve kontradiktorno, tražilo kontakt i potvrdu vlastite kvalitete) Zemlja je imala veći broj članova, sve redom sjajnih umjetnika koji su vremenom razvijali vlastiti stil, odmičući se od zadanog. Zemlja također nije prišla ni ukidanju potpunog individualističkog principa potpisivanjem radova kao kolektiv (što danas primjerice radi WHW), nego su autori suprotno teoriji „smrti autora“ svijest o sebi zadržali. Također, iako će i vodeći stručnjak Petar Prelog jasno zaključiti kako u manifestima „naš“ znači hrvatski, odnosno umjetnička angažiranost našla je mjesta i za kulturni nacionalizam, njihova komunikacija prema javnosti (posljednja izložba u Beogradu prije razlaza) shvaćena je i kao jugoslavenska, možda i pogrešno, ali ne i demantirano. Krsto Hegedušić vrlo brzo postaje profesor na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu, dakle angažman mu nije štetio, nego je i dalje na poziciji privilegirane elite, iz čije zabrinutosti za „četvrti stalež“ i sve neprivilegirane je sve poteklo. Plemenito, ali i sa osjetnom društvenom disonancom.

Nesrazmjeri, proturječja i kontrasti Zemlje duboko su interesantno i napeto gradivo. Iako su članovi kolektiva, zemljaši su izraziti individualci. Valja reći istinu i da je kolektiv kao umjetnička organizacija daleko zahvalniji put za dolazak autora do veće publike

dolazak autora do veće publike, što je Prelog i dokazao numeričkim povezivanjem utjecaja, poznanstava i učestalosti pojavljivanja, gdje uz Hegedušića i Iblera kao motore koji svojim kontaktima sređuju sve, najvišu stopu pojavitovanja ima tada mladi Generalić kao pozvani amater, što se u dinamici razmišljanja o Zemlji najmanje primjećuje. Zemlja je, međutim, unatoč svojim dubiozama, neizmjerno važan kolektiv koji je utjecao na cijeli niz kasnijih, pa i avangardističkih udruživanja (Krleža, kao i Zemljaši mrzili su avangارد i apstrakciju), iako je promicao figurativnu likovnost. Nači će ga se i na popisu najmanje očekivanih utjecaja Zagrebačke škole crtanog filma, primjerice u radovima Zlatka Boureka, dok će ih se očitije i negativnije povezati s razvojem naivne umjetnosti u Hrvatskoj i tzv. hlebinske škole. „Sada se najvećim dijelom, fabrikuju, za dobre pare, dopadljive sličice. Nešto cukreno, veselo. Izuzetak su rijetki pojedinci kao Dragan Gaži, Večenaj, Lacković, Mio Kovačić.“ komentirao je tih godina produkciju druge generacije hlebinskih slikara nekadašnji zemljaš Krsto Hegedušić, kaže u svome tekstu Ivana Hanaček (Bilten, 2018.) i dodaje: „I danas vrijedi Hegedušićeva kritika. Naime, i treća generacija hlebinskih slikara odustala je od angažmana iako se podravsko selo ne nalazi u puno boljem položaju nego 1920-ih. Umjesto slika iseljavanja te zapuštenih i zaraslih polja slikaju se dopadljive slike žitnih polja s makovima, romantizirane scene „čergara“ kraj sela ili pak dravskih zlatara u fantastičnim pejzažima koje kao autohtoni podravski brend naivno čekaju kupce: korporativne sponzore ili još bolje – zadarske turiste koji će umjesto drniškog pršuta donijeti podravskog pevca na staklu“.

Nesrazmjeri, proturječja i kontrasti

Zemlje duboko su interesantno i napeto gradivo. Iako su članovi kolektiva, zemljaši su izraziti individualci. Valja reći istinu i da je kolektiv kao umjetnička organizacija daleko zahvalniji put za dolazak autora do veće publike

Sedma izložba *Zemlje* nije se nikada održala i kolektiv prestaje s radom, zabranjen je 1935. godine. Jedinstveni likovni, ali i društveni, angažirani i kolektivistički skup s jakom dozom individualnosti, primjerice one Antuna Augustinića, Lea Juneka, Frane Kršinića, Omera Mujadžića, Otona Postružnika, Kamila Ružićke, Ivana Tabakovića, Marijana Detonija, Ivana Generalića, Željka Hegedušića, Vilima Svečnjaka, Branke Frangeš Hegedušić, Vanje Radauša, Kamila Tompe, Ernesta Tomaševića, Mladena Kauzlarica, Lavoslava Horvata i Stjepana Planića, da spomenemo samo neke u opusu od gotovo 900 radova koje potpisuju ti autori pod kapom *Zemlje*, vrlo je zahtjevno posložen na 200 odabralih djela. Što je najprije preporuka za daljnje proučavanje i oštrenje osjetila, ali i za dodatno mnoštvo izložbi koje mogu još detaljnije rasvijetliti fenomen *Zemlje*. Obiman i impresivan posao u Klovićevim dvorima nikako još nije završen.

**ROMAN MULAT ALBINO KOMARAC, STEVO GRABOVAC,
IMPRIMATUR, BANJA LUKA, 2019.**

POŠTEN ROMAN

PIŠE: Boris Maksimović

Roman „Mulat albino komarac“ je istovremeno nevjerojatno potresna i nevjerojatno topla priča o odrastanju prije, tokom i nakon rata u Bosanskom Brodu. Zapravo, Brod se nigdje i ne spominje, ali svakom iole pažljivijem čitaocu jasno je o kojem mjestu se radi. I to je jedna od najvećih prednosti ovog romana. Ništa nije eksplisitno navedeno, a sve je savršeno jasno

„Ovaj život koji živiš samo ti je poklonjen. Ti si možda umro kao beba, umro si 1992. u logoru i bačen si sa savskog mosta, tvoje truplo je otplovilo rijekom u nepoznato. Pa ko si onda ti?“

Stevo Grabovac, *Mulat albino komarac*

Moj prvi tekst za „Prosvjetu“ počeo je opravdanjem zašto pisanju o izdavačkoj sceni u Republici Srpskoj ne mogu da priđem nikako drugačije nego lično, a tako će biti i ovaj put. O stvarima koje su mi drage i bitne, ja niti znam niti želim da pišem ni na jedan drugi način. Tako će da bude i ovaj put kada imam zadatak da pišem o romanu „Mulat albino komarac“ Steve Grabovca (Imprimatur, Banja Luka, 2019), našem ubjedljivo najzapaženijem izdanju iz prošle godine.

Stevo Grabovac je pisac rođen u Slavonskom, a odrastao u Bosanskom Brodu. Prije ovog romana objavio je zbirku pjesama „Stanica nepostojećih vozova“ (Narodna biblioteka „Branko Ćopić“, Brod, 2007). Zbog specifičnih okolnosti u kojima je nastala, ta knjiga nije imala bogzna kako veliku vidljivost u široj javnosti, iako se radi o zbirci u kojoj i te kako može da se vidi autorski naboj koji će svom silinom da eruptira u ovom romanu.

Roman „Mulat albino komarac“ je istovremeno nevjerojatno potresna i nevjerojatno topla priča o odrastanju prije, tokom i nakon rata u Bosanskom Brodu. Zapravo, Brod se nigdje i ne spominje, ali svakom iole pažljivijem čitaocu jasno je o kojem mjestu se radi. I to je jedna od najvećih

prednosti ovog romana. Ništa nije eksplisitno navedeno, a sve je savršeno jasno. Nema u ovom romanu Srba, Hrvata, Bošnjaka, nema pitanja zašto se baš meni desila ova tragedija, zašto sam tu gdje jesam i ko je kriv za to, a opet, kažem, sve je savršeno jasno.

Kad bih morao da jednom riječju opišem ovu knjigu rekao bih da je to prije svega jedan pošten roman. Pošten, prije svega zbog toga što Stevo nije zaboravio jedan od osnovnih zadataka svakog romanopisca, a to je da ispriča priču. On nije imao namjeru da donese neku novu poetiku, da ispravi bilo kakvu krivu Drinu, da bude u službi bilo kakve ideologije, nacije ili stranke. On je ispričao svoju ličnu priču, priču svoje porodice i priču svoje generacije. I već sama ta činjenica je bila dovoljna da ovaj roman izdvoji iz mase drugih koji su na tom testu pali.

Bekim Sejranović je u pogоворu ovog romana napisao sljedeće riječi: „Roman Steve Grabovca ‘Mulat albino komarac’ svjedočanstvo je o jednoj izgubljenoj generaciji. Na samom početku, u djetinjstvu, ta generacija pred sobom kao da ima, bar se tako može činiti onima koji su u to vjerovali, neku budućnost, no umjesto toga, slijedi ratna apokalipsa, upropaštene tinejdžerske godine, a potom, kad dođe nekakav mir, slijedi život bez nade u postapokaliptičnom, postratnom, distopijskom društvu koje danas svi tako dobro poznajemo. ‘Mulat albino komarac’ jedna je od mnogih pripovijesti o prošlosti koju bi najradnije svi zaboravili. Radi se o izuzetno čitljivom, ali i tužnom štivu, pisanim iskrenim i jednostavnim jezikom, bez zadrške i bez

ikakve naznake politiziranja. Stevo Grabovac napisao je roman koji će se čitati i dugo pamtiti.“

I sam autor je ovaj roman u intervjima obično opisivao kao generacijski. Ta generacija su oni rođeni sredinom i krajem sedamdesetih godina prošlog vijeka, „preskočena generacija“, kako je on zove, ljudi koji su bili regrutovani već u srednjoj školi odmah po punoljetstvu ili u boljem slučaju oni koji još nisu imali dovoljno godina za rat, ali su svakako bili i više nego svjesni svega što se dešava oko njih.

Sam autor je ovaj roman u intervjima obično opisivao kao generacijski. Ta generacija su oni rođeni sredinom i krajem sedamdesetih godina prošlog vijeka, „preskočena generacija“, kako je on zove, ljudi koji su bili regrutovani već u srednjoj školi

Ipak, autor je u intervjima i na promocijama uvijek naglašavao da ni ta „generacijska“ odrednica nije baš precizna, jer roman nema epske pretenzije da u sebi objedini sudbine svih onih koji su rođeni tih godina, već više govori o onima koji su sticajem ratnih okolnosti postali manjina i u okviru sopstvene generacije. To su ljudi čiji je identitet bio određen primarno time što su slušali rok muziku tog vremena, a sve ostalo je dolazilo nakon toga. Zbog toga je, između ostalog, i naslov ovog romana ovakav kakav jeste. Sintagma „Mulat albino komarac“, direktna referenca na Nirvaninu pjesmu „Smells Like Teen Spirit“, sama po sebi ništa ne znači, ali je taj naslov iskorišten kao simbol jednog vremena prije svega zbog toga što su se junaci romana bjesomučno trudili da shvate što to Kurt tačno pjeva, nisu mogli lako da dođu do teksta pjesme, a onda kad su shvatili uslijedilo je razočaranje, jer su od nevoljnog proroka kao što je Kurt Kobejn očekivali nešto više. Nirvana je ovdje zgodno poslužila kao simbol devedesetih godina, takvu referencu je naprsto bilo teško izbjegći, ali u ovom romanu ona postaje i simbol informacione odsječenosti od svijeta. „Kad je ponovo počeo da dobija penziju, moj otac je počeo redovno da kupuje novine. Majka je govorila da je to redovno bacanje para. Novine su donosile vijesti sa ratišta, novine su donosile vijesti o pregovorima, prekidima vatre, prekidu rata. Novine uglavnom nisu pisale o muzici i filmu. Jednom sam nabasao na članak u kome je pisalo da je američki bend Nirvana dobio neku nagradu, dalje je pisalo: njihov pjevač Kurt Kobejn se ubio prošle godine... usta su mi se izvalila u grimasu iznenađenja: ubio se? prošle godine?“

Ovakve priče zaista nisu novina na domaćoj književnoj sceni, daleko od toga, mnogima su davno već dosadile književne obrade ratnih i poratnih, tranzisionih tema. O tome je pisao i Teofil Pančić u svom prikazu ovog romana objavljenom u nedjeljniku „Vreme“: „Pa opet, gle, unatoč mršavim šansama da u naizglednom preobilju tematski i senzibilitetski srodnog

štiva (p)ostane zapažen, ‘Mulat albino komarac’ nameće se svakom – ako smem tako reći – malo boljem čitaocu kao retko autentično iskustvo i kao dragocen iskošeni pogled na jedan motivsko-iskustveni sklop koji, činilo se, već i pomalo predobro poznajemo.“

Vjerujem da je jedan od razloga za uspjeh ovog romana zaslужna i činjenica da je nevjerojatno snažno i neposredno ispričan, a ta snaga potiče iz činjenice da je mnoge od događaja opisanih u knjizi autor lično proživio i osjetio ih na svojoj koži. Autentičnost iskustva, o kojoj govori Teofil Pančić, nije slučajna. Centralni događaj ovog romana svakako je logorsko iskustvo naratora, gdje je završio zajedno sa svojom porodicom, a to iskustvo je zapravo i autorovo lično iskustvo. U jednom trenutku tokom proteklog rata završio je u jednom od logora kao civilna žrtva rata. To nije pretjerano bitno za ovu priču, jer ni sam autor niti mi kao izdavačka kuća nismo htjeli da od toga pravimo bilo kakve mistifikacije ili da na toj činjenici gradimo publicitet. Ipak, ono što zapanjuje kada se čita ova knjiga jeste apsolutno odsustvo žuči i želje da se u bilo koga upire prstom. Boravak u logoru i sve što se unutra desilo opisano je tako slikovito i potresno da je čitaocu jasno da tu mora biti i nekog ličnog iskustva, ali čistoća priče i impresija koje kao čitaoci dobijamo, te apsolutno odsustvo bilo kakve zadnje namjere u opisivanju tog mračnog perioda naprsto su fascinantni, kao da se to desilo nekome drugom. I zapravo, ti odlomci i jesu pisani sa svijeću da se to isto dešavalo nekome drugom, sa dubokim osjećajem da patnje u ovom zadnjem ratu niko nije bio pošteđen. Kao što je autor sam rekao u jednom intervjuu: „Kada pričamo o izvorima i porijeklu zla, ono nema nacionalnost, ono nema naciju, ono nema vjeru i ideologiju, zlo je samo po sebi. Srvstavati ga na bilo koju stranu, pripisati ga nekoj određenoj strani, po mom mišljenju je pogrešno“.

Nedugo nakon objavlјivanja poslao sam ovaj roman na adresu nedjeljnika NIN. Na ovogodišnji konkurs za NIN-ovu nagradu stigao je 201 roman. „Mulat albino komarac“ Steve Grabovca prvo se našao u širem izboru od 32 romana, nakon tog u užem izboru od njih 10 i na kraju u onom najužem koji čini samo pet pristiglih romana. Nagradu nismo dobili, ali za nas koji smo prvi put nešto poslali u konkurenčiju za NIN-ovu nagradu i za autora kojem je ovo prvi roman i ulazak u finale je ogroman uspjeh. Ali i bez te velike nagrade, ovo je knjiga koja je našla svoj put do čitalaca. Zvuči paradoksalno, ali do prije par dana nisam bio svjestan činjenice da od svih knjiga koje su ušle u najuži izbor ovogodišnje NIN-ove nagrade upravo „Mulat albino komarac“ ima najviše referenci i utisaka rasutih širom mrežnih bespuća. Činjenica da ga je izdala mala izdavačka kuća, da je krenuo iz ne baš zavidnih okolnosti, da je prva promocija umalo bila otkazana zbog poplava – sve to nije signaliziralo bogzna kako svijetu budućnost. Ima jedno mjesto u romanu koje kao da govorи o tome i s tim odlomkom bih želio i da završim ovaj tekst. I ovaj roman, na kraju krajeva, govorи o čovjeku kojem je život podijelio užasne karte i koji daje sve od sebe da s njima ipak nešto napravi, pa nije iznenađujuće da sudbina knjige na neki način prati sudbinu njenih junaka: „Od početka nisam imao šanse. Prognoze nisu bile dobre. Rođen sam sa velikim rizikom da neću preživjeti, sa oštećenim kukovima i velikom šansom da nikad neću hodati. Pa ipak, preživio sam, hodao sam. Bio sam tu, u uskom prostoru tog kupatila, ali bio sam živ. (...) Gladan, ali živ. Napolju su snijeg i led okovali ulice. Nisam imao nikog zbog koga bih bio živ, ali bio sam živ.“

**MIHAJLO PANTIĆ: SUVIŠE VREMENA ZA NEVAŽNE
STVARI, ZAGREB: PROFIL, 2018.**

PISAC I BIBLIOTEKA

PIŠE: **Velimir Sekulić**

Tada su se još vadile vize, ali smo obavili sve potrebne formalnosti, i Mihajlo Pantić je bio naš gost uoči Sv. Save 2001. godine. To njegovo predavanje o tokovima srpske književnosti tokom devedesetih, naslovljeno *Srpska književnost na kraju XX veka*, bio je jedan od najznačajnijih događaja u povijesti Biblioteke

Svojevremena moja karijera srpskog bibliotekara u Zagrebu donijela mi je prijateljsku naklonost dvoje istinski značajnih pisaca srpske književnosti – Svetlane Velmar-Janković i Mihajla Pantića – koji su oboje, nakon što su ovdje održali književno veče, nastavili lične kontakte sa mnom, iako sam gledao da se ne namećem. Bili su spontano ljubazni i pažljivi, pa smo, kada je god bilo prilike, mogli da se družimo i razmjenjujemo misli i doživljaje. Meni je ta pažnja mnogo značila jer sam neposredno mogao da komuniciram s ljudima koji me nadmašuju kreativnošću i znanjem, a za blizinom takvih ljudi prirodno teži svako ko poštije stvaralaštvo. Gospođa Velmar-Janković umrla je nažalost prije pet godina, ostavivši nas da žalimo za njenim vedrim nasmijanim duhom i lucidnim prisustvom.

Dvadeset je godina da sam upoznao Mihajla Pantića, pisca, profesora univerziteta, književnog historičara i kritičara, sastavljača antologija i urednika biblioteka i edicija. Na Sajmu knjiga 1999., nakon bombardovanja, prvi put sam ga sreo na štandu Stubova kulture, u međuvremenu izumrle izdavačke kuće, koja je tada bila vodeća za domaću književnost. Kako je potpisivao knjige, donio sam da mi potpiše primjerke *Novobeogradskih priča* i *Sedmog dana košave*, koje sam kupio ne znajući ništa o piscu, jer sam kupovao sve novo za Biblioteku. Pokazali su mi autora pa sam mu pršao po potpis. Rekao je da mu je supruga sa naših strana, iz Like.

Po povratku u Zagreb, uzeo sam da čitam *Sedmi dan košave*, prije spavanja u postelji, da lakše zaspem, i tada mi se desio rijedak trenutak

u mom iskustvu čitanja novije književnosti – te priče ne samo da me nisu uspavale nego su probudile moju pažnju, čineći me sve budnjim i zaukljenijim, pa nisam mogao da prekinem čitanje duboku u noć, sve do poslije dva sata po ponoći. Tako nešto živo napisano, raznoliko, inventivno, sa svježim doživljajem otkrivanja svijeta, mladenačke inicijacije, evokacije mladosti na asfaltu i oduševljenja pri susretu s prirodom i iskonom, nisam još bio sreća u našoj književnosti.

Zainteresirao sam se za opus ovog pisca i otkrio da u Biblioteci već imamo njegove knjige kritika. Bilo je očito da intenzivno prati recentnu književnost, i prozu i poeziju, pa sam zaključio da je pravi značac koji nam može osvijetliti srpsku književnost devedesetih godina, koju tada nismo mogli pratiti zbog rata i prekida kulturnih veza. Gledao sam da ga sretнем na sljedećem Sajmu, dve hiljadite. Predložio sam mu, opet na štandu Stubova kulture, da u januaru sljedeće godine, na Sv. Savu, kada će biti pet godina rada Biblioteke, održi predavanje o srpskoj književnosti devedesetih godina. Pristao je, iako ne baš radosno, više iz dužnosti, vidjelo se po izvjesnom umornom izrazu da je opterećen obavezama.

Tada su se još vadile vize, ali smo obavili sve potrebne formalnosti, i Mihajlo Pantić je bio naš gost uoči Sv. Save 2001. godine. To njegovo predavanje o tokovima srpske književnosti tokom devedesetih, naslovljeno *Srpska književnost na kraju XX veka*, bio je jedan od najznačajnijih događaja u povijesti Biblioteke. Zainteresirana publika nije mogla da stane u

dvoranu, a došli su mnogi istaknuti predstavnici kulturnog života u ovom gradu. Diskusija je bila živa i dugotrajna, a predavač je dao veliki intervju za riječki *Novi list*. Tada nisam znao za dobar običaj da se poslije takvih događaja gosta vodi na večeru, pa sam zahvalan Miloradu Pupovcu što mi je spasio obraz, učinivši to mjesto mene.

**Pisac analizira neke
bitne pomake, prelomne
trenutke u emotivnom
životu likova kada se oni
retrospektivno osvrću
na svoj protekli život i
nalaze se u dilemi šta da
učine s njim**

Otad je Mihajlo Pantić više puta gostovao ovdje. Predstavili smo njegovu trotomnu *Antologiju srpske priповетke*, 2006., zatim zbirku priča *Ovoga puta o bolu*, 2008, te je još nekoliko puta ovdje govorio o djelima drugih pisaca, o Kišu, Branku Miljkoviću, Nikoli Vujičiću, Mirku Demiću, tako da u ličnosti ovog stvaraoca možemo naći jednog od najvećih prijatelja naše male ustanove.

Sa stanovišta iskustva čitaoca njegovih knjiga, i književno kritičkih i beletrističkih, što bih mogao da kažem o ukupnom doživljaju tog djela. To bi bila, to sam davno zaključio, izuzetna širina obuhvata, dubina poniranja i visina dosega u oba vida njegovog stvaralaštva. Njega zanima razumijevanje i interpretacija svega, i literarnih i životnih fenomena, i to do krajnjih granica saznanja, pa tako i njegove priče doživljavam kao svestranu interpretaciju života, egzistencijalne problematike današnjih ljudi. To su mahom Novobeograđani čije se postojanje odvija u ambijentu betonskih blokova, sivih stambenih košnica, sagrađenih u doba ubrzane urbanizacije ondašnje naše zemlje.

Poetika Mihajla Pantića je, po samodefiniciji, po tome što je sam naglašavao, postmodernistička. Nisam siguran da baš razumijem puno toga o postmodernizmu, ali, u osnovi, čini mi se da shvatam da je za modernizam bio karakterističan radikalni raskid sa prethodnim iskustvom, sa tradicijom, a postmodernizam tradiciju ne odbacuje, već je uključuje i izabire iz nje sve što odgovara afinitetu autora, uključujući tu i iskustvo modernizma.

To omogućuje da pisac ponekad napiše priču inspiriranu nekim djelom drugog pisca, u stilu drugog pisca ili povodom neke njegove teme, motiva, po uzoru na njega, razrađujući ih na svoj, nov način i manifestirajući tako književni afinitet i bratstvo u pripovjedačkom umijeću. Posvete djelima drugih – kod Pantića su to Andrić, Čopić, Dostojevski, Čehov, Singer, Karver i drugi – postaju neka vrsta razgovora među književnim djelima i vid sabiranja ukupnog humanističkog iskustva, razvijanje i prožimanje

književnog univerzuma. Izvor inspiracije su podjednako i život i literatura, negdje pretežnije život a negdje pretežnije literatura. Literatura pomaže u osvjetljavanju života, a detalji života nalaze svoju potvrdu i odjek u literarnoj baštini, u onome što je već napisano, pa život oživjava literaturu i priziva je u sjećanje.

Naravno, svi mi najviše volimo ona djela koja su napisana tako sočno i svježe i originalno, da imamo osjećaj da prvi put vidimo svijet, gdje je sve bujno i reljefno, zanosno i jasno i gdje su likovi tako živi da nam postaju bliski kao da su nam članovi porodice. Tako su pisali najveći pisci prethodnih stoljeća, npr. Tolstoj ili Marten di Gar.

Ali bi i stvarnost svojom snagom i puninom trebalo da omogućuje nastajanje takvih djela, takav punokrvni *mimesis*. A kakva je danas vajda od tako shvaćenog *mimesisa* kada je današnji svijet postao banalizovana multiplikacija istog i kada je život postao rasut, iščašen i neautentičan? Ljudi, oni u današnjim gradovima, iskorijenjeni su, otuđeni, žive mehaničkim životima, jednolično i prazno, pa su i sami ispraznjeni i nedovoljno stvarni. Postoje, ali nedovoljno. Traže *dram* životnog intenziteta, *dram* nade ili barem saznanja, *dram* radosti. A svaki *dram* radosti plaća se dušom, kako je to gorko primijetio Ivo Andrić.

O tome piše Pantić u ovim pričama. Od žive dinamike svojih ranijih zbirki sa mladenačkim temama odrastanja, spoznaje i samospoznanje, pisanih izuzetno gipkim jezikom, Pantić je u novijim zbirkama, u brižljivo izrađenoj prozi, prešao na teme zrelog doba i njegovog ravnog hoda, sivila i rezignacije. Pisac analizira neke bitne pomake, prelomne trenutke u emotivnom životu likova kada se oni retrospektivno osvrću na svoj protekli život i nalaze se u dilemi šta da učine s njim.

Ovo zagrebačko izdanje sadrži dvadeset jednu priču. Dvadeset njih izabrane su iz tri novije Pantićeve zbirke: *Ovoga puta o bolu* iz 2007– sedam priča, *Hodanje po oblacima* iz 2013 – osam, i *Kada me ugleda ono što tražim* iz 2017 – pet priča. Priča koja je dala ime ovoj knjizi – *Suviše vremena za nevažne stvari* – iz starije je zbirke, objavljene 1994. – *Novobeogradskе priče*. Na knjizi ne piše ko je sačinio izbor pa se nameće pretpostavka da je to sam autor.

Većina priča napisana je u prvom licu, kada protagonist priče, čovjek ili žena, govori o tome što mu se dešava, što ga zaokuplja, o čemu misli. To je psihološka proza pisana razgovornim tonom, ponekad u slengu, prožeta opservacijama i lirskim pasažima. Nekoliko priča ispričano je u trećem licu, iz pozicije sveznajućeg pripovjedača.

Kakvi su ti likovi naratora u čije se situacije uživljava pisac? U jednoj priči to je žena, liječnik specijalist koja se od života sklanja u posao i u kojoj jedan pacijent, koji joj imponira, probudi nadu da bi još nešto na emotivnom planu mogla doživjeti. I raduje se već zbog same te nade. U drugoj žena srednjih godina pati od nesanice i čeka nevjernog muža da dođe kući. Ne vidi perspektivu svoga braka, a istovremeno je muči strah od napuštanja. Zatim jedan protagonist priča o svojoj bespomoćnosti i bolu koji osjeća jer nabija robove najboljem prijatelju, potpuno nemoćan da se odupre čarima njegove žene. U drugoj priči govori nam samac koji u stanu živi s mačicom koјemu povremeno krade hrancu, a iz daljine, kao lutku na koncu drži ga i upravlja njime njegova fatalna ljubav iz mladosti. Narednu priču pripovijeda jedan pisac koji nakon slučajnog susreta u šetnji na keju, saznaće za bračni brodolom davnog znanca, kojega je sa malom djecom

ostavila žena, a za njenu odluku da ode u manastir presudan je bio upliv književnog djela samog tog pisca. Zatim nam jedan narator koji strahuje od zlog udesa, fatuma, priča o putovanju vozom u inostranstvo da bi video biološkog oca na smrti, a usput sreće raznovrsne ljudi ili se sjeća ranijih susreta, pri čemu nam dočarava rasutost današnjeg svijeta i psihe pojedinca u njemu u svoj svojoj začudnosti. Jedan mladić nam zatim priča kako ga muči savjest zbog rodosrvnih maštanja, jer ga erotski privlači mnogo starija polusestra koja se često udaje, i o izlječenju koje mu je donio nezaboravan dan u prirodi i nad vodom. Zapravo je jednu strast zamijenio drugom. Srećemo i bivšeg alkoholičara, kojega je od poroka izlijecio odlazak žene, pa sada kao samohran otac brine o malim kćerkicama, ušančen u spasonosnoj svakodnevnoj rutini. Jedan otpadnik od društva prepušta se umjetnosti gluvarjenja i ciničnog gađenja prema društvu, toliko je otuđen da može čak i da pomalo lebdi nad tlom, pa ostaje iznenađen nakon saznanja da je u životu ipak postojao neko ko ga je volio. Srećemo i jednog samoubicu, pa ljubavnike koji doživljavaju raskid ili se spremaju za njega, ljudi i žene željne zagrljaja i site svakodnevne kolotečine, ljudi i žene koje steže mraz, i onaj fizički i onaj duševni, pa one koji su upravo iz želje da im se nešto desi dopustili sebi posruće u grijeh, preljub, ali paradoksalno poslije toga još više vole one koje su prevarili. Pantićevi protagonisti su visokoobrazovani ljudi, koje ne muče toliko socijalne prilike, mada su svuda prisutne, koliko intimni problemi, pitanja ispunjenosti i smislenosti života.

Pantić donosi psihološke situacije onih kojima život nije odgovorio kako treba, jer je neispunjen i slučajan, besperspektivan, neautentičan i mehanički, a za sve to pisac ima nažlost, kao i svi mi, isuviše primjera u životu oko sebe

Strast je u središtu pažnje, bilo da je ugušena, zaboravljena ili postoji samo kao sjećanje ili maštanje, bilo da iznenada provaljuje i iznenađuje i samog onog ko joj se prepustio. Javlja se griznja savjesti i strah od Boga, za kojega se konstatira da je strast i bol usko povezao, stavio ih jedno do drugoga.

Tematika je dakle egzistencijalno-psihološka, govori o unutrašnjem životu, emocijama današnjih ljudi, omeđenih društvenim prilikama kakve već jesu. Temperamenti su prepoznatljivo naši. Elementi vanjske stvarnosti prisutni su u općepoznatim detaljima. Tu je briga oko majke koju je moždani udar srušio u postelju, ili oca u staračkom domu, zamjena stana

jer se brat ženi i traži svoje, majčino obožavanje sina, dok o njoj brine kćerka, seoba na Novi Zeland, rasutost naših ljudi po svijetu, autoritativni očevi, seks, priroda, posebno voda i ribolov, alkoholizam, dilanje, saobraćajni kaos, vremenske prilike, posebno užareni novobeogradski stanovi za vrijeme ljetnih vrućina, kržljavo drveće pred zgradama... Pisac povremeno pokazuje zavidnu upućenost u stručnu problematiku koja je popratni motiv neke teme, logopedsku problematiku npr. u jednoj priči, ili poznavanje geštalt psihologije u drugoj.

Karakteristične elemente savremene stvarnosti pisac povezuje u paradoksalne priče, u kojima ti elementi na neочекivan način osvjetljavaju jedan drugoga pa nam, kako je već rečeno, prikazuju današnji život i ljudski udes u svoj njegovoj začudnosti, kao da je nadrealan. Ovo piševo povezivanje rasutih elemenata stvarnosti tako da tvore paradoksalne, začudne cjeline, i čini autonomnost njegovog književnog svijeta u odnosu na objektivnu stvarnost, njegovu osobenu metafiziku i umjetničku posebnost.

Tako jedan njegov narator kaže: „Čudno je sve to. Da nije, ne bi bilo vredno priče, ne bih vam o tome govorio.“ Lajtmotivi bola i očaja česti su u ovim pričama. Kaže se: „Bol je najpostojaniji deo nas.“ Ili: „Očaj nije prelazan. Očaj je najgušća moguća sebičnost, unutrašnji mrak u mraku. Devet soba sa sedam brava.“

Ali nasuprot tome, neki likovi izražavaju „radost što je život upravo u toku“, saznanje da je strast jača od greha i da Bog to razume, isto tako da treba „voleti ceo svet po cenu da on i ne zna za nas“. Bol treba rastvoriti mišiju i voljom i zaslužiti ozarenje koje dolazi nakon što je bol svladan.

Dakle to je urbana, psihološka proza, sa refleksijama i komentarima i lirske reminiscencijama i pasažima o čežnji i očaju. Ton je razgovorni. Boje su sive. Likovi su dani u obrisima, više kao tijela nego kao lica, obično ih pamtim po nekom osobnom detalju. Preovlađuju riječi koje imenuju apstraktne pojmove, nad onima koje imenuju konkretne stvari. Jedini bljesak radosti dešava se u susretu s privlačnim bićem i elementom vode, koja se u cijelokupnom djelu Mihajla Pantića doživljava kao božanski atribut. Dunay, i ljubav, na jednom se mjestu imenuju kao moguće objave božanstva. „A onda se nad vodom doživi otkrojenje...“

Kao da je Pantić negdje ukraj vode odlučio: Evo pisat će kao što teče ova voda, ili kao što dišem kraj nje, i neću da pišem ni oporo ni opojno, već što je više moguće prozirno i čisto, baš kakva je ona i njen okus. Imat će i virova, gliba, mulja, brzaka i bujica, ponekad i leda, ali i bistrika, i bljeska i prozirnosti i čistote okusa i pračakanja riba, žuborenja, i sve to treba da bude iskazano. U prenesenom smislu, sve to nalazimo u Pantićevoj prozi.

Čini mi se da Pantić može da piše kako hoće i da napiše priču već iz same potrebe za njom. Potreba za pričom i pričanjem ostaje dok je ljudskog roda. Možda smo i stvoreni zato da bi bilo priče, otkud znamo. Šta ostaje piscu, nego da svoje umijeće pisanja primijeni na onome što mu je dano.

Pjesnik Dušan Matić napisao je stih: „Doneću ti (...) snove onih kojima ljubav nije odgovorila“.

Tako nam i Pantić donosi psihološke situacije onih kojima život nije odgovorio kako treba, jer je neispunjen i slučajan, besperspektivan, neautentičan i mehanički, a za sve to pisac ima nažlost, kao i svi mi, isuviše primjera u životu oko sebe.

JASON STANLEY: KAKO FUNKCIIONIŠE FAŠIZAM: POLITIKA „MI PROTIV NJIH“, SAMIZDAT B92, BEOGRAD 2019.

NORMALIZACIJA NENORMALNOG

PIŠE: Goran Borković

Studija američkog filozofa Jasona Stanleya u kojoj komparira uspon nacizma u Njemačkoj 30-ih godina, o kojem je njegova baka napisala memoare iz Berlina, s ovim što nam se događa i u SAD-u i u Evropi trebalo bi biti nezaobilazno štivo na postjugoslavenskim prostorima

Na početku odmah valja reći koju o autoru. Jason Stanley sin je Manfreda i Sare Stanley koji su kao izbjeglice došli živjeti u SAD nakon što su u Evropi preživjeli strahote antisemitizma. Otac je sa samo šest godina svjedočio Kristalnoj noći, a majka je rat prošla u radnom logoru u Sibiru. O strahotama koje su se događale tridesetih godina prošlog stoljeća u Berlinu, njegova baka Ilse Stanley napisala je memoare sa sjećanjima iz tog razdoblja. „Prošlost moje porodice natovarila mi je na pleća težak emocionalni prtljag, ali istovremeno me je, što je najvažnije, pripremila da napišem ovu knjigu“, napisao je u zahvali knjige „Kako funkcioniše fašizam: politika ‘Mi protiv njih’“ (Samizdat B92, Beograd 2019.) koja je u Srbiji u kratko vreme doživjela dva izdanja.

Zbog svega toga Stanley, inače profesor filozofije na Sveučilištu u Yaleu, nije imao izbora. Tema je izabrala njega. Kao što sam naslov kaže, Stanley se bavi modelima funkcioniranja fašizma i razlozima zbog kojih se javlja. Komparira događaje iz 30-ih godina, kada nacizam dolazi na vlast, s njegovim pojavama danas, i to ne samo u Trumpovoj Americi, nego i u našem susjedstvu poput Mađarske i Poljske. „Mehanizmi fašističke politike nadograđuju se i oslanjaju jedni na druge. Tkaju mit o različitosti između ‘nas’ i ‘njih’, utemeljen na romantizovanoj izmišljenoj prošlosti u kojoj po-

stojimo samo ‘mi’, ne i ‘oni’ i podržan ozlojeđenošću korumpirane liberalne elite, koja uzima naš teško zarađeni novac i preti našim tradicijama“, piše Stanley razrađujući dalje tko smo to „mi“, a tko su „oni“, pri čemu su „oni“ – naravno – lijeni kriminalci koji ne zasluzuju slobodu, „oni“ maskiraju svoje destruktivne ciljeve jezikom liberalizma i socijalne pravde, „oni“ žele uništiti našu kulturu i tradiciju s namjerom da nas oslabe. S druge strane smo „mi“, koji poštujemo zakon i sve što imamo smo poštено zaradili, a „oni“ bi sada da nam to otmu.

U knjizi se posebno osvrće na primjer Donalda Trumpa i posljedice koje je njegova ne samo vladavina, nego i pojava, ostavila na američko društvo. Njegovo ponašanje, kao i ono što je Trump govorio na početku političke karijere, nikako se nisu mogli nazvati normalnima. Dapače, bili su nenormalni. Međutim, kako je vrijeme prolazilo, građani su se navikli na njega i Trumpove poruke postale su – normalne. Stanley podsjeća da je na sličan način rastao i nacizam u Njemačkoj. Ono što je bilo nezamislivo u samo par godina postalo je uobičajeno. Njegova baka je od 1936. godine, prerušena u nacističku socijalnu radnicu, odlazila u koncentracioni logor Sachsenhausen i od sigurne smrti spasila na stotine Židova. Ilse Stanley piše kako su Židovi nakon što su dugo negirali situaciju u kojoj su se našli

počeli pod normalno doživljavati strahote koje im rade nacisti, kao i smrt koju im pripremaju. „Za one napolju, koncentracioni logor bio je neka vrsta radnog logora. Šaputalo se da ljudi prebijaju, čak i ubijaju. Ali nije postojalo poimanje tragične stvarnosti. Još smo mogli da odemo iz zemlje; još smo mogli da živimo u svojim domovima; još smo mogli da idemo na bogosluženje u našim hramovima; bili smo u getu, ali većina naših još je bila živa. Prosečnom Jevrejinu to je bilo dovoljno. Nije shvatao da svi mi samo čekamo kraj. Bila je to 1937. godina“, napisala je Ilse Stanley, koja je Njemačku napustila u zadnji čas, 1939. godine.

Radi se o, kako je to napisao njen unuk, o „normalizaciji ekstremnih mera“ koji se u SAD-u danas vidi kroz normalizaciju masovnih ubojstava i ranjanja, ali ne samo tamo. I u Mađarskoj i Poljskoj, koje su još mlade demokracije, ima niz primjera nagle normalizacije fašizma.

Stanley se bavi modelima funkcioniranja fašizma i razlozima zbog kojih se javlja. Komparira događaje iz 30-ih godina, kada nacizam u Njemačkoj dolazi na vlast, s njegovim pojavama danas, i to ne samo u Trumpovoj Americi, nego i u našem susjedstvu poput Mađarske i Poljske

Ovdje imamo regionalni prigovor knjizi, s obzirom da bi barem jedna tendencija mogao pronaći i u postjugoslavenskim društвима, posebno u Hrvatskoj, gdje je čak i tzv. Povjerenstvo za suočavanje s prošlošću, koje je – da ne bude zabune – oformila sama Vlada, relativizirala notorni ustaški pozdrav „Za dom spremni“ tretirajući ga kao neku karnevalsku masku koja se u nekim prilikama može, a u drugima ne smije koristiti. Veliki dio krivnje za to snosi i sam Andrej Plenković koji nije počistio faštiste, odnosno ustaše, u vlastitim redovima, nego je kalkulirao što mu se – politički gledano – valja priznati kao pametan potez, ali gledano civilizacijski kao težak poraz kompletног hrvatskog društva u čiju srž je ušlo ustaštvо i mržnja prema drugima i drugačijima, prije svih Srбima, aiza njih odmah i ljevičarima pa dalje svim manjinama. Ta se mržnja događa točno po obrascu koji navodi Stanley i, premda je ovjenčана nagradama američkih filozofa i prevedena u Hrvatskoj, u javnosti je ostala gotovo potpuno prešućena. U Hrvatskoj fašizma nema, a oni koji govore o njemu i tako su, i sada kreće onaj poznati obrazac – Srbi, komunisti, Jugoslaveni...

Da se vratimo Stanleyu. Ljudi počinju prihvati i tolerirati ono što je nekad bilo neprihvatljivo. S normalizacijom se mijenja i stav, pa na kraju

ispada da je tako bilo oduvijek. Nasuprot tome, u javnosti se stalno sugerira da se riječ „fašizam“ olako upotrebljava i da se bez razloga dižu lažne uzbune. Optužbe za fašizam doživljavaju se kao ekstremne i pretjerane, čak i u onim društвимa u kojima su tendencije njegovog jačanja očite.

Stanley itekako pazi da i sam ne upadne u zamku pretjerivanja pa objašnjava da danas nema – barem zasad – lidera poput Hitlera koji žele mobilizirati mase kako bi zavladali svijetom. „Umesto toga, premda su ciljevi veoma različiti, postoje zajednički aspekti fašističke misli i politike koji deluju u sinergiji. Kao Amerikanac, moram napomenuti da izgleda kako jedan od tih ciljeva jeste licemerna primena fašističke taktike: manjanje barjakom nacionalizma pred belim pripadnicima srednje – i radničke – klase, a sve zato da bi se plen od otimačine na državnom nivou slivao u ruke oligarha“, piše autor, upozoravajući i na tužnu sudbinu izbjeglica i migranata koji prolaze strahote samo da bi pronašli mir, a nosioci fašističkih ideja žele ih prikazati kao opasnost za naš način života. Autor se, međutim, ne libi javno prozvati države s više kontinenata o kojima govorи, tražeći zajednički nazivnik između tih „uskih“ nacionalizama o kojima piše uz upozorenje da je „uoptštavanje“ u ovom slučaju nužno. Pronašao ga je u definiciji fašizma danas kao određenoj vrsti ultranacionalizma (etničkog, vjerskog, kulturnog) u kojem naciju predstavlja autoritarni lider koji govori u njeno ime. Pa citira Trumpa koji je na republikanskoj konvenciji 2016. godine kazao: „Ja sam vaš glas!“. Upravo zato se u ovoj knjizi Stanley prvenstveno bavi fašističkim politikama, odnosno taktikama dolaska na vlast, uvažavajući posebnosti svake od njih. Navodi pritom uočljive strategije koje valja čim prije primijetiti i držati na umu, posebno na ovim našim prostorima, s obzirom da kao da ih je pisao iz srca Hrvatske: mitologija, viktimizacija, pozivanje na red, problem sa seksualnim manjinama, apeliranje na selo kao rodno mjesto identiteta, slabljenje države i socijalnih službi i razbijanje nacionalnog jedinstva. U svemu tome najvažniji simptom fašističke politike bila je i ostaje – podjela. Fašisti ne postoje ako građane ne podijele na „nas“ i „njih“. U ideološkim razlikama podjela nije ništa novo, mahom svaka to radi, ali s fašističkom je problem da upravo tu podjelu koristi kao osnovu za građenje same sebe. Zvuči poznato? Dok god je Srba u Hrvatskoj, nema slobode za nas! Neka tu svoju srpsku zemlju, koju su donijeli na opancima, vrate tamo otkud su je donijeli! I sve tako slično tome.

„Možda fašizam danas ne izgleda isto kao tridesetih godina prošlog veka, ali svetski drumovi ponovo su puni izbeglica. Njihovo stradanje u brojnim zemljama podstiče fašističku propagandu da je nacija pod opsadom, da stranci predstavljaju pretnju i opasnost i unutar i izvan granica. Patnje nepoznatih ljudi mogu učvrstiti strukturu fašizma. No isto tako, kada ih gledamo drugim očima, mogu podstići empatiju“, jedan je od citata iz knjige koju čitamo upravo u trenutku dok samozvana „Narodna straža“, skupina nabrijanih mladića s još nabrijanijim psima hoda Beogradom prijeteci migrantima da ne smiju hodati gradom od 22 sata do 6 ujutro. A da se ni inače nemaju što po gradu pojavljivati u grupama većim od trojice. Tko je idući?

Fašizam je odavno prerastao naš sokak, a Stanley nas na to upozorava. Možemo se praviti da ne vidimo, ali znamo što nas čeka kad se razgori. Sjećamo se devedesetih bolje nego što bismo željeli.

**LUKO PALJETAK: PTICE KOJE SE PRERANO SVUKU,
DRUŠTVO DUBROVAČKIH PISACA, DUBROVNIK, 2019.**

OSUNČANI VRHUNAC

PIŠE: Slobodan Grubač

**Svakodnevica, događaji, doživljaji,
prisjećanja, obaveze, promjene u okolišu i u
nebu, dan noć, svjetlost, tama, sati, sat kao
naprava, spoznaje i novosti u vremenskom
intervalu od osam mjeseci, sjećanje na
prethodnih četrdesetak zajedničkih godina,
magma i iverje življenja čine ovo pjevanje u
devedeset i devet pjesama**

Uobičajeno razmišljanje u židovskoj tradiciji raspoznaće tri stupnja tuge, plač kao početak i prvi stupanj, u drugom stupnju je šutnja kada se zanijemi u boli tugi (ne tuzi, loše zvuči), viši treći stupanj je kad tuga prelazi u molitvu i pjesmu, nedavno sam saznao. Spoznajem i razaznajem takvo stupnjevanje u pjesmarici (kanconijeru) Luke Paljetka *Ptice koje se prerano svuku*. Fotografijom Luke i Anamarije – Anuške Paljetak, fotografijom dana sreće u Splitu 1990. god. I Anuškinom izjavom 22. IV. 2019.: „Bili smo kao ptice koje se prerano svuku”, započinje devedeset i devet pjesama – tugovanki.

Anamarija, Lukina ljubav, ljubavnica, žena, Muza, pomagačica, Lukino sve u životu, Anuška tako je zvao Luka, nakon loma kuka, pjesnik je ljudski oplakuje, ispisuje lirske dnevnik u srazu Erosa i Thanatosa, u vremenskom slijedu do 30. X. 2018. dok je živjela (17. V. 2019. je preminula) i pjesme nakon smrti do 17. VI. 2019. kao kod Petrarke.

U rasponu tragičnih mjeseci zapisano je 99 pjesama, 79 pjesama za života Anuške, osamdeseta pjesma je datirana 17. V. 2019., dan smrti Anuške, „U hladno čelo dao poljubac sam ti, zadnji...“ te devetnaest pjesama nakon smrti.

Ali, to nije samo u osnovi spomenuti ljudski plač pjesnika, (da ne kažem uobičajenu strašnu sintagmu lirskog subjekta), to je tužbalica, razdiranje, lelek, ridanje i opet nježna tugovanka u spoznaji odlaska ivjere, rekli bi: „Dođi u nebul“. Svakodnevica, događaji, doživljaji, prisjećanja, obaveze, promjene u okolišu i u nebu, dan noć, svjetlost, tama, sati, sat kao naprava, spoznaje i novosti u vremenskom intervalu od osam mjeseci, sjećanje na prethodnih četrdesetak zajedničkih godina, magma i iverje življenja čine ovo pjevanje u devedeset i devet pjesama.

„Tužna je ovo kuća“ (uobičajeno za tugovanke) započinje u pjesmi 1. Pje-

sme su numerirane rednim brojevima od 1 do 99. „Zar zbilja svom Bogu odla-zimo u ralje“, 6.

Pjesnik obavlja kućne poslove, briše prašinu, mete kuću, pere rublje, hrani mačku, sređuje kuhinju, takvi podaci čine pjesme životnjima, daju im snagu realnosti, svjedočenje su borbe da se održava življenje.

Ili „ti si glazbalo koje držim pod prstima“, 17.

„Grlice, vidim, zoblju radosno divlje grožđe“, 21.

„Osluškujem tišinu kuće i čujem tugu“, 23.

Dvije sestine u četraestercu s trinaestim stihom kao kadencom, uobičjuje pjesme, spontane su rime i gipka opkoračenja, Paljetkovo majstorstvo, nitko nije otkrio takvu muziku našeg jezika. Trinaesti stih je muzički završetak, misaoni, osjećajni bljesak, nakon kojeg dolazi tišina, duhovni predah „...k nama? Ti ili Onaj? On ili Ti, Adonaj“, 34. „Hodasmo, sad nam, mila, ostaju samo krila“, 43. „ima u svakoj noći i velik dio dana“, 50. „ti si bila najbolji papir i tinta“, 61.

„tko se sjeća

ičega nije sretan, a još manje sretan

onaj tko ne sjeća se proteklih sretnih sati

koji čak tada nisu ni bili posve takvi,

opojno sve miriše, nebo je teško, gnječi

čitavu noć me. S mukom iz mene cijedi riječi

jednu za drugom, strogo, a ja im moram dati

poredak, da sve stane u prostor iste rane“

Nastavljamo: „nisam nikad čitav bio bez tebe“. 77.

Osamdesetom pjesmom započinje: „U hladno čelo dao poljubac sam ti zadnji.“, datirano 17. V. 2019., dan odlaska Anuške. Tugovanje je potpuno.

„pada na mene samo talog

najtežih zvijezda: ti si, naravno, meni žena

bila, i ljubavnica, tipkačica svih slova

i snova mojih, više ni jedan ne zna doći

u moju besanicu sada i svjeća nova

upali se kad zgasne prethodna, nema noći

dublje od ove moje. Znadem da je to cijena

i nju se sobom spremam platiti. Drugo nemam. 82.

Ne može je oteti smrti, dozivljuje sjećanja, čitavo pjesnikovo biće, tijelo i duša, ona je na Nebu, ali i u ući, svugdje oko njega, u predmetima, u okolišu, susreti i dodiri su lomni: „kao vlat što u rosi sav teret neba nosi“. 88.

„Ne letiš više, ptico, sad nebo leti. samo.“ 99.

Ozaren Lukinim pjevanjem morao sam dokazati navođenjem stihova, da bar malo prenesem tjeskobu, tugu i ljepotu koja se iz njegovog pjevanja preljevala u moj duh i dušu. Danima čitam Lukinu poeziju. Što će nam tumačenja i analize, ne razbijamo kristalnu vazu da bi vidjeli sastav, način brušenja ili zašto sjaji, muči me takva spoznaja.

Jednostavno, darovana mi je knjiga koju danima čitam, tako sam čitao i treperio uz Lorku, Šimića, Ujevića, Crnjanskog, Raičkovića, Parunovu, Nerudu, Jesenjinu...

Orfejsko je pjevanje, kozmička žalopojka, sviranje nebeske harfe, osmoza dvaju bića, srasanje i urastanje duša i tijela.

Tuguju: kuća, ruže, krevet, odrine, stabla, staza, nebo, oblaci...

Nitko još nije ispisao tužniju, veličanstveniju pjesmaricu (kanconijer) ljbavi, tuga i umiranja. Vječni spomenik podignut Anamariji Paljetak, Anuški – Luka ju je zvao.

Osunčani je trenutak jedan od vrhunaca Paljetkove i hrvatske poezije.

ДРАГАНИНЕ РУЖЕ

Милена Северовић

Татина мајка, моја баба Драгана, била је одлична везиља. Везла је столњаке, ручнике, креветнину, мени и сестри хаљине. Нарочито је вољела бијели вез тзв. ришеље. Сама је друкала мустре, везла, стиркала, пијглала и тијглала са каменом. Већ у поодраслој доби и мене је почела учити, бескрајно стрпљива. Моја радељевћанка, у селу које је обрубљено шумама и ливадама, док се у даљини види Калник. Њене су ријечи падале тихо и мирно, као кад кап по кап капље у воду и разлијева се, потапајући је у дубину, нешто драгоценог и вриједног што треба понијети даље... као она тајна што се у њедрима чува, попут писма које не смију свачије очи видјети, а ни наслутити... Била је мирна и стрпљива... блага. А било јој је драго што ме уз студије и то занима.

„Шта дјелаш ови дана, дођ' к мен.“

Све ми је објашњавала, како се удијева конац и игла, како копирамо мустре, како се слажу боје... или најдражији јој је ипак бијели вез, који је био и најтежи. Савјетовала ме: „Немој пуно да дјелаш, све ће то кад тад однијети усташе, тако су и мен' 1943., дошли су са Швабама, пикали по двору и врчаку, све су нашли и све су однесли, Бог им среће не до...“.

А моје су руке биле вјеште и гипке, младе, то ми је био одмор послије анатомије, дошло ми као шала, сиђеле смо тог љета испод њезиног ораја и шлингала. Љета су још била пријатна и топла, али не као данас кад све пржи.

То што су је оробили за њезин вез никад није могла заборавити, кукала је као што се кука за својим најмилијима, вјечно, послије рата видјела је свој вез како се сунча по прозорима сусједног, хрватског села.

Она је све доживљавала као властиту слику, родила се ваљда као сликар па ју је то и звало. Умрла је прије овог, задњег рата, није успјела видјети како њезин вез нестаје из сестриног стана у Осијеку, све је тамо остало и све је нестало. Ја сам сачувала пар ствари и сад стављам њен столњак за Божић и црвену јапку, божићницу да ми причају о благој и мирној жени која се никад у животу није бавила политиком, али јој је политика стално била за вратом.

„Баба, немој се сикират, преживљеље смо заједно с оним твојим столњаком, а то је ипак најважније. И да додам да ти је праунука Јелена сликар, повукла на те, има свој штафелај и мијша боје... ипак си ти, моја баба, побједник... Кад ме учила да правим мустре, биле су то руже скупљене у вијенац или круг, у централном пољу столњака и у групама са стране. Гледајући руже нисам знала да моја Драгана шара и показује мандалу, слику Карла Густава Јунга, оца модерне психологије. Мандалу, мандалу, слику несвесног у нама и овај предиван, бабин столњак казује ми како сватко од нас нађе свој пут као она три мудраца, док му на небу свијетлији сјајна звијезда, дијелећи мир од рата, љепоту од грдобе, добро од зла. Моја баба одавно је радила на томе, газећи глобализацију својим концептима... причајући, сликајући љепоту за коју се ваља родити, а за њу ваља и живјети... додајући свијетлу нијансу у саму свјетлост, идући јој у сусрет, огрнута плаштем црвених ружа, идући јој у сусрет, огрнута плаштем црвених ружа које сретне плешу у кругу, цвјетном вијенцу мандале, причајући о томе како се живот никад не завршава већ стално иде даље, од столњака до штафелаја, од ње до унука, од породице, пријатеља па до сунца које се стално изнова рађа и не предаје.

И зато у сваки наш дан треба уплести црвену боју са њених расплесалих ружа, може и mrкasta бојa, и посuti их svuda oko sebe, uraňajući u sliku svijeta, vječne ljubavi, snage, istražnosti i života samog, svih mi, gosti svakog dana ovog našeg života.

Вани пада снijег, хладно је и ja поново, након читавих десетљећа тражим мој комплет за вез, sakrivен negdje u ormaru, затuren, и почињем опет да везем, da сe присјeћam и призивам стазу koju јe одавno прекрила bjeлина, diko moja, tixa i njekna bjeolina, a zavejan je put u moje drago, davno i ostavljeno selo... u kojem su stanovali љudi dobrih i pllemenitih namjera, vještvo upijajući, otkrivajući i vezući tamne i svijetle žice ovog života.

Радељево село, srpsko село покрај Копривнице у Хрватској

Шума Медењак

Калник оближње горје

УНУТРАШЊЕ НЕВРЕМЕ

Катарина Пантовић

Катарина Пантовић рођена је 1994. године у Београду. Основне и мастер академске студије завршила је на Одсеку за компаративну књижевност са теоријом књижевности на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду, где је тренутно на докторским студијама. Пише и објављује књижевну критику, есеистику, научне радове и поезију у периодици и научним зборницима (*Поља, Летопис Матице српске, Кораци, Браничево, Буктиња, Бањалучки филолог*, на интернет порталима астронаут.ба, стране.ба, Хипербореја итд.). За своју поезију, научни рад и успех током студија добила је бројне награде. Члан је уредничког одбора издавачке куће Трећи Трг. Живи и ради у Београду и Новом Саду. Објавила је песничку збирку *Унутрашње невреме* (2019).

Захтеви

Пусти ме с ритуалима
Свакодневним божанствима
Социополитичком стварношћу
Позивањем на свете и филозофе

Хоћу да ти проучим тело
Анатомију, да будем прецизнија
Хоћу да разгледам вене, капиларе,
пеге од сунца, ожилке од богиња

Мени је кожа провидна
Може се кроз њу гледати као кроз фину
медицинску газу
Виде ми се вене чак и по stomаку и грудима
Младе су
Дугачке и упорне
Као млаз из дотрајале славине

Као да се живот из све снаге
Разгранао по мени

Четири призоре о људима

- Стално сањам да ме неко издаје:
продавачица, подстанарка
Родитељи
- Кад видим особу, успешно претпоставим
да ли више личи на мајку или на оца
Умем и код себе да препознам
кад почнем да својим понашањем личим на
мајку или на оца

- Кад осетим љубав, осетим да ме цело тело
изнутра засврби

- Зашто нисам једноставна као природа
Да се сама од себе обнављам
Без туђе помоћи
Зашто

Град

Чим сам изашла напоље
Светлост је у мени изазвала вртоглавицу.
Облаци се надвили нада мном
Као непожељна мајка.

Кренем да купим букетић цвећа од
уличних старица у чаурених на зими
(јао ми)
И претекне ме неко
(још једна пропуштена прилика)

На аутобуској станици стоји жена
с пребаченом ласицом преко рамена
Сиве ножице ласица увучених су канџи
Као да им је тело недавно напустио страшан грч

Неки човек седи испред цркве
И прича сам са собом
Зидови памте да би он што пре
Могао да заборави

Треба увече
Спрати овај град с лица

Први снег

Ноћас у граду сви полудеше од првог снега.
У аутобусу, један човек махнито гледа кроз прозор;
слави нерођена сећања.

Чело му је срасло са стаклом;
Јатак је земљиној ротацији, кужним ветровима
и половиним именима са којима разговара.

Не занима га да ли сав стид може stati
испод његове капе: карлица му већ шкљоца,
јагодице прстију су побелеле, неће се вратити
оданде куда се упутио.

Наједном, стројем се проломи радосни крик:
У свом одразу у прљавом стаклу
препознао је старог пријатеља

Одлука

Једног јутра одлука је коначно донета:
Спаковали смо своје ствари и отишли.
Подстанар у мени се бунио,
али смо ипак то урадили.
Испред зграде окупили се људи
као да је неко умро.

На месту где смо се смејали до касно у ноћ
Свако свом непријатељу
И проучавали пукотине на плафону,
Некад је неки немачки војник
Уринирао по шуту и рушевинама.
Сигурно је настрадао и понеки пас.

И тако причају да наводно иде:
Кад је човек млад, мисли о будућности
Кад остари, сећа се прошлости;
А ја стално мислим о прошлости.

У граду који личи на пепељару
Међу магритовским дрвећем
Стојим, ногу затегнутих као сајле.
Скупила се туга у синусима.

У исти мах осетих да се у мени отапа
Неподношљив осећај да ће све бити у реду

У пролазу

Јутрос сам хтела да седнем на клупу
али је била покривена снегом.
Неко је на њој заборавио дечју кошуљицу
која је ту тако спокојно
и злослутно почивала.

Нема везе:
Очи ће ми се свеједно сјајити
И седећу у дубини дана
Док усамљене строфе нервозно
чекају да буду коначне.

Неко ће ме можда ставити у свој џеп:
Првијена уз топле зраке тела
Лагано ћу се враћати
истим путем.

Продрла сам у себе
и схватила
да сам празна

И да ће ме можда спасити
Тек случајни додир руке непознате
жене у пролазу

Град рида у сивим рукавицама

Улична врева свира меланхоличне рифове
Град рида у сивим рукавицама
Срећа је пред мене истрчала
Као успахирена бубашваба кад
Светло нагло прекине мрак

У овом месецу најокрутнијем од свих
Нећу да пишем
Нећу да се компромитујем

Субота је
А не, петак је
Опет ме преварио
Божји сат

Писање песме

Запамтила сам следећу сцену:
У ноћном диму и дејству разума
гласови се издужују и људи пониру ка земљи
А мени се обраћа слово којег се плашим.

Кршим руке у ишчекивању казне:
Сви призори су испрани,
Разлетела се прашина из моје главе,
Труну мисли и суше се као бадњак.

Чекам онај судњи час кад тајне излазе
из својих малих оклопа и почињу да се
премештају на хартију.

Оломиње плач из суседног стана.

Слегла се слика на дно тањира као песак у води.
Зачикава ме песма, открива се и покрива као
неваљало дете.
Изврнула се као стара чарапа.

Речи,
прозваћу ваша имена оним редом
којим сте се родиле.

Морам, једноставно се
морам определити за реч
За реч као за целибат, или животног сапутника
Али

Која је то реч спремна да се потчини
и изгуби у мени

IN MEMORIAM – ĐOKA RAŠIĆ (1944-2020)

ŽEĐ ZA KULTUROM

Upoznali smo se preko „Prosvjete“, krajem devedesetih, kada su ponovo osnivani pododbori po Slavoniji, Baranji i Sremu. Duhovit, vitak i naočit čovjek, brzo je upadao i oči i postajao blizak. Poznanstvo se produbilo kada smo, kao članovi Glavnog odbora „Prosvjete“, satima putovali prema Zagrebu i nazad. Ustajali smo u te dane prerano, oko tri ili četiri ujutro, da bismo hvatali nagibni ili Podravku ekspres koji su kretali oko pet sati. Pošto su sjednice Glavnog odbora trajale beskonačno, najčešće smo žurili na popodnevni voz koji će nas kasno naveče vratiti kućama. Vrebao je kad bi neko od nas, premoren, zadrijemao, pa bi, najglasnije što može, viknuo: „Karte na pregled, molim!“ ili: „Strizivojna, Vrpolje, ko presjeda – napolje!“ Vratilo bi mu se smijehom, ponekad i psovkom. Kasnije je pričao da je neko vrijeme radio kao konduktar. Onda smo saznali da je bio i šofer, trgovac, ugostitelj, agent osiguranja... Kad je bio dječak, poslali su ga u Dalj da uči mesarski zanat, ali nije mu se primilo. Po zanimanju je bio poljoprivredni tehničar i radio u Vinkovcima, Slavonskom Brodu, Vukovaru... A najviše je držao do svog fudbalskog i trenerskog znanja. Igrao je u nekoliko klubova oko Vinkovaca, Vukovara i Broda, najduže u pačetinskoj „Slozi“, bio trener i predsjednik. Glumom se bavio cijeli život, a u penzionerskim daniма skroz se „navukao“ na kulturu i bio je jedan od najzanimljivijih kulturnih poslenika koje sam upoznao, a kojima kultura nije pružena obrazovanjem ili okruženjem, nego je spadao u one koji su je i konzumirali i stvarali.

Osnovao je, s grupom saradnika, KUD „Branko Radičević“ u Pačetinu, u kojem je bio predsjednik, glumac, režiser; pokretač je i selektor MESDAM-a (Međunarodnog susreta dramskih amatera) koji se i dalje održava. Jedan je od osnivača podobora „Prosvjete“ u Pačetinu 1999. godine. Bio je član Glavnog odbora SKD „Prosvjeta“ u dva saziva. Posljednjih godina osnovao je s grupom saradnika dramski ansambl „Nikad nije kasno“ koji su činili uglavnom penzioneri s prostora osnivača – opštine Trpinja. Posebno je bio ponosan na postavku Nušićevog „Sumnjivog lica“, a radili su i „Teštament“ Pere Budaka. Ljubav prema pozorištu često ga je vodila na predstave u Sombor, Novi Sad, Beograd... Ljubav prema kulturi vodila ga je u Beč, Budimpeštu, Temišvar... Bio je redovni posjetilac većine kulturnih zbivanja na istoku Hrvatske, bilo da je riječ o amaterskim sadržajima, ili o naučnim skupovima. Želja da za sobom ostavi pisani trag vodila ga je ka objavljuvanju tri knjige: „Dvestadvadeset godina školstva u Pačetinu“, 2010. godine, „Zrnca prošlosti Pačetina“, 2014. godine i „Zrnca prošlosti Bršadina“, 2018. godine.

Inicijalna energija za rad na ovim poljima najčešće se javi u snu: „Sada u starosti najviše sanjam mladost, detinjstvo. Sanjam da sam se ubo i da vadim trn iz noge i to od bodlje (one tanke bele), a te bodlje više nema, a i da je ima, više ne hodam bos, a ni današnja deca ne trče bosa po livadama i pašnjacima. Sanjam i boli me u snu nožni palac, kojeg sam razbio (rascvoko) na partosanoj seoskoj stazi. Te seoske staze davno su nestale, beton je pokrio sve. Nema prašnjavih pačetinskih ulica, ni bose dece, da vuku špagom vezane stare šerpe, napunjene prašinom, od koje su se pravili topovi. Sada se bos ide samo u kadu i u krevet.“

Bio sam urednik i lektor sve tri ove knjige i evo izvoda iz jedne od njih (Zrnca prošlosti Pačetina): „Naglasak je stavljen na prošlost Pačetina od sredine 20. vijeka do naših dana, oslonjen na sjećanja autora. Ovo opredjeljenje pokazalo se kao dobro; rezultiralo je sveobuhvatnim pregledom svakodnevnog društvenog života i svojevrsnom privatnom istorijom. Sakupljen je i prezentiran dragocjen etno materijal koji teži da potpuno obuhvati seoski život: dječje igre, radovi u kući i na polju, svadbe, sahrane, veselja, kafanski život, sport, kultura, hrana i piće, odijevanje... A u dodacima pregled svih obrazovanih Pačetinaca, nadimci, lična imena i prebivališta svih žitelja. Dirljiv je napor autora da nikoga ne zaboravi, da sve stanovnike Pačetina, nekadašnje i sadašnje, žive i pokojne, uveže rodbinskim i prijateljskim vezama, opiše njihove živote u par riječi i smjesti u utočište knjige, otrgne od zaborava.“

Posebno je potresan dio knjige koji opisuje odvođenje pačetinskih Roma u Jasenovac 1942. godine: „U proleće 1942. godine Švabe i ustaše želete su da unište Rome u NDH. Osvanuo je kišni dan – strašni dan, za celu populaciju Roma u Pačetinu. Pričalo se o tome i doznao (uvek se nekako dozna, to je znak da uvek ima dobrih poštenih ljudi) da će to biti baš taj dan. Dan pre toga ružnog i tužnog događaja, s mojom majkom i ocem u polju radili su Ciganka Grozda i njen muž Pera. Dobar, stariji bračni par, nisu imali dece, pa su sakupljali decu oko sebe i lepo se ponašali prema njima. Moj stariji brat Savo često je bio gost za trpezom baba Grozde. I kad je odrastao i ostareo, često se puta pričom vraćao u to srećno detinjstvo, kada je bio gost kod baba Grozde na svečarima. A njihova slava bila je Đurđevdan. Otac mi je pričao da je nagovarao Grozdu i Peru da ostanu u polju na njivi, da tu

prespavaju i sačekaju da racija prođe. Otac bi im ostavio pokrovce i ponjave da se pokriju i tu na senu prespavaju. Nisu hteli ni da čuju, rekli su: 'Kud naš narod, tamo ćemo i mi.'

U ranim jutarnjim satima, ustaše su opkolile selo i iz trošnih kuća sa svih krajeva sela vodili su miran i dostojanstven ciganski narod u centar sela. Kiša je padala, a Cigani u centru sela postrojeni čekali su da krenu na svoje poslednje putovanje. U koloni su ustaše po boji kože prepoznali da jedan među njima nije bio Rom, a još kad su doznali da je Mojo hrvatskog porekla, zapovedili su da izađe iz kolone i rekli su da je sloboden. No, mali Mojo nije htio da izađe iz kolone; zagrljen s braćom Gujom i Zurkom nastavio da gazi pačetinsko blato.

Seljani Pačetina kroz odškrinuta vrata i prozore posmatrali su taj ružni i tužni događaj. Bilo je Pačetincima teško što nisu mogli da pomognu, znali su da Romi odlaze u smrt. Kada je kolona bila na izlasku iz sela, zazvonila su zvona pačetinske crkve. Kolona je stala, baba Grozda i Pero na čelu kolone, okrenuli su se prema selu i prekrstili, a za njima i ostalih sedamdesetak Cigana. Taj čin je razjario krvoločne ustaše, pa su počeli kundacima da tuku goloruki i nezaštićeni narod. Kiša je prala suze, krv i blato sa kolone ljudi koji su mirno i dostojanstveno koračali u smrt. Na cesti Vukovar – Vinkovci čekali su kamioni i odvezli su taj tihi nemoćni narod u Jasenovac. Niko od njih nije se vratio kući u Pačetin. Njihove trošne kuće vremenom su nestale i samo njihova imena, koja pojedini Pačetinci nose kao nadimke, podsećaju da je u Pačetinu živeo taj mirni, tihi narod."

Đoka Rašić bio je rijedak kulturni poslenik koji ne pije alkohol. Iako je volio kafanu, iako se i sam bavio ugostiteljskim poslom (gostiona „Uranak“ u Pačetinu), bio strastveni igrač karata (poklape, ajnca, ferbla...), popio bi tek nekim krupnim povodom čašicu rakije.

Volio je šalu; nije odolio ni da se, već teško bolestan, našali u posljednjem razgovoru, kad je ishod već bio izvjestan: Znaš kako je govorio moj brat – ne bi meni bilo žao umrijjeti kad bih znao da će naveče doći kući na večeru!

Jedna od posljednjih fotografija na kojoj je snimljen je u pačetinskom dvorištu, na konju. Zamišljajam kako je, na svoju krsnu slavu, Svetoga Jovana Krstitelja, odjehao tamo gde svih vremena razlike čute.

Đorđe Nešić

UMRO JE DOBAR ČOVJEK

U Pačetinu je ovih dana umro prijatelj svih nas u „Prosvjeti“, Đoko Rašić. Umro je dobar čovjek i u našim je redovima nastala još jedna praznina koju nema ko popuniti.

Danas je već zaboravljen sa kakvim se teškoćama naše Društvo suočavalo pri svom ulasku u istočnu Slavoniju, Baranju i zapadni Srem krajem 90-ih godina prošlog vijeka. Malo je bilo ljudi poput Branka Kurucića i Đoke Rašića, koji su odmah razumjeli i samo nastavili raditi u novom okviru. Koji su tom novom – starom okviru poklonili povjerenje, jer je rad u kulturi naroda kojem su pripadali i sredine u kojoj su živjeli, bio njihova najdublja, istinska potreba.

Đoko je bio čovjek američke radne biografije; šofer, konduktor, trgovac, ugostitelj, agent „Croatia osiguranja“, vojnik, fudbaler, fudbalski trener, glumac, režiser, impresario... Bio je amater koji se sa strahopštovanjem odnosio prema stvaralaštvu i stvaraocima, radio za njih, a oni su ga primali kao svoga, i prije svega kao prijatelja. Politika ga je privlačila i odbijala, nije joj se moglo umaći u našem vremenu, a on je bolje znao šta neće, osjetljiv na miris lako kvarljive robe. Da je rođen generaciju ranije, trebalo bi mu sreće da izbjegne Goli otok.

Bio je zaljubljenik u svoj zavičaj, u svoje selo, nije pretjerano reći da mu je život posvetio, a sve vrijeme ostao vjeran cjelini, nije virio iz seoskog rova, nego je stalno nastojao skrenuti pažnju onih koje je cijenio, na svoj Pačetin.

Kao član Glavnog odbora „Prosvjete“, bio je čvrst oslonac tog Društva, osam godina je sjedio u stolici nasuprot predsjedniku ili predsjedavajućem tih sjednica, cijeneći dobre namjere prisutnih koliko i dobra djela. Bio je istinski prijatelj potpisniku ovih redova, što mu nije uvek bilo uzvraćeno na pravi način. Niti je bio na prodaju, niti ga je trebalo kupovati za nacionalne ciljeve.

Otišao je još jedan pripadnik generacije koju je duboko obilježila novija historija Srba u Hrvatskoj. Posljednji pozdrav Đoki Rašiću od prijatelja iz Berislavićeve 10.

Čedomir Višnjić

PANOPIKUM

Goran Borković

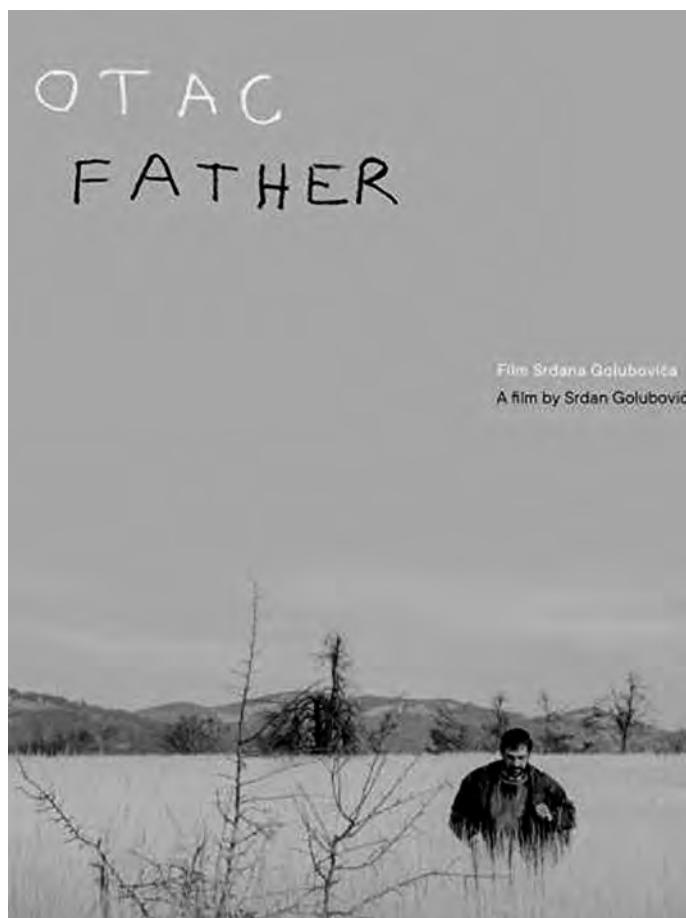
„OTAC“ U BERLINU

Film „Otac“ redatelja Srdana Golubovića, koji će imati svjetsku premijeru na 70. Berlinaleu, a potom i srpsku 28. februara na svečanom otvaranju 48. Festa u Sava centru, naći će se u redovnoj distribuciji po kinima od 5. marta. U Berlinu će biti prikazan u okviru takmičarskog programa *Panorama*, što je treće učešće Golubovića na prestižnom berlinskom festivalu, nakon „Klopke“ i „Krugova“ (2013). U „Ocu“ glavnu ulogu ima hrvatski glumac Goran Bogdan. Priča je to o čovjeku kojem su zbog siromaštva oduzeli djecu. On je gubitnik, odbačen i ponižen čovjek, koji kroz svoje putovanje – hodajući od svog sela na jugu Srbije do prijestolnice Beograda, sa kraja na kraj zemlje, iz protesta, dostojanstva, želje da dokaže i sebi i drugima, iz očaja – postaje heroj.

Ukratko, tema filma je sudbina Nikole (42) koji radi kao nadničar, s obzirom da je prije dvije godine dobio otkaz u tvornici koja je otišla u stecaj. Njegova žena, zapuštena i rastrojena, zapali se pred tvornicom tražeći da mu isplate preostale plaće. Završava u bolnici, a djeca u Centru za socijalni rad. Iz protesta, Nikola odlučuje krenuti pješke za Beograd da traži pravdu. Osim Goran Bogda-

na, u filmu igraju i Boris Isaković, Nada Šargin, Milica Janevski, Vahid Džanković, Jovo Maksić, Nikola Rakočević...

Golubovićev film „Otac“ podržali su Filmski centar Srbije, njemački fond MDM, francuski fond Cinema du Monde, te filmski fondovi Hrvatske, Slovenije i BiH, Arte France i ZDF Arte, kao i evropski fond Eurimages za koprodukcije.

JOSIPA LISAC U BEOGRADU

Josipa Lisac, zagrebačka pjevačica koja je izvedbom hrvatske himne na inauguraciji novog hrvatskog predsjednika Zorana Milanovića, proslavila je Valentino i svoj 70. rođendan emotivnim dvosatnim koncertom u ispunjenom Sava centru na oduševljenje njene vjerne beogradske publike koja je mogla uživati u zahtjevnim i besprijeckim izvedbama brojnih hitova, kao što su „Boginja“, „Gdje Dunav ljubi nebo“, „Magla“...

„Kakve je sve divne trenutke, događaje meni priušto Beograd! Nisam to rekla za aplauz, već iskreno! Hvala vam najljepša što ste došli. Volim Beograd. Ja sam se razvijala u bivšoj državi, tu sam bila prepoznata odmah od ljudi izuzetnog autoriteta. Zahvaljujem se što ste došli, što ste uvijek tu. Što kroz kreaciju mogu pokazati ono što jesam“, poručila je Josipa Lisac.

SONJU SAVIĆ NE ŽELE U ČAČKU

Komisija za određivanje naziva ulica u Čačku odbacila je prijedlog da jedna od ulica u tom gradu dobije ime legendarne glumice Sonje Savić (1961-2008). Iako je službeno obrazloženje da nije bilo većine za takvu odluku, pojedini odbornici tvrde da je u pitanju njen privatni život i da joj zbog toga nije odano priznanje u rodnom gradu.

„Jedno od objašnjenja je bilo da, kada bi Sonja Savić dobila ulicu, to ne bi bila dobra poruka mladima zbog načina na koji je živela”, izjavila je odbornica u Skupštini Čačka Violeta Marković i dodala da je već jednom pitala Komisiju trebaju li preispitati sve nazive ustanova kulture i ostale umjetnike koji su živjeli na svojstven način i imali neke poroke, jer ih svaki čovjek ima. U Komisiji su službeno kazali tek da su „nazive ulica dobile one koje su do sada bile brojčano numerisane”, te da „postoji mogućnost da, kada na red dođu naselje Donja Gorrevnica ili gradski park, neko od njih dobije ime po Sonji Savić”.

Kustos u Umjetničkoj galeriji „Nadežda Petrović“ u Čačku Predrag Živković, jedan od pokretača peticije za ulicu Sonje Savić, istaknuo je da je ta inicijativa u potpunosti uspjela, jer je podržava veliki broj ljudi, ali se nikada nije pojavila u lokalnoj skupštini. „Ta stigma, odnosno fama koja prati njen privatni život je izgleda još uvek suviše jaka za neke donosioci odluka da je uvrste u dnevni red. Očigledno da nismo spremni da odvojimo nečiji privatni život i njegov doprinos u umetnosti i kulturi“, ocijenio je Živković.

Izložba „Sonja Savić: Devojka iz grada“ gostovala je od 2013. godine, kada je prvi put priređena u Čačku, u desetak gradova u Srbiji i okruženju. Prošle godine gostovala je u Srpskom kulturnom centru u Istri, u okviru programa 66. Pulskog filmskog festivala, a povodom 35-godišnjice Zlatne arene koju je dobila za ulogu u filmu „Šećerna vodica“ Svetislava Prelića.

„MAMU MU..., KO JE PRVI POČEO“

Predstava „Mamu mu jebem, ko je prvi počeo“ prema tekstu Dejana Dukovskog, u režiji Slobodana Unkovskog, makedonskih umjetnika koji su prije točno četvrt vijeka kreirali čuveno „Bure baruta“ u beogradskom Jugoslovenskom dramskom pozorištu, premijerno je izvedena krajem januara na Velikoj

sceni tog teatra. „Ovaj tekst je veoma kompleksan i veoma težak za rad, iako je naizgled jednostavan. U JDP-u se skupila vrlo ozbiljna ekipa sa ambicijom da taj tekst napravi gledljivim, prepoznatljivim i da uspostavi vezu s vremenom u kojem živimo na sofisticiran način, kao i da uhvati neizgovorljivi haos koji nas okružuje. Pritom ne mislim samo na Srbiju i Makedoniju“, rekao je Unkovski na konferenciji za novinare. Cilj je, kako je dodao, da se „lične sudsbine prikažu kao rezultat svega što se dogodilo u poslednjih 20-30 godina i što je na neki način ugrađeno u naše ponašanje, bili mi toga svesni ili ne“.

Komad ima desetak scena koje su naizgled svaka za sebe, što je slično nekim drugim komadima Dukovskog, ali ih veže ljubav, gubitak ljubavi, nasilje, sve „ono što je poremetilo normalan život na ovom prostoru zbog svega što se dogodilo još davno s raspadom Jugoslavije, ratovima i sa današnjim pokušajima da artikulišemo htenja, namere, identitet, postojanje, razumevanje politike i tako dalje“, izjavio je Unkovski. Prema njegovim rečima, autori na Balkanu često u ranoj mladosti urade svoje najbolje stvari, pa su tako i dvije možda najbolje drame Dukovskog napisane dok još nije imao 30 godina. Podsetivši da je prizvedba „Mamu mu...“ bila u Makedonskom narodnom pozorištu u Skoplju i da je osvojila Grand prix Bitefa 1997. godine, Unkovski je dodao da je tu predstavu režirao njegov bivši student Aleksandar Popovski i da je vrlo ponosan na nju.

Unkovski je istaknuo i da mu je draga što je ponovo u JDP-u, kao i da je sastavljeni značajna ekipa u kojoj su, uz šestoro mlađih glumaca, i Predrag Miki Manojlović, Mirjana Karanović i Branislav Lečić, sa kojima je već radio, kao i Jasna Đuričić. „Nadam se da smo napravili nešto što može da bude interesantno, provokativno i duboko emotivno za gledanje i za razumevanje“, izjavio je Unkovski.

Branislav Lečić, koji igra Klauna, Crnog Arapina, Ikona i Šejtana, izjavio je da ga je ovom komadu privukla tema sudara sa kaosom. „Tekst je nastao u trenutku kada je taj haos bio očigledan, raspadala se zemlja, sve je bilo vidljivo spolja – da ništa više nije sveto i da se sve ruši. A kako se posle tog raspada sve odrazilo na čoveka, kako se odrazilo na ljubav, na međuljudske odnose? Ovaj komad govori o tome, da se posledice tog raspada svih vrednosti vide u ljudskim odnosima, u samom čoveku, u njegovoj duši”, rekao je Lečić.

EVROPA U RIJECI

Prvog februarskog dana Rijeka je uz irski grad Galway postala evropskom prijestolnicom kulture pod motom „Luka različitosti“. Ni loše vrijeme nije zaustavilo brojna zbivanja koja su se od ranog jutra događala na ulicama, trgovima, u kafićima i na brojnim drugim mjestima s velikim finalom - Operom industriale upriličenom u riječkoj luci. Program koji je uz veličanstven vatromet režirao Dalibor Matanić a narator bio Zoran Prodanović Prlja, pjevač Leta 3 okupio je 200 umjetnika, uz prisustvo oko 20 hiljada ljudi iz cijele Evrope, pa i svijeta. Uz gitariste, pjevače, zvončare, zboriste i druge umjetnike, jedna od glavnih atrakcija bio je finski zbor vikača Mieskuoro Huutajat, čije pjevanje je zapravo vikanje i vrištanje slično tradicionalnim ratnim krikovima Maora. Tokom svog kulturnog metropolisanja Rijeka će biti poprište više od 600 događaja svih kulturnih žanrova i kalibara.

U Muzeju moderne i suvremene umjetnosti u Rijeci, nakon „Stoga sijena“ Ivana Kožarića, predstavlja se i nova umjetnička intervencija u javnom prostoru. Riječ je o 11 metara visokom „Neboderu za ptice“ beogradskog umjetnika Vladimira Perića Talenta, koji je refleksija na novogradnju vođenu profitom, a ne kvalitetom stavanjanja. „Novogradnja u ugodnoj rezidencijalnoj četvrti. Vrhunski dizajn, elegantni i funkcionalni stanovi. Blizina mora. Dobrodošle sve ptice, nezavisno od vrste i bračnog statusa“ – glasio bi oglas za kupovinu stana u „Neboderu za ptice“ – skulpturi od drveta i metala sa 160 ptičjih „stanova“, koja se prostire do 11 metara uvis, a niče unutar kompleksa Dvorane kulture „Joga u svakodnevnom životu“ i Dharma hostela na Plumbumu. Iako će neboder zaista poslužiti pticama, on nastaje kao umjetnička intervencija Perića, u sklopu ciklusa „Izvrnuti džep“ MMSU-a, koji je dio programa EPK. „Neboder za ptice“, koji će biti javno predstavljen 29. februara u podne, reflektira tip gradnje u kojem stanuju mnogi Riječani. Njegova pozicija je, međutim, oprečna u odnosu na obližnji Vulkanov neboder, praznu staklenu ljušturu Tower centra, te dimnjak u Vulkanovom naselju.

Autor u ugodnom društvu s Vojislavom Koštunicom

„KORDUNAŠKI PROCES“ U BEOGRADU

U prethodna dva mjeseca održane su dvije promocije beogradskog izdanja knjige „Kordunaški proces“, autora, urednika ovog časopisa Čedomira Višnjića. Na prvoj, internoj, održanoj u dvorani izdavača, Srpske književne zadruge, o knjizi je govorio historičar Aleksandar Životić, na drugoj, javnoj, u Domu vojske, 21. februara, historičar Čedomir Antić. Na promocijama su živom riječu učestvovali i dr. Aleksandar Popović, pokrovitelj ovog izdanja, Petar Lađević kao moderator i Bojan Arbutina, mladi istraživač iz Muzeja žrtava genocida, porijeklom iz naših krajeva. Ulomke iz knjige čitala je mlada glumica Annamaria Serda. Sam autor je govorio o uslovima u kojima je knjiga nastala, kao i o današnjoj aktuelnosti ove i sličnih tema. Dvorana Doma vojske bila je ispunjena do posljednjeg mjesta. Autor i posjetioci, velikim dijelom Kordunaši i njihovi potomci, posebnu su pažnju ukazali prisutnim članovima porodice Žegarac. Bio je tu Ilijin sin Slobodan sa kćeri i dvoje unučadi. Tako je ovaj književni posao, kojem je jedan od samorazumljivih ciljeva bio ispravljanje nepravde počinjene nad nevinim ljudima, ispunio očigledno svoju prvu, humanu svrhu. Na onom drugom, bitnom cilju, unošenju naših tema u matični tok srpske kulture, trebaće još mnogo raditi.

Autor i posjetioci, velikim dijelom Kordunaši i njihovi potomci, posebnu su pažnju ukazali prisutnim članovima porodice Žegarac

Ivan Generalić, *Kanas (Svinjar)*, 1933. / Zbirka Infeld, Beč
Umjetnost i život su jedno: Udruženje umjetnika Zemlja 1929–1935. / Galerija Klovićevi dvori

**GORAN BABIĆ / MUHAREM BAZDULJ / GORAN BORKOVIĆ / BORIVOJ ČALIĆ
JOVICA DROBNJAK / SLOBODAN GRUBAČ / NENAD JOVANOVIĆ / ŽELJKO KREŠOJEVIĆ
ŽELJKO LUKETIĆ / BORIS MAKSIMOVIC / ĐORĐE MATIĆ / IGOR MRKALJ
BOJAN MUNJIN / ĐORĐE NEŠIĆ / KATARINA PANTOVIĆ / IGOR RUŽIĆ
VELIMIR SEKULIĆ / MILENA SEVEROVIĆ / ĐARKO TANASKOVIĆ / ĆEDOMIR VIŠNIJĆ**

AYTOPN

**MARIJAN DETONI, PREHRANA, 1935. / SA IZLOŽBE
UMJETNOST I ŽIVOT SU JEDNO: UDRIŽENJE UMJETNIKA ZEMLJA 1929.-1935.**

www.casopis.prosvjeta.net

CIJENA 20 KN